

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ!

(Tutó niká = E jelben győzz!)

Krisztus-monogram a Kr. u. IV. századból

(Pécs, Szent István tér, Péter–Pál sírkamra, 2000.)

2011.

ŐSZ

HŐSÖK NAPJA

PÉCS, HŐSÖK TERE, 2011. MÁJUS 28.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nem kaptam könnyű feladatot, amikor az a megtiszteltetés ért, hogy a Hősök napján én tartsak megemlékezést, én mondjam el ezzel kapcsolatos gondolataimat. Nem könnyű, mert történész vagyok, aki az ókortól kezdve követi a népek, elsősorban a Kárpát-medencei népek történetét, és miközben azon töprengtem, hogy hogyan tudnám a legjobban kifejezni Önök előtt gondolataimat, önkéntelenül lepergett előttem hazánk földjének története, népünk történetének dicső és tragikus lapjai, az a nemzedékről-nemzedékre átöröklött elszánás és akarat, ami a nemzet egészét áthatva hihetetlen áldozatvállalásra készítette tagjait. Megjelentek lelki szemeim előtt a honfoglalás és az ország-alapítás küzdelmei, Búvár Kund és a Vértes hegységnek nevet adó magyar hősiesség, Nagy Lajos ország-gyarapítása és Hunyadi Mátyás fekete serege, de azok az ismert és névtelen hősök is, akik Muhi mellett, Mohácsnál, Szigetvárnál, Trencsénél vagy Budánál hulltak a porba. A mindenkori hatalom csak a végeredménnyel törődik, azt igyekszik teljes mértékben a maga javára fordítani, a történettudomány pedig szenttelen elefántcsonttoronyában ülve a politikai, társadalmi és gazdasági mozgásokat elemzi, a háborúk tárgyalása során pedig hideg, tárgyilagos elemzésekkel írja le a stratégiai célokat, a hadjáratokat, mellékesen megemlítve az áldozatok esetleg elborzasztóan magas számát.

A számok mögött azonban emberek, emberi sorsok vannak, sikeres vagy derékba tört karrierek, élet és halál, könny és vér. A görögök a thermopülei csata helyén építettek díszes síremléket a perzsák elleni harcban ott elesett katonáik számára, Traianus császár a Tropaeum Traiani néven ismert, díszes emlékművet emeltette az Alduna dobrudzsai szakaszánál az elesett római katonák számára, a lipcsei népek csatája emlékmű sokáig emlékeztetett az Európát felforgató napoleoni háborúkra, a muhi, a mohácsi vagy a segesvári csata emlékműve pedig a magyarok búcsújáróhelye. Tíz- és százezrek nyugszanak sokszor jeltelen sírokban, olyan férfiak, akik legnagyobb kincsüket, életüket adták a hazáért. Meggyászolták őket bajtársaik, megsiratták őket rokonaik és barátaik, szerencsés esetben feljegyezte valaki nevüket. Emlékezetük azonban idővel megkopott, alakjuk feledésbe merült, az utókor pedig már csak a katonás rendben álló keresztet és a száraz névsorokat látja, a mögötte egykor volt húsvér ember a maga összes erényével és gyarlóságával elenyészett a múlt ködében.

Szoktuk mondani, és nem minden alap nélkül, hogy Magyarország többszörös áldozatot fizetett az emberpusztító háborúk során. Tudjuk, hogy a tatár és a török nem csak a katonaságot, hanem a polgári, falusi lakosságot is válogatás nélkül irtotta. Ez olyan emberveszteséget okozott hazánknak, amit azóta sem tudunk kiheverni, országunk 19–20. századi keserű sorsa ezekben az évszázadokkal korábbi eseményekben gyökerezik. Ez a folyamat sajnos a 20. században sem állt meg. Az I. világháborúban az akkor 20 milliós Magyarország mintegy 3,6 millió katonát állított, akik közül 660 ezren estek el. A legnagyobb emberveszteség az olasz fronton, a Doberdó vérről öntözött vidékén következett be. Ez a veszteség az ország lakosságának a 3%-át tette ki, és ha figyelembe vesszük, hogy az elesettek eleinte 21–42, később már 18–50 éves

férfiak voltak, még inkább eltölt bennünket a szomorúság. A második világháború még mellbevágóbb adatokkal szolgál: az akkor 13,7 milliós Magyarország katonákban elszenvedett 360 ezer fős vesztesége a lakosság számához viszonyítva mintegy 2,5%-ot tett ki, a civil áldozatokkal együtt (holokauszt, bombázások, málenkij robot) azonban 950 ezer főre növekedve a szinte elviselhetetlen 6,5%-ra emelkedett. Ezekkel az adatokkal Magyarország számarányához mért embervesztesége mindkét világháborúban a szomorú 3., 4. helyet jelentette a háborús felek között.

Nem véletlen, hogy az első világháború idején, 1917-ben törvény született az elesett hősök tiszteletéről: „Őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékezetét, akik életükkel adóztak a veszélyben forgó haza védelmében”. Az 1924. évi XIV. törvény szerint, idézem: „A magyar nemzet mélységes szeretettel, magasztaló elismeréssel és hálával emlékezik meg azokról a hős fiairól, akik az 1914–1918. évi világháború alatt a Hazáért vívott súlyos küzdelmekben a magyar nemzetnek dicsőséget és hírnevet szerezve életüket áldozták föl. A nemzet soha el nem múló hálája és elismerése jelöl az élő és jövőző nemzedékek hősi halottainak dicsőségére minden esztendő május havának utolsó vasárnapját nemzeti ünnepévé avatja. Ezt az ünnepnapot – mint a »Hősök Emlékünnepét« – a magyar nemzet mindenkor a hősi halottak emlékének szenteli.” E törvények szellemében és előírásuknak megfelelően készültek országszerte a hősi emlékművek, rajtuk az adott közösség áldozatainak névsorával, így itt, Pécsen is, ahol az emlékmű külön hangsúlyozza a pécsi bányászok hősi áldozatvállalását. A megemlékezéseknek azonban a II. világháború után hamarosan vége szakadt, az ebben a háborúban elesett hősökre évtizedeken át csak titkon lehetett emlékezni. Pedig ők is hősök voltak, a hazáért harcoltak és haltak meg, az utókor tiszteletét és megbecsülését vérrükkel vívták ki. Ma már elmondhatjuk, hogy az ő emlékezetük is méltó helyre került, nevük többnyire az I. világháborús emlékművek szomorú névsorát gyarapítják. Az utókor magyarságának kötelessége, hogy tiszteletét és nagyrabecsülését kegyelettel lerója sírjuk, emlékművük előtt, ahogy *Gyóni Géza* írja költeményében: „Boldog, ki itt jársz, teéretted is / Megszenvedett, ki lent nyugszik, a holt; / Véres harcok verték fel hírét, / De csak a béke katonája volt.”

Érdemesnek tartom röviden bemutatni nemzeti ünnepeinket és emléknapjainkat. Három nemzeti ünnepünk, az államalapítás napja, március 15-e és október 23-a örömmel és büszkeséggel tölti el minden honfitársunk szívét. Más a helyzet azonban hat nemzeti emléknapunk esetén. Ezek közül csak kettő emlékeztet dicsőségre, a köztársaság emléknapja (február 1. – 1946-ban a Nemzetgyűlés ezen a napon hirdette ki a Magyarország államformájáról szóló törvényt) és a független Magyarország napja (június 19. – ezen a napon hagyta el Magyarországot 1991-ben az utolsó megszálló szovjet katona), a további négy azonban szomorú, tragikus emlékeket idéz:

február 25. – a kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja (1947. Kovács Béla FKGP főtitkárának letartóztatása és elhurcolása a Szovjetunióba)

április 16. – a holokauszt áldozatainak emléknapja (1944 – Kárpátaljai zsidóüldözés)

június 4. – a nemzeti összetartozás napja (1920 – a béke aláírása a Trianon kastélyban)

október 6. – az aradi vértanúk emléknapja, nemzeti gyásznapi.

Lehetséges, hogy nem volna történelmünknek olyan dicsőséges eseménye, amire méltán emlékezhetnénk? Lehetséges, hogy soha nem vitték volna diadalra eleink a magyar zászlót? Lehetséges, hogy ne lennének olyan hőseink, akiknek alakját és akiknek tetteit ne emlegethetnénk büszkeséggel? Lehetséges lenne, hogy a Kárpát-medencében leélt ezer évünkben ne lenne olyan esztendő és esemény, aminek emlékezete minden magyar szívet megdobogtat? Nem, ez nem lehet és nem is igaz! Ne engedjük, hogy eluralkodjon rajtunk a sokat emlegetett magyar pesszimizmus! Keressük meg, találjuk meg azokat a történelmi fogódzókat, amikor a magyar hősök nagy dicsőséget szereztek hazánkuknak! Ezek a gondolatok éppen tavaly ilyenkor, a Trianon-emléknap létrehozása idején merültek föl bennem, és ezzel együtt az a vágy, hogy keressünk a gazdag magyar történelem lapjain olyan eseményt, amely remélhetőleg minden magyar számára pozitív fogódzót, iránymutatást adhat, megerősítheti hazafiságában, annak tudatos és büszke vállalásában. Engedjék meg, hogy ezt a javaslatomat, amelyet első ízben tavaly nyáron hoztam nyilvánosságra, Önökkel is megosszam: „A nándorfehérvári ütközet történelmünk kevés győzelmeinek talán legnagyobbja volt, illő dolog a róla való rendszeres megemlékezés. A kezdeményezés célja az, hogy tudatosítsuk honfitársainkban e valóban dicsőséges győzelem nagyszerűségét, amely mintegy háromnegyed évszázados nyugalmat teremtett déli határainkon, és egyebek mellett Mátyás reneszánsz királyságát alapozta meg. A rendszeres megemlékezések felhívják a magyarság és a világ közvéleményének figyelmet e diadal világtörténelmi jelentőségére, amelyre az egész földkerekségen minden délben megkonduló harangok emlékeztetnek. Ez az esemény kivételesen alkalmas a magyar nép helytállásának, európaiságának bizonyítására egy olyan időben, amikor erre a legnagyobb szükségünk van. A nándorfehérvári diadal tanúsága most éppen 555 éves, egy olyan időből származik, amikor más népek és országok nem kényszerültek olyan áldozatok meghozatalára Európáért, mint a Magyar Királyság és népe. Nándorfehérvár ugyanakkor a nemzetközi összefogás olyan sikeres múltbeli példája, amelynek csak pozitív üzenete van, és az emléknap létrehozása egyetlen nép ellen sem irányul. Javaslom tehát a nándorfehérvári ütközetben kivívott győzelem napjának nemzeti emléknaprá való nyilvánítását, évfordulójának ismételt és rendszeres megünneplését.”

Tisztelt Uraim és Hölgyeim! Elesett katonáink itt, szerte az országban, és határainkon túl csendesen nyugszanak. Meghaltak a hazáért, nincsenek, nem lehetnek köztünk. A mi dolgunk az emlékezés, hiszen amíg emlékezünk rájuk, addig még élnek, köztünk vannak. Az emlékezéshez hozzátartozik a hősök sírjainak, emlékhelyeinek gondozása. Im már 11 éve működik hazánkban a Nemzetközi Emlékhely és Kegyeleti Bizottság, amelyik az ország legfontosabb emlékhelyeit tartja számon, gondoskodik a tisztelet megadásáról. Működnek a hadisírgondozó társaságok is, amelyek keresik ezeket, és ha megtalálták őket, mindent megtesznek azért, hogy a hősöknek kijáró kegyelet és megbecsülés övezzé az egykori ellenfelek sírjait. De nem csak az állami és civil szervezetek dolga és kötelessége ez, hanem mindannyiunké. Alig van ebben országban olyan ember, akinek ne lenne a két világháborúhoz köthető családi gyászja. Tanuljunk a hősök példájából, legyünk méltók hozzájuk, tartsuk életben a hősök emlékezetének soha ki nem hűlő paraszát, akik a *Szimonidész*nek tulajdonított epigrammával üzennek nekünk: „Itt fekszünk. Vándor, vidd hírül a spártaiaknak, / megcselekedtük, amit megkövetelt a haza!”

Visy Zsolt

SZABÓ ÁDÁM

A HAGYOMÁNYOS RÓMAI VALLÁSGYAKORLAT FELIRATOS EMLÉKEI SOPIANAE-BÓL

Hagyományos római vallásgyakorlat alatt a kereszténység kizárólagossá válását megelőző időszak általában pogánynak nevezett vallási normarendszere érthető.

Alapja többisten-hit és kötött archaikus szertartási szabályrendszer volt. Állami jelentőségű, közjogi tartalommal rendelkező, rendszeresen folytatott közösségi és magán-tevékenységként határozható meg. A professzionális szervező-igazgató és áldozó, tevékenységi ágak szerint testületekbe tömörült, a főpap felügyelte, rögzített létszámú, könyvekből képzett és jogszabályok szerint működő papság irányította. A papság és az államigazgatási hivatalok nem váltak el egymástól. A szertartási rend szigorú betartása alapkövetelmény volt, anélkül bármilyen vallási tett érvénytelennek számított. Az aktuális államrendszertől (királyság, köztársaság, császárság) függetlenül – akár nyilvános közösségi- akár magáncéllal – az állam és polgárai jóléte és fennmaradása érdekében végezték őket. A vallás gyakorlását egyfajta, az isteni és az emberi világok közötti egyezség betartásának tekintették, amelynek értelmében az istenség akkor kapott tiszteletet, ha a közösség vagy az egyén javára hatással kiérdemelte. Fordítottan is érvényesült az elv, hogy az istenség csak tisztelet ellenében támogatott. Mindez folyamatos és lankadatlan vallási gyakorlatot eredményezett. Az istenvilág nyitott volt, azaz tetszőleges számú új istenség kerülhetett a panteonba. Viszont az új istenség római módra értelmezett (*interpretatio romana*) alakban és szertartások által nyert – felismerését követően – a továbbiakban tiszteletet. A panteon élén tizenkét főisten állt, akiket a késő királyság korában rögzítetten az ún. capitoliumi triász: Iuppiter Optimus Maximus, Iuno Regina és Minerva Augusta vezetett. Az állam fennmaradását, rendjét és jólétét szavatoló istenségek előírt szertartások általi tisztelete tekinthető a római államvallásnak. A császárkor elején az államvallás kiegészült a császárkultusszal, amelynek keretében az elhunyt és az élő uralkodók részesültek szertartásos vallási tiszteletben (*cultus Divorum et Augustorum*), mint az állam és a társadalom jólétének és épségének fenntartói. Külön papsággal és kultusztestülettel rendelkeztek. Az állam terjeszkedésével az eredeti római istenvilág tiszteleti területe is megnőtt, az alávetett népek istenei római módra értelmezetten betagozódtak a panteonba, jelentősen bővítve az istenvilág létszámát. A vallási intézményeket Róma város mintájára a tartományok római jog szerint működő településein is létrehozták. A római önazonossághoz és a polgári kötelességekhez az állami istenek formaszertartási tisztelete is hozzátartozott. Általános polgárjog-adományozási rendeletében (*Constitutio Antoniniana*) 212-ben Caracalla a polgárjog lényegét úgy fogalmazta meg, hogy az új polgárok is részesülnek attól fogva abban a dicsőségben, hogy vele együtt tisztelhesék a halhatatlan isteneket. A hagyományos római istenvilágban való általá-

nos hit a császárkor évszázadaiban fokozatosan csökkent, aminek oka részben az egymást követő politikai társadalmi válságok, amelyek a III. századra érték el a csúcspontjukat. Az istenek nem teljesítették a feladatukat és ez fokozódó szellemi válságot idézett elő. A III. századra a korábbi letisztult vallási formák keveredtek, ezen kívül különböző megváltást ígérő vallási irányzatok jelentek meg. A spirituális zűrzavaron központosított istenhittel lehetett úrrá lenni, ahogy azt Aurelianus felismerte. Uralkodása alatt, a 270-es évek első felében bevezette Sol birodalmi kultuszát, mindenki számára kötelezővé tette azt. A halálával megszűnt kezdeményezés nem monoteisztikus irányzatot jelentett, hanem monolátriát, azaz egyik istennek magasan a többi fölé való emelését és kivételezett tiszteletét. A hagyományos római vallás azonban gyorsan hanyatlott, a birodalmi lakosok egyre nagyobb számban csatlakoztak a kereszténységhez, egy számukra az elhagyottakkal szemben valódi-nak és hatékony-nak látszó valláshoz,

Összbirodalmi viszonylatban a 380. év az ún. pogány kor vége, amikor a *Cunctos populos edictummal* I. Theodosius, Gratianus és II. Valentinianus társ-császárok az addigi vallási formákat kirekesztették, és ezzel betiltották, egyedül a keresztény vallás gyakorlatát engedélyezve. A rendelet azon hosszabb, konfliktusok terhelte folyamat végének tekinthető, amely az 1. században kezdődött a keresztény vallás megalapításával. A kora császárkor három évszázadában fokozatosan terjedő, hol eltűrt, hol üldözött, de sosem engedélyezett vallás, a késő császárkor első századában, 313-ban I. Constantinus által kiadott *Mediolanumi edictum* szerint törvényessé vált. A császár ezzel a birodalom lakosságának akkor már nagyobb része által követett vallást engedélyezte. Az uralkodók őutána elenyésző kivételtől eltekintve hívő keresztények voltak és a saját vallásukat támogatták. Ezáltal a tiltó rendelet már csak a társadalom kisebbségét érintette, leginkább az uralkodó főleg szenátori ellenzékének tagjait, illetve a vidék falusi (*paganus*) lakosságát.

Pannonia provincia és benne Sopianae politika-, gazdaság-, társadalom- és szellemtörténeti szempontokból a tartomány 1. század első felében történt megalapításától kezdve igazodott az általános birodalmi irányzatokhoz. Az 1. és 4. század között gyakorolt hagyományos vallási formákról a keresztény vallásgyakorlatra való tömeges áttérés itt is a 4. században következett be.

Sajátos módon, Sopianae 4. századdal kezdődő időrendű ókeresztény hagyatéka sokkal erőteljesebben képviselt régészeti és műemléki szempontból megfogható módon a megelőző évszázadok emlékeinél. A jelenség okai alapvetően történeti szempontból magyarázhatóak, ezen belül különösen a régészeti és a szöveges források által, amelyek a koracsászárkort illetően kevésnek mondhatók. Sopianae nyilvánvalóan a 4. századra emelkedett a jelentősebb pannoniai települések közé, ennek megfelelően a rá vonatkozó források is ettől az időszaktól gyarapodtak, bár a megelőző évszázad utolsó harmadában, Gallienus korától megnövekedett helyi pénzforgalom már az addigitól eltérő jellegű, erőteljesebb fejlődés egyik előjelének tekinthető. A Tóth Zsolt vezetésével a közelmúltban feltárt *basilica* építéstörténete is ugyanezt támasztja alá. Velük szemben a kora császárkori régészeti források csak arra adnak lehetőséget, hogy a település léte megállapítható legyen, viszont általuk nem azonosít-

ható a rangja, azaz város volt-e vagy esetleg egy városias jellemzőket mutató *vicus* és útállomás. Korábban, a 4. századdal kezdődő jelentősebb szerepéből visszakövetkeztetve lehetett megkockáztatni annak feltételezését, hogy biztosan város volt. A feltételezést a földrajzi helyzete megerősíti, a pannóniai ezen belül *pannonia inferiori* városhálózat topográfiai szabályszerűségei, valamint az úthálózaton belüli helye és szerepe egyaránt városra utalnak. Kora császárkori rangjának megállapítására azaz, hogy *colonia* vagy *municipium* volt-e, a fennmaradt régészeti és szöveges források nem adnak lehetőséget.

Egy római jog szerint szervezett, szükségképpen törvénnyel rendelkező koracsászárkori városban viszont rangtól függetlenül érvényesültek bizonyos szabályszerűségek. Ezeknek közjogi, ezen belül vallási vetületei is voltak, amelyek mentén szerveződtek az államvallás intézményei és az uralkodókultusz, a helyi érdekű vallásformák és a magánvallásosság, továbbá az alkalmazott temetkezési rítusok. A helyi lakosság vallásgyakorlata a római vallás és kultusz rendszerén belül értékelhető. A rendelkezésre álló helyi források számától és minőségétől függetlenül, létezőnek tekinthető az államvallás és a császárkultusz, amelyek által a lakosok az állammal és az uralkodóval szembeni feltétlen lojalitásukat fejezték ki. Ugyanezek magukkal vonták a velük kapcsolatos személyi feltételeket is, vagyis a papság létét, továbbá a közösségi kultuszhelyeket, amelyek kiépülése legkésőbb a várossá nyilvánítást követően meg kellett történnie. A római város vallásgyakorlati mindennapjaiban így mondhatni kötelezően szerepelt legalább a capitoliumi triász intézményes kultusza. Tiszteleti helyük a *forum* szélén, annak többnyire – de nem mindig – a tengelyében álló capitoliumi szentély, amelynek háromosztatú cellájában álltak az istenszobrok. Mellettük feltehető egy városvédő istenség szentélye, szintén központi helyen. Ott, ahol az istenek közé sorolt uralkodó volt a város alapítója, gyakran ő szerepelt a város védőistenségeként. Másol külön császárkultusz-nak szentelt helyet alakítottak ki, ahol a megistenült és az éppen uralkodó szemlélyel szembeni vallásos szertartásokon vettek részt a lakosok. Utóbbi helyen templom, illetve az uralkodók feliratos bázisokon álló szobrai képezték a kultusztevékenység központját, valamint egy oltár. Az alapvető államvallási intézmények közé tartozott a papság is. Elméletileg a római városban létezett a *pontifex* és az *augur* tisztsége, akik a főistenekhez kapcsolódó szent cselekedetekben irányító és felügyelő szereppel vettek részt, továbbá a *flamen*, aki a tartományi városokban a császárkultuszt ápolta intézményesen. Az említettek mellett, a város lakosságának etnikai, társadalmi összetételétől függően különböző istenalakok és hozzájuk kapcsolódó *sacerdosi* címmel rendelkező papok egészítették ki a helyi vallási intézményrendszert. Ezen kívül az egyes lakosok saját egyéni vallási meggyőződéseinek is tere volt, utóbbiakra vonatkozólag a legkevesebb a forrás. Általában ott rendelkezünk értékelhető forrásanyaggal, ahol a lakosságának igénye és lehetősége volt maradandó anyagba formáltan is kifejezni vallási meggyőződéseit. Minél nagyobb számban készültek ilyen tárgyak, annál nagyobb számban maradtak fenn. A kevés forrás elsősorban nem az elvárható jelenségek kis számára vagy éppen hiányára utal, hanem a lakosság ilyen formában megvalósuló önkifejezési le-

hetőségeinek korlátozott voltára. A későbbi korokban történt építkezések, pusztulások általában befolyásolják a fennmaradó források számát, azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy ahol sok volt az emlék, ott jóval több kerül elő még napjainkban is. Sopianae esetében a kevesebb forrás léte semmi különlegesebb jelenséget nem képvisel birodalmi viszonyok között, meglehetősen nagy számú azon ismert városi települések száma, ahonnan kevés forrás maradt fenn. Az összessel való összevetésben a forrásanyag mennyisége a kutatottsággal és a település középkori történetével összhangban átlagosnak tekinthető. Bővíti a tárgyalható jelenségek számát, ha egy város megyényi nagyságú *territorium*ának hagyatéka is számbavételre kerül. Az alábbiakban azonban csak a Pécs területéről előkerült forrásokról lesz szó, amelyek Sopianae-t és a közvetlen *suburbium*át képviselik. A szomszédos városokéval érintkező sopianaei *territorium* kiterjedése egyelőre nem megállapított, így a Pécstől messzebb eső lelőhelyek emlékei biztonsággal nem vonhatók be a téma tárgyalásába.

Egy provinciabeli város lakosságának vallásgyakorlatára vonatkozó legfontosabb forrásanyag a kőbe vésett feliratos hagyatéka, mellette kisebb mértékben a kispasztikai emlékek, kultusztárgyak, és nem utolsósorban a vallási szertartást feltételező temetkezési formák. Tárgyilagosan csak olyan jelenségek tárgyalhatók, amelyek forrással rendelkeznek, a fentiek értelmében azonban teljes kép általuk nem alkotható.

Sopianae kora császárkori feliratos hagyatéka félszázat közelítő számú tárgyból áll, fogadalmi oltárokból, bázisokból, sírkövekből, azonosíthatatlan jellegű töredékekből és kifeliratokból. Közös jellemzőjük, hogy többnyire másodlagos, vagy pontosabban nem beazonosítható lelőhelyekről kerültek elő, ezáltal nem hordoznak az eredeti felállítási helyükre vonatkozó közvetlen információt. Esetleg a Rákóczi út 38. szám körül előkerült oltárok lelőhelye, valamint a római város falain kívülről, a rácvárosi és patacsi szőlőhegyek területéről előkerültek eshetnek az eredeti állíttatási helyükkel egybe, vagy annak közelébe. Időrendjüket illetően a 2. századtól a 3. század második feléig terjedő időszakot ölelik fel, ezzel közvetve a koracsászárkori városi lét időrendjét is behatárolva. Ez így megfelel a 2. század első felétől városiasodó Pannonia inferior történeti jellemzőinek, mivel a tartomány legkésőbb a 107. évvel bezárólag alakult a korábbi Pannonia keleti részéből és Hadrianus uralkodásáig (117–138) Sirmium volt az egyetlen városa. A szövegekben szereplő consulkelezések, császárnevek a 3. századra keltezettek, amint a személynevek egy része is erre a századra utaló. A személynevek kisebb része, illetve a főpapi tisztség a 2. századra jellemző. A feliratok nagy többsége a Janus Pannonius Múzeumban, egy része különböző helyszíneken vagy őrzött körülmények között áll vagy befalazva Pécsen, néhány a Magyar Nemzeti Múzeumban, kisebb része elveszett.

A 18 darab fogadalmi oltár a feliratos emlékanyagnak kevesebb mint a felét alkotja. Az oltárok szövegei három kivétellel tartalmazznak istennevet. Az oltároknak, mint egykor adott helyre szánt és állított tárgyaknak, különleges jelentőséget ad az a tény, hogy alapvetően papi és főtisztviselői közreműködéssel a profán környezetből kivont, mesterségesen létrehozott közeget (*locus sacer*) feltételez a létük, azaz olyan kultushelyet (*templum, aedes, fanum, sacellum, delubrum*), amely a dedikáci-

óban megnevezett istenség vagy istenségek vallásos tiszteletének szolgálatában állt. A fogadalmi oltár általában egy kötömbből kifaragott, állított téglalapba illeszhető tárgy, amelynek fentről lefelé: corona, párkány, középrész, illetve lábazat (*crepido*) az alkotóelemei. Általában az épített nagyméretű oltárokat utánozzák formailag, sajtóságuk, hogy inkább eseti jelleggel álltak használatban, tanúsítva az állíttató vallási tettét. Kevesebb azoknak a száma, amelyek kisebb étel-, ital-, esetleg égőáldozat bemutatásokra is alkalmasak voltak. A középrész szemközti oldalán, esetenként már a párkányon kezdődve és a lábazon végződve állt a felirat, amely részes esetben tartalmazta az istennevet és esetenként az állíttatás indokát, folytatólagosan az állíttató nevét és esetleg foglalkozását. Végül közel minden esetben az oltárállíttatás kiváltó okának jelölését, ezután az esetek kisebb részében állhatott még a keltezés, illetve a papi közreműködő neve. Ha az oltár szövegében nem szerepelt állíttatási indok, úgy nagyobb valószínűséggel adományként adta az állíttató az istenségnek, azaz a szentélynek a tárgyat.

Az oltárok a három elveszett dedikációjú oltárt nem számítva összesen tíz istennevet tartalmaznak. A név szerint megjelenítettek között két olyan van, amelynek eltérő névváltozata vagy aspektusa szerepel különböző oltárokon: Sol Invictus és Mithras Omnipotens egy-egy alkalommal. Hasonló három esetben ugyanazon istenség más-más aspektusát megjelenítő módon került feltüntetésre különböző oltárokon: Silvanus, Silvanus Domesticus, Silvanus Silvestris. Több esetben ugyanazon istenalak több oltáron szerepel: Iuppiter Optimus Maximus hat alkalommal, Iuno Regina – mindháromszor együtt Iuppiterrel –három alkalommal. Rajtuk kívül közös oltárt kaptak még egy-egy esetben: Iuppiter Optimus Maximus és Terra Mater, valamint Virtus és Honos. A közös dedikációknak eltérő okai lehettek, amelyek részben az adott istenség kultuszháttéréből, részben az oltárt állíttató egyéni óhajától függtek. Egyedül megnevezettként a már említett Mithras – Sol, valamint Silvanus kivételével kétszer Iuppiter Optimus Maximus, egyszer Hercules Augustus, egyszer Liber Pater, egyszer pedig Nemesis Augusta fordulnak elő, mint az oltárral megtisztelt istenségek. A maradék három oltár sérülés miatt nem tartalmaz istennevet.

Az oltárok léte és dedikációi alapján több kultuszhely feltételezhető, azonban ezek szakrális-építészeti értelemben vett típusa nem állapítható meg. Állhatott alapvetően a világ és a család rendjét fenntartó államvallási főistenpár Iuppiter Optimus Maximus és vele közösen párja Iuno Regina szentélye, amint az várható is Pannonia Inferiorban, ahol általánosnak tekintető és római kor előtti hagyományt tükröz a főistenpár együttes tisztelete a capitoliumi triász harmadik tagja, Minerva nélkül. Az ismertek közül legalább négy oltár itt lehetett felállítva, köztük az istenségnek önállóan, illetve a párjával együtt közösen ajánlott oltárok. Ettől különálló helyen állhatott az eget és a földet együtt megjelenítő Iuppiter Optimus Maximus és Terra Mater közös oltára. Ez esetben feltehetőleg Terra Mater számíthat az elsődleges tiszteleti személynek azon a helyen, Iuppiter az ő feljebbvalójaként szerepel a szövegben. Terra Mater különlegesebb tiszteletének háttérében föld- vagy bányaművelés, esetleg temetkezés állhat. Legalább egy, Silvanusnak, Pannonia római módra értelmezett őslakos, közel mindenhatónak tekintett főistenének szentelt kultuszhely léte is feltéte-

levezhető a három neki dedikált oltár alapján. A különböző aspektusok feltüntetése azonban nem zárja ki a lehetőséget, hogy a háztáji gazdasághoz kötődő Silvanus Domesticus és az erdei tájhoz tartozó Silvanus Silvestris különböző szentélyei léteztek Sopianae-ban, amelyek egyikében állt a melléknév nélkül dedikált oltár is. Ezen kívül számolni lehet a katonák és civilek közt népszerű, akadályokon át az égbe jutó legyőzhetetlen hős istenség, Hercules Augustus kultuszhelyével. Mellette a szőlőműveléssel, de vallási háttér-eszmeileg az újjászületéssel kapcsolatban álló Liber Pater, a görögöknél Dionysos kultuszhelyével. Végül egy Nemesis-szentéllyel, amelyben az egyéni sorsot befolyásoló Nemesis Augusta részére dedikált oltár állt. Az elvont fogalmakból alkotott, a férfiúi erényeket megtestesítő istenpár, Virtus és Honos részére dedikált oltár szintén állhatott egy önálló kultuszhely központi helyén, körüljárhatóan, különös tekintettel a négy oldalon való kidolgozottságára, szemben a többiekkel, amelyek fal mellé vagy fülkébe voltak helyezve eredetileg. Végül biztosnak tekinthető legalább egy – Mithras örök életet ígérő misztériumkultuszának helyet adó – barlangszerű *mithraeum* léte is, amelyben a Sol Invictus és a Mithras Deus Omnipotens részére állított oltárok álltak.

A feliratos emlékek adatai nyolc, legfeljebb kilenc szentély léteire utalnak Sopianae 2–3. századi közigazgatási területén belül, az eddig adat nélküli, de más okból feltételezhetően létező capitoliumi szentély mellett. Néhány faragott építészeti elem is utal egykori szakrális célú épületekre. Kiemelkedő a Saturnus ábrázolás-ként felismert oszlopfő, amely viszont profán célú épületben dekorációs elemként is szolgálhatott, nem feltétlenül kultusztárgyként, hasonlóképpen a többi díszesebb építészeti taghoz, amelyek Pécssett kerültek elő. Vallástörténeti szempontból valahol a feliratos emlékek és az építészeti tagozatok között helyezhető el tárgyítus-ként a festett-feliratos vakolattöredék. Nemrégiben a Kossuth téren került elő egy példája a jelenségnek, az ún. *actuaria* betűkkel festett feliratból a Genius szó azonosítható, ami ezáltal kétségtelenül vallási tartalomra utal.

A *mithraeum*tól eltekintve, amelyet nem titokban, de csak az adott mithraikus kultuszközösség tagjai látogattak, a többiek nyilvánosak voltak. A Nemesis-szentély léte önmagában utalhat egy olyan tér, esetleg *amphitheatrum* meglétére is, ahol játékokat tartottak, annak alapján, hogy a Nemesis-szentélyek általában nem álltak önmagukban, hanem a játékok: *theatrum* vagy *amphitheatrum* épületéhez rendelt. Sajátos jelenség az orientális vallási formák teljes hiánya, aminek magyarázata a 2–3. századi Sopianae kisebb jelentőségében és az ebből fakadó etnikai-társadalmi összetételében kereshető, esetleg az általában különálló orientális szentélykörzet eddig fel nem tárt voltában. A *mithraeum*beli szertartások léte ez esetben római vallásformának számít, amelyet valamelyik leszerelt és hazatelepült katona honosíthatott meg a birtokán.

Az oltárok különböző állíttatási indokokkal rendelkeztek, olykor többel is. Az állíttatási indokok rávilágítanak a vallási tett okára, illetve céljára. A használt formulák semmiben nem különböznek a birodalom más területein alkalmazott formuláktól. A maguk sematikus mivoltában elsősorban a vonatkozó *pontifexi* rendelkezéseket tükrözik, az állíttató vallásosságára csak a pusztá létrehozásuk által utalnak. Az állíttatási

indokok magán, illetve közcélúak lehetnek, továbbá egyszerre magán és közcélúak, amennyiben például a császár üdvéért hajtott végre valaki vallásos cselekedetet.

A sopianaei oltárok négy kivételével biztosan fogadalom következtében kerültek állíttatásra, amely tény a szövegükben szereplő *votum solvit* vagy teljes formában kiírtan a *votum solvit libens merito* formulák rögzítik. A formula pusztá léte csak arra utal, hogy az állíttató vagy az állíttatók bizonyos kívánságát teljesítette a megszólított istenség, aki ezért kiérdemelte és megkapta az oltárt. A fennmaradó négy közül kettőnek nincs állíttatási indoka, kettőnek pedig letörött az alja, így nem állapítható meg, hogy tartalmazott-e formulát vagy sem. Három esetben szerepel pontos állíttatási indok. Mindháromszor a *pro salute* formula alkalmazásával állíttatták az oltárt az uralkodó vagy az uralkodók üdvéért. A három esetből kettőnél a fogadalomteljesítésre utaló formula is szerepel a szövegben, vagyis az állíttató a császár üdvéért tette a fogadalmát, egy esetben pedig letörött a szöveg vége. A háromból egy esetben Iuppiter Optimus Maximusnak tette fogadalmát az állíttató, a másik két esetben hiányzik a dedikáció a kő sérülése miatt. Nagy valószínűséggel adományról van szó, amit külön nem jelzett az állíttató azon két biztos esetben, amikor épen maradt a kő és szövege, de nem szerepel állíttatási indok, illetve fogadalombeváltást jelző formula a feliratban,

A vallásos cselekedetet végrehajtó személyek különböző társadalmi kategóriákból kerültek ki. Mind római polgárok voltak egy személy kivételével, aki egy neve alapján feltehetőleg rabszolga volt. A polgárok kategóriáján belül a legelőkelőbb állíttató a tartományi helytartó (*legatus Augusti pro praetore*) volt, a 2. század második felében. A hadsereg és a tartományi közigazgatás több tagja is képviselt az állíttatók között: egy *candidatus legionis*, vagyis a *centurioi* rang várományosa, valamint négy *beneficiarius consularis*, azaz a hadsereg kötelékéből a helytartói hivatalhoz beosztott különleges feladatokat ellátó katona. A többi állíttató civil volt. Közülük a legelőkelőbb a tartományi főpap (*sacerdos provinciae*), aki egyúttal Cibalae coloniájának *duumvirje*, azaz polgármestere volt és a fiával együtt dedikálta a feliratos oltárt. Sopianae-i illetősége nem zárható ki. A többiek helyi polgárok, akik a 2–3. századokban éltek a településen, illetve töredékes felirat miatt bizonytalan státusú vagy civil-, vagy katonarendű személyek. Két olyan polgár fordul elő az állíttatók között, akik fejenként két-két oltárt állíttattak különböző istenségeknek. A két személy vallási meggyőződése közös nevezőket is mutat, mindketten állíttattak egy-egy Silvanusnak dedikált oltárt is. Az ismert sopianaei oltárállíttatók egy kivételével férfiak voltak. Az egyetlen név szerint megemlített nő a családtagjai között szerepel. Kifejezetten nőkhöz kapcsolódó kultuszforma nem ismert a településről.

Az oltárok formája, kidolgozása néha utal a velük kapcsolatos szertartásra. A legmarkánsabb vonást a helytartó által állíttatott Virtus és Honos oltár képviseli, a tetején ital- vagy füstölgő áldozat számára kifaragott félgömb alakú mélyedéssel (*foculus*). A többi oltár teteje sima, ami esetlegesen szobor ráhelyezésére volt ezáltal alkalmas, esetleg valamilyen edényt is rátehettek, ha végeztek szertartást rajta. Az ilyen esetekben többnyire nem állapítható meg, hogy a fogadalomteljesítést követően bármilyen más szerephez jutottak-e. Az oltárok oldalfaragványai, már amelyeknek van, nem hor-

doznak többletadatot, inkább a dedikáció tartalmát jelenítik meg képből, vagyis a megszólított istenalakot. Kiemelkedő, hogy a Iuppiter Optimus Maximus és Terra Mater részére állított oltár bal oldalán ábrázolt női istenség, aki nyilván a megszólított Földanya, ikonográfiaiban a máshonnan jól ismert Iuno-ábrázolásokra emlékeztet; a jobb oldalon Iuppitert ábrázolták. A Silvanus részére állított oltár két oldalán egy női és egy férfi istenség reliefje látható. Ikonográfiaiban nem képviselnek egyértelmű ábrákat, így kilétük nem állapítható meg. A Virtus–Honos oltár hátoldalán látható boros-edényből (*kratér*) kinövő gerezdes szőlőinda-pár, közöttük fürtöt rágó nyúllal, adott összefüggéseiben még értelmezésre szoruló kép. A két oldalon megfaragott, eszmeileg a dedikációhoz kapcsolódó istenalakokhoz nem kötődik, lehetségesen helyi, a szőlőműveléssel és a vele kapcsolatos hitrendszerrel állhat kapcsolatban.

Nem lehet kétséges, hogy ha városi jogú településként létezett Sopianae, úgy tevékenykedtek benne papok, legalább az államvallási szabályrendszert felügyelő és képviselő *pontifexek* és *augurok*, valamint a császárkultuszt ápoló *flamenek*. Eddig egyetlen felirat sem utal rájuk. Az egyetlen oltárról ismert papi személy nem városi, hanem az egy évre választott tartományi főpap volt, aki a helytartói tevékenységet figyelő tartománygyűlést (*concilium provinciae*) és a provincia hűségét kifejező tartományi császárkultuszt vezette. Auctorforrásból ismert továbbá a 4. század elejéről egy személy, id. Maximinus, aki lehetségesen *augur* volt a városban.

A temetkezés ugyancsak vallási szertartás volt, amely során részben a városi törvény előírásai, részben a pontifexi szabályok szerint jártak el. A sopianaei sírfeliratokon a Dii Manes vagyis az Alvilági Istenek szerepelnek, ahol olvasható a felirat eleje. A jelenség általános, római birodalmi túlvilágképet közvetít, és azonos rítus szerinti temetkezésre utal. Néhány esetben megmaradt az elhunytakat felidézõ mellképes mezõ. Az áldozati-, lakoma- illetve vadászjelenet-ábrázolások helyi hagyományú és római ihletésű ikonográfiai elemek, amelyek tisztán és összevonva a síremlékeken előfordulnak. A mellékjelenetek között feltűnik a delfin, amely a két világ átjárhatóságát szimbolizálta a görög-római hitvilágban. Egy alkalommal az anyafarkas az ikrekkel ábrázolása is látható egy sír-sztélén, ami az elhunyt illetve családja római identitásának kifejezése. Feltehető, hogy a sír-sztélék alá hamvasztásos rítussal temetkeztek. A 2. század végétől, a 3. századtól ez részben megváltozott. A szarkofágokba való temetkezés a test megőrzésének igényét mutatja. Különlegesen szép példája a pannoniai szarkofágoknak a Pécs-Aranyhegy területéről előkerült márványszarkofág, amelynek oldalait görög mitológiai témájú domborművekkel díszítették. A temetők a városfalon kívül helyezkedtek el, a ki- és bevezető utak mentén. A korabeli ismert temetők régészeti értékeléséhez nemrég tett közzé adalékokat és összefoglaló megállapításokat Gábor Olivér.

A feliratos emlékek mellett kisleletek is utalnak egy római település lakóinak egykori vallási meggyőződésére. Sopianae-ból tulajdonképpen alig van olyan értékelhető kislelet, ami egyértelműen csak vallási, és nem például görög-római mitológiai ihlette dekorációs háttérrel rendelkezik.

Feltétlen említést érdemel viszont a legutóbb Pécsen, a római település nyugat-délnyugati szélén a Szabadság út 3. szám alatti megelőző feltáráson előkerült,

Dominus és Domina-tábla

90x77x3 mm méretű, 110 gramm súlyú ólomötvözetből készült szemközt reliefes, hátul sima táblácska. A nagyjából fele-fele arányban ólomötvözetből, illetve kőből készített tárgytypusból birodalom-szerte közel ezer példány ismert. A rendkívül összetett ikonográfiával rendelkező táblácskák által is adatolt irányzat a Közép-Duna vidéki tartományok egyik jellegzetes, őslakos, feltehetőleg *illyr* eredetű romanizált kultuszformája volt. A táblácskákat korábban, a jobb híján csak szakirodalmi elnevezésként létező Dunai Lovas-istenek kultusza emlékanyagának vélték, egy újabb adat alapján viszont a Közép-Duna vidéki feliratos anyagból is jól ismert Dominus és Domina istenpár tiszteletéhez kötődnek. A Pécssett talált példány, néhány pontos párhuzama alapján Dél-Pannonia–Inferiori, Sirmium környéki kötődésű. A táblácska sopianae-i előkerülése önmagában nem utal helyi szentélyre, hiszen szállítható volt. Pécs környékéről, vagy inkább Baranya megyéből több hasonló vált ismertté már korábban. Kidolgozásuk, anyaguk egymástól eltérő, ami a tartományon belüli, de különböző épített szentéllyel rendelkező helyekről való eredetükre utalhat. A megye területéről, ami szükségképpen egybeesik az egykori Sopianae territoriumának legalább egy részével, a fent bemutatottnaknál jóval több római kori lelet ismert, amelyek a fentihez hasonló elemzések tárgyát képezhetik.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a rendelkezésre álló kisszámú forrás alapján kirajzolódó vallástörténeti kép semmi helyi jellegzetességet nem tartalmaz, igazodik a hagyományos római vallási irányvonalakhoz, ezáltal pedig a Pannoniában, illetve a Római Birodalom nyugati felében általános valamint gyakoribb kultuszformákhoz is.

PÉCSI PÜSPÖKÖK A KÉSŐ KÖZÉPKORBAN III.

Kálnói I. András (1445–1455)

Származása az ismeretlenség homályába vész.¹ Ismert ugyan a Bars megyében birtokos köznemesi Kálnai, valamint a Gömörben honos Kálnói familia,² azonban jelen ismereteim alapján András egyik családhoz sem kapcsolható. Vezetéknevét Fraknói Vilmos és Konrad Eubel közölte vatikáni források alapján.³

1428-ban tűnt fel először a forrásokban, akkor a császári társaskáptalan őrkánoki méltóságát viselte.⁴ Egy évtizeddel később szerepel ismét a kútfőkben Kálnói, akkor már pécsi kisprépostként. 1441 szeptemberében az Alsólendvai Bánfi atyafiaktól egy Fejér megyei birtokot vett zálogba. A pécsi várban működő Keresztelő Szent János társaskáptalan préposti méltóságát 1441–1445 között viselte.⁵ Prépostsága idején bizonyos tizedjövedelem miatt pereskedett Garai Miklóssal, a pécsi egyházmegyében működő Szent Pál egyházban lévő Szent Mihály oltár igazgatójával. Az ügyben az esztergomi érsek vikáriusa Miklós javára hozott ítéletet. Ezt követően András Rómába felebbezett, melynek következtében a pápa végül az ő javára döntött (1445).⁶

1443-ban megkapta a Büki Basó István halálával megüresedett fehérvári préposti méltóságot,⁷ amely jelentős anyagi és presztízsbeli előrelépést jelentett számára. Pápai engedély birtokában pécsi préposti javadalmától sem kellett megválnia, így a két stallum nyújtotta jövedelmeket egyidejűleg élvezhette.⁸ Fehérvári javadalmával kapcsolatban hivatali pályafutását is érintenem kell,⁹ ami a királyi kancelláriához kötődött; 1440–1444 között ugyanis alkancellárként tevékenykedett. A főkancellár sokirányú elfoglaltsága miatt gyakran vezette a királyi személyes jelenlét (*personalis praesentia regia*) bíróságát, mely szokásjogi ismereteit bizonyítja.¹⁰ Kancelláriai működése egyértelműen jelzi politikai orientációját, hiszen a polgárháborús időszakban az Ulászló-párt egyik vezető tagjaként jegyzett Rozgonyi Simon egri püspök töltötte be a főkancelláriai pozíciót.¹¹

¹ Fügedi Erik: A XV. századi magyar püspökök = Történelmi Szemle 1965, 488. p. – Vö. Koller, Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII. Posonii, Pesthini, 1782–1812. III. 383–412. p.

² Engel Pál: Középkori magyar genealógia = Középkori magyar adattár. 2001. Kálnai, Kálnói rokonság 1. tábla.

³ „Andreas de Kálnó”: Eubel, Conrad: Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series, Bd. III. Münster, 1913–1914; Bd. III., Münster, 1910. II. 242. p. Fraknóinál, majd nyomán a többi szerzőnél Kálnai alakban. Vö. Fraknói Vilmos: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest, 1895. 143. p.

⁴ Az adatot fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel Fügedi nem adta meg forrását. Fügedi... i.m. 1965. 488. p.

⁵ 1441. szept. 10.: MOL, Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (=DL) 13645.

⁶ Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírások történetéhez a középkori Magyarországon. Budapest, 1997. Nr. 2565. és 2573., Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. I–II. Bp., 1931–1938. II. Nr. 822, 844. p.

⁷ 1443. szept. 2.: Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára... Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano Közreboocsajtja a Római Magyar Történelmi Intézet, I–IV. Budapest, 1896–1907. III. 102. p.; Nov. 2-án kelt a veszprémi püspökhöz címzett pápai mandátum a beiktatás elrendeléséről vö. Lukcsics... i.m. II. Nr. 792.; Monumenta... III. 122. p.

⁸ Lukcsics... i.m. II. Nr. 818.

⁹ A 13. sz. végétől az alkancellári hivatalt viselő személy általában a fehérvári prépostok közül került ki = Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely: Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526). Pécs, 2007. 38. p.

¹⁰ Bónis... i.m. 1971. III. tábla és 154–155. p.

¹¹ Pálosfalvi Tamás: A Rozgonyiak és a polgárháború = Századok 137 (2003) 908. p.

1445 tavaszán a pápa az Albeni Henrik halálával megüresedett pécsi püspöki székre nevezte ki Andrást, ezzel ő lett az egyházmegye 23. püspöke.¹² Június 10-én már választott püspöknek címezte egy pápai oklevél.¹³ Fraknoi Vilmos nézete szerint valószínűleg káptalani választás révén emelkedett a püspöki székbe.¹⁴ A körülményekből adódóan – jóllehet nem rendelkezünk erre vonatkozó adatokkal – e feltételezést óvatosan kell kezelnünk. I. Ulászló király (1440–1444) halálát követően az ország belpolitikai helyzete meglehetősen bizonytalan volt, hiszen V. László (1452–1457) egészen 1452-ig III. Frigyes gyámsága alatt állt, így az ország irányításában nem vett részt, míg Hunyadi Jánost a rendek csak 1446-ban választották kormányzóvá. Az uralkodók Zsigmond regnálása óta következetesen gyakorolt főkegyúri joga az „interregnum” idején az országgyűlés hatáskörébe került.¹⁵ Ebből következőleg vélelmezhetően a diétának döntő szerepe lehetett püspöki kinevezésében.¹⁶ 1446 áprilisában engedélyezte számára IV. Jenő pápa, hogy a római kúrián kívül püspökké szenteltethesse magát.¹⁷ Püspökké történő kinevezése előtt már felvette a presbiteri ordót, amint egy 1443-as pápai bullából ismert.¹⁸ János baranyai főesperes által kötelezte magát Kálnói, hogy a kinevezéséért esedékes illetéket befizeti a pápai kamarába.¹⁹ Egy 1452-es oklevél tanúsága szerint az *ad limina* látogatás alól ügyvédje, Erdődi Márton pécsi kanonok révén felmentést kapott.²⁰

Ugyan püspökké emelkedését követően hivatali pályafutását már nem folytatta, azonban püspöki méltósága, s bizonyosan tekintélye alapján az ország meghatározó politikusai közé tartozott, ennek következtében gyakran volt távol székhelyétől. 1447-től részt vett a korszak országgyűlésein.²¹ 1452-ben jelen volt a magyar és az osztrák rendek között Bécsben folyó tárgyaláson, melyet V. László király III. Frigyes császár általi kiadatása érdekében folytattak. A megegyezésről kiállított oklevélen a pécsi püspök nevét a harmadik helyen találjuk.²² 1454. december 19-én Péterváradról hívták Szabolcs megye követeit Budára a potentátok, hogy a török elleni hadjáratot megvitassák. Az oklevél kiállítói között találjuk Rafael kalocsai érseket, Kálnói András pécsi püspököt, Hunyadi János grófit, Garai László nádort, Újlaki Miklós vajdát és Kórógyi János macsói bánt.²³ Egy 1455. május 21-én, Budán kelt a főpapok és bárók által Kapisztrán Jánoshoz intézett levél aláírói között ugyancsak megtaláljuk nevét.²⁴ Utolsó ismert előfordulása is

¹² 1445. máj. 11.: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Közli: Fraknoi Vilmos. Budapest, 1899. 23–24. p.; Lukcsics... i.m. II. Nr. 847.; Eubel... i.m. II. 242. p.

¹³ Lukcsics... i.m. II. Nr. 855.

¹⁴ Fraknoi... i.m. 1895. 143. p.

¹⁵ Fraknoi... i.m. 1899. VII. p.

¹⁶ Fraknoi... i.m. 1895. 143. p.

¹⁷ Lukcsics... i.m. II. Nr. 896.

¹⁸ „Andream prepositum ... qui presbiter” = Monumenta... III. 122. p.

¹⁹ 1446. ápr. 13. Koller... i.m. III. 385–386. p.; A 15. században szokásos 3300 aranyforintnyi servitiumról van szó. Vö. Taxae pro communibus servitiis. Ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1445 confectis. Excerpsit: Hoberg, Hermannus. Città del Vaticano, 1949. 98. p.

²⁰ Koller... i.m. III. 409. p.

²¹ 1447, 1448, 1451, 1452, 1454, 1455. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1310–1457. = Középkori magyar adattár. 2001. (VII. Főrendek és országgyűlési követek 1439–1457)

²² 1452. márc. 5.: Koller... i.m. III. 399–408. p.

²³ A zichi és a vászonkeői gróf Zichy-család idősb. ágának okmánytára. Szerk. Kammerer Ernő, Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, I–XII. Pest–Bp., 1871–1931. IX. 475–476. p. (Nr. 347.)

²⁴ Pettkó Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal = Történelmi Tár 24 (1901) 176. p.; Négy nappal később kelt Budán az országnagyok Bátmonostori Töttös Lászlóhoz intézett mandátuma, mely aláírói között szintén megtaláljuk András püspök nevét. Vö. Zichy... i.m. IX. 499. p.

jelentőségét támasztja alá. 1455. június 25-én, a győri országgyűlésen kelt, az ország-nagyok szövetségét tartalmazó oklevélről van szó, melyben a felsorolt személyek V. László király Magyarországra hívását, s az ország kormányzásában való támogatását foglalták írásba.²⁵

Főpapi tevékenységéről meglehetősen keveset tudunk. 1447-ben a székes-káptalan jóváhagyásával megbízta Huendler Vid karmelita perjelt a segédpüspöki teendők ellátásával. Vitus működése az általa összeállított – a későbbiekben még említésre kerülő – formuláskönyv alapján meglehetősen jól dokumentált. Tevékenysége révén az egyházmegye hívei és klérusa nem szenvedett hiányt a főpapi liturgikus szolgálatban a püspök távolléte idején sem. Mindazonáltal Kálnói néhány főpapi intézkedését is ismerjük. 1453-ban a tolnai főesperesség területén található bizonyos templomok újrászenteseléséről rendelkezett. Ugyanezen esztendőben Maróti László bán özvegye és két fia kérésére hozzájárult ahhoz, hogy valpói várak Szent László kápolnájában a család káplánja valamennyi szentséget kiszolgáltathassa, kivéve a gyermekek keresztelését. A valpói plébános számára azonban a püspöki rendelkezés értelmében kárpótlást kellett fizetniük az elnyert privilégium okozta esetleges anyagi veszteségeikért. A szentszéki bíraskodást egy magasan képzett klerikusra, Basthognei János kánonjogi doktorra bízta, aki baranyai főesperesként látta el a helynöki teendőket.²⁶

Püspöksége javait természetesen igyekezett megvédeni. A bátai Benedek-rendi monostor falvai által fizetendő dézsma miatt kezdett pert az apáttal. Először az esztergomi érseki szék bírósága előtt folyt a pereskedés, majd a monostor számára kedvezőtlen ítélet ellen László apát Rómába fellebbezett.²⁷ Az ügy végül csak a püspök utóda idején ért véget. A pápa mandátumot intézett az országban tartózkodó Giovanni Angeli legátushoz, hogy az ügyben mielőbb hozzon döntést. Az oklevélből megtudjuk azt is, hogy igen komoly összeget, 4000 forintot követelt a püspök az apáttól.²⁸ 1452-ben egy újabb perről értesülünk. A pápa ugyanis ítélethozatalra utasította az esztergomi érseket és vikáriusát András püspök kérésére, tudniillik bizonyosan a püspöki menzához tartozó tizedek miatt perelte Kálnói a kalocsai érseket, a cikádori és somogyi bencés apátokat, a fehérvári prépostot, valamint a vránai perjelt.²⁹ A kázus további részleteiről nincsenek adataink. Egy 1470-es pápai iratból szerzünk tudomást arról, hogy András püspök kérésére a Szentszék hozzájárult ahhoz, hogy a végrendelet nélkül elhunyt kanonokok hagyatékát ezt követően a székesegyház szükségleteire fordíthassák.³⁰

Néhány oklevelének keltezési helye alapján korábban Petrovich Ede azt valószínűsítette, hogy Kálnói András nevéhez köthető a pécsi püspöki palota egyik új épületszárnyának építtetése.³¹ Minthogy azonban csak a püspöki oklevelekben al-

²⁵ A két érseket követően a harmadik helyen szerepel Kálnói az oklevél *intitulációjában*. Pettkó... i.m. 1901. 178–180. p.

²⁶ Fedeles Tamás: Középkori pécsi segédpüspökök = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2010/1–2. 15–18. p.

²⁷ 1451. okt. 30.: Lukcsics... i.m. II. Nr. 1145.

²⁸ 1457. okt. 8.: Koller... i.m. III. 427–429. p.; Említi az ügyet: Németh Béla: Baranya Szent-Istvántól a jelenkorig = Baranya múltja és jelenje I–II Szerk. Várady Ferenc. Pécs, 1897. I. 329. p.

²⁹ 1452. márc. 31.: Lukcsics... i.m. II. Nr. 1254.

³⁰ „pro reformatione structurarum et aedificiorum, ac conservatione et manutentione ornamentorum divino cultui necessariorum, seu alias pro commodo et utilitate dicte ecclesie” Koller... i.m. IV. 176–179. p.

³¹ Petrovich Ede: Janus Pannonius Pécssett. Janus Pannonius. Szerk. Kardos Tibor–V. Kovács Sándor. Budapest, 1975. (= Memoria Saeculorum Hungariae 2.) 150. p.

kalmazott szokványos formuláról van szó,³² továbbá a régészeti feltárások és az épületkutatások sem erősítik meg az említett feltételezést, bizonyosan nem hozhatjuk összefüggésbe András püspökkel az új palota létrehozását. 1455 nyarán vagy őszén hunyt el, ám halála körülményeiről és pontos temetkezési helyéről sem tudunk közelebbit.³³

bánfalvi Barius II. Miklós (1455–1459)

Az előkelő Borsod megyei Barius familia bánfalvi ágából származott.³⁴ A család névadó települését, Bánfalvát a 14. századtól birtokolták. A családtagok közül László Nagy Lajos király *aulicus* (1381), János és Péter pedig familiárisként Zsigmond udvarának tagjai voltak (1392).³⁵ Barius Miklós 1440-ben, míg László 1447-ben Borsod megye követeként vett részt az országgyűlésen.³⁶ János 1447 és 1453 között borsodi alispánként működött.³⁷ Miklós pontos családi kapcsolatait nem ismerjük, így csak azt tudjuk biztosan, hogy az imént említett László a testvére volt.³⁸

A későbbi pécsi püspök, zrednai Vitéz János pártfogásával jutott egyre magasabbra a hivatali pályán, s tanulmányait is a váradi püspök támogatásával végezte. Kettejük baráti kapcsolatát levélváltásuk is bizonyítja.³⁹ Tanulmányait a bécsi egyetemen kezdte, ahol 1447 áprilisában a bölcsészeti és a jogi kar hallgatója volt.⁴⁰ Még ugyanazon év tavaszán Ferrarában tűnt fel, ahova bizonyosan Janus Pannoniusszal, Vitéz unokaöccsével érkezett.⁴¹ 1448-tól a padovai egyetemen kánonjogot hallgatott, majd 1450. október 19-én sikeres doktori vizsgát tett.⁴² Az eseményen az éppen a városban tartózkodó Janus is részt vett.⁴³ Kiváló humanista műveltségének egyetlen korunkra maradt emléke, az V. Lászlóhoz intézett orációja.⁴⁴ Kapcsolatban állt Aeneas Silvio Piccolominivel, a későbbi II. Pius pápával, melyet a jeles humanista Bariushoz intézett levele igazol.⁴⁵

³² Pl. „in pallacio nostro episcopali” és változatai. Vö. Fedeles, Tamás: Eine Bishofsresidenz in Südungarn im Mittelalter. Die Burg zu Fünfkirchen (Pécs) = Quaestiones Medii Aevi Novae vol. 13. Warszawa, 2008. 188. p.

³³ 1455. jún. 25-én említik utóljára a források. (Pettkó Béla: Kapisztrán János levelezése a magyarokkal = Történelmi Tár 24 (1901) 178. p. Utódját pedig dec. 13-án nevezték ki. = Fraknoi... i.m. 1899. Nr. 37.)

³⁴ Az Ág alapítója Barius bán 1357-beől adatolható. Engel... 2001a. i.m. 2001b. (Barius) – Egyik supplicatiójában: „de genere nobilium procreatus”. Lukcsics... i.m. II. Nr. 1080. – Vö. Koller... i.m. III. 413–430. p.

³⁵ Engel... i.m. 2001b. (VI. Az aula tagjai)

³⁶ Engel... i.m. 2001b. (VII. Főrendek és országgyűlési követek 1439–1457)

³⁷ Engel... i.m. 2001b. (IV. Ispánok, Borsod)

³⁸ 1454-ben királyi birtokadományban részesült „Nicolao Barius vicecancellario et per eum Ladislao de Banfalwa fratri suo carnali”. Zichy IX. 469. p. Vö. Engel... i.m. 2001a. (Barius) vö. Lehoczky Alfréd: Várak, urak, háborúk. Bán-völgye és Hegyhátság a középkorban. Miskolc, 1996. 110. p.

³⁹ Itáliából való hazatérését követően Barius levelet intézett a váradi püspökhöz. Vitéz válaszelevelét (1451. jan. 20.) ismerjük. Vö. Vitéz János levelei és politikai beszédei. Válogatta, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta Boronkai Iván. Budapest, 1987. Nr. 44.

⁴⁰ Schrauf Károly: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892. 101, 141. p.

⁴¹ Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Bp., 1941. (Monumenta Hungariae Italica 3.) 355. p. Az egyetemi tanulmányok sorrendjére vö. Kovács Béla: Studensek, magisterek, doctorok. In: Archivum 11 (1983) 5–41. p. Nr. 241.

⁴² Veress Endre: A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest, 1915. (Fontes rerum Hugaricarum 1.) 1915. 9–10. p.

⁴³ Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. Budapest, 1935. (A Magyar Szemle könyvei 12.) 167. p.

⁴⁴ Oratio collationalis ad Ladislaum regem Hungariae, Bohemiae, etc. = Nicolaus Barius et alii: Reliquiae. Ed. Ladislaus Juhász. Lipsiae, 1932. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Saeculum XV.) 1–3. p.

⁴⁵ 1453. ápr. 27.: U.o. 5. p.

1441-ben jegyzőként tűnt fel I. Ulászló kancelláriáján,⁴⁶ de a hivatali ranglétrán Vitéz titkos kancellársága (1453–1457) idején jutott vezető pozícióba. Pályafutásában Vitéz támogatása mellett nyilvánvalóan jelentős szerepe volt V. László királynak, akivel az 1452-es bécsi tárgyalásokon ismerkedett meg. Az említett szónoklat bizonyosan hozzájárult az uralkodó és Barius szoros kapcsolatához. 1453 tavaszán már a király titkára volt, s 1453–1456 között titkos alkancellárként működött.⁴⁷ 1456 tavaszától Vitézzel együtt a titkos kancellária vezetője volt. A következő esztendőben is e hivatalban találjuk, de ezúttal már Várdai István kalocsai érsek társaként.⁴⁸ V. László egyik bizalmasaként általában az uralkodó mellett tartózkodott, aki 1456-ig Bécsben és Prágában tartotta udvarát. 1454-ben ő vezette a frankfurti birodalmi gyűlésre igyekvő magyar diplomáciai küldöttséget.⁴⁹ Szolgálatiért, lojalitásáért birtokadományokban részesült,⁵⁰ s e mellett különböző egyházi javadalmakat nyert el.

Első ismert egyházi állása a fehérvári örkanonoki méltóság volt, melyet 1443 és 1446 között viselt.⁵¹ A következő esztendőől az egri székesegyház mellett álló Szűz Mária társaskáptalan prépostja és egyúttal a székeskáptalan kanonokja volt.⁵² Időközben a budai plébánia javadalmát is megszerezte, s a két stallum egyidejű birtoklásához 1450-ben a Szentszéktől kért (és kapott) engedélyt.⁵³ 1452 elejétől – elődje püspökké emelkedését követően – az egri székeskáptalan préposti méltóságát nyerte Hunyadi János kormányzó és az országtanács adománya révén.⁵⁴ 1452 tavaszán püspöki vikáriusként működött.⁵⁵ 1455 nyarán ismét Rómához fordult a két javadalom kézben tartása, valamint a préposti kinevezés okozta szabálytalanság alóli felmentésért.⁵⁶ Az ismételt folyamodványt vélhetőleg azért tartotta szükségesnek, mivel közben új személy, III. Callixtus került a pápai trónra, s vele is legalizáltatni kívánta helyzetét. Egyházi pályafutásának csúcsát a pécsi püspöki cím jelentette, melyet Kálnói András halálát követően nyert el.

A király 1455. december 13-án mandátumot intézett a pécsi várnagyhoz, miszerint a megüresedett püspökséget hívének, Barius Miklós alkancellárnak adományozta, és haladéktalanul adja át a várat az újdonsült főpap által küldött embereknek.⁵⁷

⁴⁶ 1452-ben is kancelláriai jegyzőként említik. Fraknói... i.m. 1895. 160. p.

⁴⁷ Bónis György: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp. 1971. III. tábla.

⁴⁸ 1457. ápr. 25.: „Nicolaus episcopus ecclesie Quinqueecclesiensis, secretarius cancellarius noster ... Stephani de Warda, electi Colocensis et Bachiensis ac similiter secretarii cancellarii nostri” Zichy... IX. 552. p.; Engel... i.m. 2001b. (III. Kancellárok, Titkos kancellár); Bónis... i.m. 1971. 172. p., és III. tábla.; Mályusz Elemér: A magyar rendi állam Hunyadi korában = Századok, 91 (1957) 46–123, 582. p.

⁴⁹ 1454. okt. 31-én Würzburgban adott ki oklevelet a küldöttség. Pettkó... i.m. 1901. 174. p.

⁵⁰ 1454. nov. 11.: A király a Csongrád megyei Szentkirály birtokot Barius Miklós egri, Várdai István erdélyi prépostoknak, Vetési Albert erdélyi főesperesnek adományozta hűségese szolgálatiáért. Zichy IX. 468–470. p. A megadományozottak régi ismerősök voltak, ugyanis együtt tanultak Padovában. Vö. Veress... i.m. 1915. 9. p.

⁵¹ Első ismert előfordulása 1443. ápr. 22.: „Nicolao dicto Baryus custode” DL 13721.; Utolsó ismert előfordulása 1446. júl. 17.: „Nicolao Barius dicto custode” Diplomatikai... 13933.

⁵² Utolsó említése 1451. jún. 7.: „Nicolao Baryus capelle Beate Marie virginis ad latus dicte ecclesie nostre constructe ... prepositis” Az Abaffy család levéltára 1247–1515. A Dancs család levéltára 1232–1525. A Hanvy család levéltára 1216–1525. IIa Bálint kézirata alapján sajtó alá rendezte és szerkesztette Borsa Iván. Budapest, 1993. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 23.) Dancs–Nr. 126.

⁵³ 1450. febr. 10.: Lukcsics... i.m. II. Nr. 1080. A kiadott szövegben csak az egri javadalma szerepel.

⁵⁴ Fraknói... i.m. 1895. 160. p.

⁵⁵ 1452. ápr. 26.: „Nos Nicolaus Barius decretorum doctor, prepositus et vicarius in ecclesia Agriensis in spiritalibus generalis” oklevele. Zichy... IX. 323. p.

⁵⁶ Fraknói... i.m. 1895. 160. p. Különösen az 1. jegyzet.

⁵⁷ Fraknói... i.m. 1899. Nr. 32.

Néhány héttel később Miklós megkapta a pápai kinevezést is a püspökségre, s a bulából megtudjuk azt is, hogy ekkor már felszentelt pap volt.⁵⁸ Ezt követően ügyvédje, Viszfalui Ferenc felsőorsi prépost által kötelezettséget vállalt a kinevezésért járó illeték befizetésére.⁵⁹

Püspöki tevékenységét nagy aktivitással kezdte, s első intézkedéseinek egyike az egyházmegye klérusa számára egy szinódus összehívása volt. Az eseményt sajnálatos módon mindössze említésből ismerjük, a püspök Kapisztrán Jánoshoz intézett leveléből.⁶⁰ Ebben arra kérte a nagy tekintéllyel rendelkező ferences inkvizítort, hogy az általa összehívott egyházmegyei zsinaton vegyen részt, s őt, aki képzetlen, s a püspöki hivatal ügyeiben még járatlan, vezesse.⁶¹ A levél szerint a tanácskozás június 2-án kezdődött, s a korabeli analógiák alapján 3–5 napig tarthatott.⁶² Konkrét adatok híján csak feltételezhetjük, hogy a ferences atya részt vett a szinóduson. E hipotézist erősíti, hogy április derekától Kapisztrán a délvidéken tartózkodott.⁶³

Pécsett nem került teljesen ismeretlen környezetbe Miklós, hiszen a székeskáptalan préposti stallumát 1445-től Hangácsi Albert élvezte.⁶⁴ Hangácsi és Barius ismeretése korábról datálódik, ugyanis I. Ulászló regnálása idején mindketten kancelláriai nótáriusként tevékenykedtek. Később pedig mindketten az egri székeskáptalanban éltek javadalmat, sőt Padovában is együtt tanultak. V. László uralkodása idején pedig egyaránt a titkos kancellária munkatársai voltak. Származásuk még inkább erősítette a kettejük közti köteléket, ugyanis a Hangácsi atyafiak a Barius-birtokokkal szomszédos Abaúj megyében voltak törzsökösök. Ezen ismeretek fényében talán nem meglepő, hogy Miklós két héttel püspöki kinevezését követően két tizedkerületet adott bérbe a prépostnak.⁶⁵

Főpapi teendőiben a már az elődje által alkalmazott Huendler segédpüspök volt segítségére. Az ő leveleskönyvében maradt fent az a pappá szentelésről kiállított okmány, miszerint Miklós püspök és királynéi főkancellár áldozópappá szentelte a pécsi székesegyházban Szerémi István éneklőkanonokot.⁶⁶ Az 1458. április 1-re datált okmány kapcsán röviden érintenem kell Barius 1456 utáni politikai szereplését. Köztudott, hogy a nándorfehérvári diadalt követően a vár átvételére érkező Cillei Ulrikot Hunyadi László és társai kivégezték. A király és támogatói bosszújaként 1457 tavaszán, Budán került sor az idősebb Hunyadi fiú lefejezésére. Miután az ifjú király Prágába távozott, az országban is-

⁵⁸ 1456. jan. 23.: „Domini Nicolai Barnis decretorum doctoris in sacerdotio constituti” Koller... i.m. III. 414. p.; Eubel... i.m. II. 242. p.

⁵⁹ 1456. jan. 30.: Koller... i.m. III. 414–415. p.; 3300 aranyforint vö. Hoberg... i.m. 1949. 98. p.

⁶⁰ 1456. máj. 25.: Pettkó... i.m. 1901. 212–213. p.

⁶¹ „prime synodo, quam novus celebrabo hinc ad octo dies, ut quia rusticus sum et his rebus officii mei satis ignarus, scientia et doctrina vestra me et meos dirigat, adiuvet meritum et dignitas auctorizet actus meos.” Pettkó... i.m. 212–213. p.

⁶² Szentirmai, Alexander: Die ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, 47 (1961) 278, 280, 291. p.

⁶³ Kapisztrán itineráriumának főbb állomásai között megtaláljuk Pécsset is (1456 januárja és áprilisa között). Vö. Andrić, Stanko: Kapisztrán Szent János csodái. Bp., 2009. 31. p. 51. jegyzet.

⁶⁴ Hangácsira ld. Fedeles Tamás: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs, 2004. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) Nr. 137.

⁶⁵ 1456. febr. 7.: Diplomatikai... 75886.

⁶⁶ „Nos Nicolaus Dei et Apostolice sedis gracia episcopus Quinqueecclesiensis reginalisque maiestatis supremus cancellarius” Koller... i.m. IV. 307. p.

mét polgárháborús helyzet alakult ki.⁶⁷ Barius Hunyadi kivégzésében játszott szerepe egyértelműen kiderül a Garai László nádor és a Szilágyi testvérek között létrejött megállapodásból. A paktumban ugyanis név szerint felsorolták azokat a személyeket, akiknek megbocsátott a Hunyadi fiúk édesanyja és nagybátyja, és a pécsi püspök köztük szerepel.⁶⁸ Ez egyúttal azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy Barius a Garai-párt egyik oszlopos tagja volt. A paktum végül nem lépett életbe, így azon pontja sem valósult meg, miszerint az ifjabb fiú a nádor leányát vette volna feleségül. Hunyadi Mátyás Podjebrád Katalint vezette oltár elé, de az eseményre csak 1461 tavaszán került sor.⁶⁹ Mindezek ismeretében problémás Miklós fent említett okmányban olvasható királynéi főkancellári címe, hiszen 1445 és 1461 között egyáltalán nem volt az országnak királynéja!

Barius Miklós végrendelete nem maradt korunkra, ennek ellenére a testamentum tartalmának egyes részleteit későbbi okmányokból ismerjük. A pécsi székesegyház 12 prebendáriusa számára 1500 rajnai aranyforint értékben tett alapítványt. Az összeget Nürnbergben helyezte letétbe, melynek kezelését Gosztonyi Tamás pécsi örkanonokra, Pesti Márton kanonokra és Sáfár Gergely pécsi polgárra bízta. A summa kamataiból évente 100 forintot kaptak a prebendáriusok, akiknek naponta szentmisét kellett bemutatniuk Miklós, szülei, testvére és rokonai lelki üdvéért.⁷⁰ Testvérének, Lászlónak 2000 forintot hagyott örökül különböző ingatlanvásárlásokra, azonban kikötötte, hogy ebből Abafalvi Albert tanulmányait is támogatnia kell.⁷¹ 1459. február 2-án szerepel neve utolsó alkalommal a kútfőkben.⁷² Ezt követően hamarosan elhunyt.⁷³

Csezmiczei III. János (1459–1472)

Ismertebb humanista nevén **Janus Pannonius**, 1434. augusztus 29-én született a szlavóniai Körös vármegyében.⁷⁴ A nemesi eredetű család névadó települése, a mára már elenyészett Csezmicze, egykor Bélavár (ma *Bjelovar*, Horvátországban) közelében feküdt. A legújabb kutatások nyomán immár ismert közeli családtagjainak neve. E szerint nagyapja Csezmiczei Lukács volt, míg apját Pálnak, annak testvérét pedig Péternek hívták. Édesapja és nagybátyja a kor szokásjogi ismereteinek birtokában hatósági megbízásokat is teljesítettek, amely egyértelműen arra utal, hogy a megye köztisztletben álló, deák műveltséggel rendelkező emberei voltak. Apját meglehetősen korán (1440)

⁶⁷ Pálosfalvi Tamás: Nikápolytól Mohácsig 1396–1526. Budapest, 2005. (Nagy csaták) 117. p.

⁶⁸ 1458. jan. 12.: Teleki József: A Hunyadiak kora Magyarországon. I–XII. Pest, 1852–1857. X. Nr. 276.; Kubinyi András: Mátyás király. Budapest, 2001. (Tudomány–Egyetem) 25. p.

⁶⁹ Fedeles Tamás: „...Néha szerelemben keveredett egy-egy nőcskével...” Mátyás király és a szebbik nem = Pécsi Történeti Katedra – Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis. Szerk. Csabai Zoltán (et alii). Pécs, 2008. 239–240. p.

⁷⁰ „ad laudem Dei et Sanctorum ejus, nec non pro refrigerio animarum dicti Nicolai episcopi parentumque ac fratrum suorum et consanguineorum suorum pie legavit, ita quod diebus singulis perpetuo missam celebrare seu celebrari facere tenerentur” Koller... i.m. IV. 401. p.; A testamentummal kapcsolatban több kérvényt nyújtottak be a Szentszékhez 1474-ben: Archivio Segreto Vaticano, Registra Supplicationum 724. 291v-292v; 726. 94v-95v; 734. 113v-114r.

⁷¹ Diplomatikai 92270; Az Abafalvi családhoz fűződő szoros kapcsolatára utal, hogy Miklós kérésére birtokadományban részesítette a király a familiát (1455). Borsá... i.m. 1993. A–Nr. 25.

⁷² Engel... i.m. 2001a. (Pécsi püspök)

⁷³ Vélhetőleg február 17-én már nem volt életben, ugyanis nem találjuk nevét Újlaki Miklós németújvári várban III. Frigyes császár magyar királlyá választásáról kiállított oklevelén, jóllehet a Garai-párt prominensei – köztük a nádorral – pecsétjükkel erősítették meg a dokumentumot. Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Wien AUR 1459–II–17.

⁷⁴ Huszti József: Janus Pannonius. Pécs, 1931. 1. p.; Horváth... i.m. 1935. 76. p. Vö. Koller IV. 1–359. p.

elveszítette, így további nevelése édesanyjára, a szintén nemesi eredetű Zrednai Borbálára, a későbbi esztergomi érsek Zrednai Vitéz János hűgára hárult. A négy Csezmiczei testvér közül János volt a legidősebb. Két öccsét Mihálynak és Péternek, míg hűgát Ilonának hívták. Közülük Mihály még gyermekkorában, 1458 előtt elhunyt.⁷⁵

Váradon a székesegyházi iskolában kezdte tanulmányait, ahol nagybátyja előbb nagyprépostként (1442–1445), majd püspökként (1445–1465) működött.⁷⁶ A tehetséges ifjút a magyar humanizmus atyjaként számon tartott Vitéz Itáliába küldte. 1447 tavaszán érkezett Ferrarába, ahol az ismert mester, Guarino Veronesénél tanult 1453-ig. Ezt követően Padovába ment, ahol nagybátyja kérését teljesítve (római- és) kánonjogot hallgatott, majd 1458 májusában doktori címet szerzett.⁷⁷ Az itáliai évek alatt a tehetséges, zseniális memóriával megáldott ifjúból a latin nyelvű humanista költészet egyik elismert, Európa-hírű képviselője lett, aki a latin mellett a görög nyelvet is kitűnően ismerte.⁷⁸ A doktori vizsgát követően barátja, Galeotto Marzio kíséretében Rómába zarándokolt, ahol több kérvényt is benyújtott a pápai kancelláriához.⁷⁹ Ezt követően nagybátyja hívására hazatért, s az új politikai körülmények közepette egyre magasabbra ívelő egyházi-politikai pályát futott be.

Egyházi karrierjét Váradon kezdte, ahol nagybátyja adományára révén a székeskáptalan örkanonoki méltóságát viselte (1451–1455).⁸⁰ 1458 májusában már titeli prépostként nyújtotta be folyamodványait a pápai kúriánál.⁸¹ Hazatérését követően Vitéz pápai jóváhagyással püspöki helynökvé nevezte ki.⁸² Ezen egyházi méltóságok, hivatalok elsősorban anyagi biztonságot jelentettek számára, melyek birtokában az egyházi társadalom középső rétegéhez, annak elitjéhez tartozott. Az igazi emelkedésre sem kellett sokáig várnia, hiszen a Barius Miklós halála miatt megüresedett pécsi püspöki méltóságot adományozta számára Mátyás király.⁸³

Kinevezésének pontos dátumát nem ismerjük, azonban 1459 márciusában már választott püspökként szerepelt.⁸⁴ Az uralkodó döntése hátterében egyértelműen Vitéz hatása mutatható ki. Mindazonáltal teljesen logikus volt a döntés, mivel a 1459 februárjában a Délvidék két hatalmassága – Újlaki Miklós és Garai László –, valamint párttársaik III. Frigyes német-római császárt választották magyar királlyá.⁸⁵ Az uralkodó, s az őt támogatók érdeke természetesen a királyi hatalom mielőbbi megszilárdítása, s az ország területi egységének helyreállítása volt. E téren pedig a király döntéseiben meghatározó (politikaformáló) szerepet betöltő Vitéz kulcsszerepet játszott. Nem

⁷⁵ Ritoókné Szalay Ágnes: III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról = „Nympha super ripam Danubii” Tanulmányok a XVI–XVII. századi magyar művelődéstörténet köréből. Bp., 2002. (Humanizmus és reformáció 28.) 14–19. p.

⁷⁶ Bunyitay 1883. 269–280.; Kristóf 2004. 15. p. (Nr. 34.)

⁷⁷ Veress... i.m. 1941. 159, 160–161, 354–355. p.

⁷⁸ Horváth... i.m. 1935. 80. p.

⁷⁹ Ritoókné... i.m. 2002. 18. p.

⁸⁰ Kristóf Ilona: A váradi káptalan méltóságviselői 1440–1526 között = Turul 77 (2004) 10–19. 12. p.

⁸¹ 1458. máj. 23.: „Johanni de Chesmicze preposito ecclesie Titeliensis Colocensis diocesi”: Ritoókné... i.m. 2002. 18. p.

⁸² Huszti... i.m. 1931. 186. p.; Kristóf... i.m. 2004. 12. p.

⁸³ Galla Ferenc: Mátyás király és a Szentszék = Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. I. Szerk. Lukinich Imre. Bp., [1940]. 112. p.

⁸⁴ 1459. márc. 12.: „Johannes electus Quinqueecclesiensis episcopus”: Birnbaum, Marianna D.: Janus Pannonius. Poet and Politician. Zagreb, 1981. 111–112. p.

⁸⁵ ÖStA HHStA AUR 1459-II-17.

vitás tehát, hogy a nagybátyjáért rajongó, annak nézeteit magáénak valló, ambiciózus ifjú megfelelő választásnak tűnt a püspöki méltóságra. Pécsi püspökként legfőbb feladata a délvidék urának, Újlaki Miklós hatalmának korlátozása volt.

Szentszéki megerősítése nem volt zökkenőmentes, dacára annak, hogy személyes ismerőse, II. Pius ült Szent Péter trónusán.⁸⁶ Janus fiatal kora miatt azzal a megszorítással erősítette meg a pápa 1459 késő őszen, hogy mindaddig csak kormányzóként irányíthatja az egyházmegyét, amíg be nem tölti 27. életévét.⁸⁷ Ugyanezen a napon értesítette a Szentszék a kinevezésről a királyt, a székeskáptalant, valamint az egyházmegye híveit. Janusnak pedig engedélyezte, hogy két vagy három főpappal püspökké szenteltesse magát, amint elérte az előírt életkort.⁸⁸ A püspöki kinevezésért járó illetéket két részletben fizette be a pápai kamarának 1460-ban.⁸⁹ A pápai engedély értelmében tehát 1461 őszen – miután vélhetőleg püspökké szentelték – immár megerősített püspökként kormányozhatta egyházmegyéjét. Pécsi püspökként, mint az ország egyik leggazdagabb főpapja tagja lett a királyi tanácsnak, s mindemellett egyre fontosabb kormányzati pozíciókat töltött be.

Hivatali pályafutásának első állomása 1458 őszéről ismert, ekkor a királyi különös jelenlét bíróságán tevékenykedett helytartóként.⁹⁰ Egy kevésbé megbízható információ szerint a fiatalon elhunyt Podjebrád Katalin királyné (1461–1464) főkancellárja (*supremus cancellarius reginalis Maiestatis*) volt.⁹¹ A problémát az jelenti, hogy a magyar királynék kancelláriáját hagyományosan a veszprémi püspök irányította, a szóban forgó időszakban történetesen az uralkodó egyik feltétlen híve, Vetési Albert. Mindenesetre Janus több versében is szerepel az ifjú királyné, amely közelebbi kapcsolatokra utal. Úgy látszik az 1464-es kancelláriai reformig nagybátyjával együtt mindenfajta tisztség nélkül vett részt alkalomszerűen a kancelláriai munkában; elsősorban diplomáciai leveleket fogalmaztak. Az említett reformot követően Vitéz János – Várdai István kalocsai érsekkel együtt – a királyi fő- és titkos kancellári méltóságba emelkedett. Ezzel egy időben unokaöccse kancelláriai titkárként – sőt elképzelhető, hogy titkos kancellárként – működött egészen 1465-ös római követi megbízásáig. Szerepének jelentőségére vet ugyancsak fényt, hogy 1462 és 1470 között – egy kivétellel – valamennyi királyi tanácsülésen jelen volt.⁹²

Janus az 1465-ben megválasztott II. Pál pápa üdvözlésére és az oszmánok elleni anyagi támogatás megszerzésére Itáliába induló magyar követség egyik vezetője lett. Egyik követtársával, Rozgonyi Jánossal együtt az ország legelőkelőbb

⁸⁶ Itáliában ismerkedtek meg, 1451-ből levélváltásukra is van adatunk. Huszti... i.m. 1931. 39. p.; A pápa egy 1459. júl. 6-án kelt, Juan Carvajal pápai legátushoz intézett levelében egyértelműen Janus fiatal korát említette a kinevezés elmaradásának okaként. Koller... i.m. IV. 34. p.

⁸⁷ II. Pius írta 1459. nov. 5-én: „Joanni electo Quinque-Ecclesiensis ... tunc Canonicum ecclesie Varadiens in vigesimo sexto tue etatis anno et diaconatus ordine constituo ... ipsi Ecclesie Quinqueecclesiensis in spiritualibus et temporalibus administratorem, donec et quosque vigesimum septimum etatis hujusmodi annum compleveris, facimus, constituimus ac etiam deputamus, ac ex tunc prout ex nunc, cum primum dictum vigesimum septimum annum compleveris, de persona tua eidem Quinqueecclesiensi Ecclesie providemus...” Koller... i.m. IV. 37–40. p.

⁸⁸ Koller i.m. 40–43. p.

⁸⁹ 1460. jún. 26-án 1650, míg aug. 14-én 1760 forintot. Uo. 58–61.

⁹⁰ Bónis... i.m. 1971. 248. p.

⁹¹ Huszti... i.m. 1931. 191. p., s nyomán Birnbaum... i.m. 1981. 114. p.

⁹² Kubinyi András: Vitéz János és Janus Pannonius politikája Mátyás uralkodása idején = Humanista műveltség Pannóniában. Szerk. Bartók István, Jankovits László, Kecskeméti Gábor. Pécs, 2000. 12. p.

embereinek és tanácsosainak nevezte őket az uralkodó, a pápához írott levelében.⁹³ A Janus által tartott beszéd és a király által küldött ajándékok is hozzájárultak ahhoz, hogy a Szentszék összesen 57 500 arany segélyt adott az oszmánok elleni hadjáratra, továbbá ekkor engedélyezte a Szentatya a pozsonyi egyetem (*Academia Istropolitana*) felállítását is. Rómából Firenzét érintve tértek haza, s noha a köztársaság nem szavazta meg a diplomaták által kért segélyt,⁹⁴ Janus számára mégsem volt haszon nélküli az ott töltött néhány nap. Ismeretséget kötött ugyanis Marsilio Ficínóval, az újplatonista akadémia megalapítójával, s Vespasiano Bisticcítól és más könyvkereskedőktől könyveket vásárolt magának, nagybátyjának és feltehetőleg a királynak.⁹⁵

Számos hadjáratra személyesen is elkísérte az uralkodót, bár – amint verseiből egyértelműen kiderül – fizikailag nem volt alkalmas a katonáskodásra. A püspöki bandérium azonban jelentős haderőnek számított, így csapatait többször igénybe vette a király. Az 1467-es országos méretű lázadás során, Mátyás egyik támaszaként püspöki székhelyéről biztosította a Délvidék nyugalmát. Ugy látszik 1466-tól egyúttal Baranya és Pozsega megyék főispánja volt egy-egy társsal, amely ekkor megkérdőjelezhetetlen lojalitását mutatja. 1467-ben és vélhetőleg 1468 elején királyi titkos kancellárként ért hivatali pályafutása csúcsára. 1468–1469 között főkincstartóként tevékenykedett. Ez utóbbi megbízatása a kincstári reform következtében csak ideiglenes volt, s a rendkívüli adó beszedésére terjedt ki. 1469–1470-ben megkapta a tekintélyes szlavón báni méltóságot, melyet egyik legfontosabb szövetségével Laki Túz Jánossal megosztva viselt.⁹⁶ 1470 februárjában-márciusában III. Frigyes császár és Mátyás sikertelen tárgyalásai alkalmával ő is Bécsben tartózkodott a király környezetében.⁹⁷

Petrovich Ede kutatásaiból tudjuk, hogy a humanista főpap meglehetősen kevés időt töltött püspöki rezidenciáján, átlagosan évente mindössze két-három hónapot.⁹⁸ Az eredmény nem meglepő, tekintve a világi kormányzat különböző területein ellátott feladatait. Mivel azonban a város kedvező klímája igen jó hatással volt a gyakran betegeskedő költő-püspökre, igyekezett általában az őszi hónapokat a Mecsek-lábánál tölteni, s emellett – ha tehetette – tavasszal időzött a városban, általában rövid ideig. Jóllehet Janus keveset tartózkodott székvárosában, mégis fontosnak tartotta, hogy az egykori váradi püspöki udvarhoz hasonló, inspiráló szellemi légkört alakítson ki Pécsen is. Jól felszerelt humanista könyvtárat rendezett be, melyben a latin auktorok mellett helyet kaptak a görög szerzők munkái is. E mellett kiváló huma-

⁹³ „Id igitur muneris iniunxi viris inter capita consilii mei primariis: Johanni episcopo Quinqueecclesiensi et alteri Johanni de Rozgon”: Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. I/1–6. II/1–3. Bp., 1881–1909. [reprint: 2000] I/6. 37. p.

⁹⁴ Jankovits László: Egy elutasítás háttere. Az 1465-ös magyar követség Firenzében = Jankovits László: Hazugok, fecsegők, álmodozók. Tanulmányok a régi magyar költészetéről. Bp., 2006. 68–76. p.

⁹⁵ Horváth... i.m. 1935. 79. p.

⁹⁶ Kubinyi... i.m. 2000. 16, 20. p.

⁹⁷ 1470. febr. 9-én Bruck an der Leithában kelt Mátyás király levele Frigyes császárhoz a jövőendő bécsi megbeszélésről. Az oklevél hátoldalán található azon magyar tanácsosok neve, akik elkísérték a tárgyalásra a királyt: Vitéz János esztergomi érsek, Beckensloer János egri, Janus Pannonius pécsi püspök, Csupor Miklós erdélyi vajda, Szapolyai Imre szepesi gróf, Rozgonyi Rajnárd. Nehring, Karl: Quellen zur ungarischen Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Bp., 1976. (Különlenyomat a Levéltári közlemények 1976-os kötetéből) Nr. 20.

⁹⁸ Petrovich... i.m. 1975. 123. p.

nistáknak biztosított megélhetést egy-egy kanonoki javadalom adományozásával. Így többek közt a szintén bibliofil Handó György, a kiváló humanista költő Garázda Péter (egyébként Janus és Vitéz rokona), a diplomata Mohorai Vidfy Miklós (II. Pius kamarása), a szintén Itáliában egyetemet végzett Telegdi János is a kanonoki testület tagjai lettek.⁹⁹

A folyamatos távollétek miatt Janusnak gondoskodnia kellett a főpapi teendők ellátásáról annak érdekében, hogy az egyházmegye hívei ne szenvedjenek hiányt a lelkiek terén. Ő is az elődei által alkalmazott Huendler Videt bízta meg a suffraganeusi teendők ellátásával. Jóllehet a meglehetősen összeférhetetlen természetű karmelita úgy látszik nem tartozott a költő-püspök szellemi partnerei közé, amint erről gúnyepigrammái is tanúskodnak, mégis – egy kisebb megszakítással – egészen 1469-ig betöltötte be ezt a hivatalt.¹⁰⁰

Püspökként az egyházmegye anyagi ügyeit is természetesen figyelemmel kellett kísérnie, s a püspökség tulajdonát képező birtokok, egyházi és világi épületek gondozása, állagmegóvása mellett – lehetőségeihez mérten – gyarapítania illett a gondjaira bízott evilági jószágokat. Nézzük tehát, hogyan sáfárkodott költőnk a rá bízott javakkal! 1464-ben adta ki Mátyás király azon privilégiumát, mely értelmében a pécsi püspök és utódai számára engedélyezte az egyházmegye területén valamennyi arany, ezüst, és egyéb ércek kitermelését, feldolgozását, valamint mentességet adott az urbura fizetése alól.¹⁰¹ A középkorból nem ismert az egyházmegye területén nemesfémánya, így nem tudjuk, mire utalhat a királyi engedély.¹⁰² A püspöki birtoktestek bővítése kapcsán Nádasd (a mai Mecseknádasd) visszaszerzését említhetjük első helyen (1470).¹⁰³ Ugyanabban az esztendőben vett zálogba egy Garéi birtokrészt.¹⁰⁴ A püspökség tizedbevételeinek gyarapítása érdekében a Maróti Mátyussal kötött megállapodása értelmében, a bán Valkó megyei uradalmaiban élő rációkat is fokozatosan dézsmafizetésre kötelezte.¹⁰⁵ Elődje, Barius Miklós által a székesegyház prebendáriusai számára tett alapítványt is felügyelte. Így amikor bizonyos problémák léptek fel az egykor Nürnbergben elhelyezett összeg körül, a summán megvásárolta a püspökség részére az ivánkaszentgyörgyi uradalmat, a prebendáriusokat pedig számukra átengedett tizedjövödelmekkel kárpótolta.¹⁰⁶

Janus idején a püspökvárban nem tudunk jelentősebb építkezésekről,¹⁰⁷ mindenesetre a székesegyház, a püspöki palota, ill. a vár épületei megfelelő állagúak le-

⁹⁹ Fedeles Tamás: „Eztán Pécs tűnik szemünkbe”. A város középkori története 1009–1526. Pécs, 2011. 157–158. p.

¹⁰⁰ Pl. a Vitisra című. Mondd, Vitusom, nevedet Vitulusnak kell-e becézni? / Mert hát nem kicsi borj vagy te, barátom: ökö! Janus Pannonius összes munkái. Közrebocsátja V. Kovács Sándor. Bp., 1987. 205. p.

¹⁰¹ Koller... i.m. IV. 113–114. p.

¹⁰² Petrovich Ede is csupán a Pécsvárad környéki vasérclelőhelyre utal = Petrovich... i.m. 1975. 145. p. Wenzel Gusztáv a János püspök számára kiadott engedély, és egy 1413-ban Garai Miklós nádor részére kiállított adománylevél alapján – melyben Tolna és Pozsega megyei javak kapcsán kapta meg Garai a fém-bányászati engedélyt – is csak valószínűsíteni tudta, hogy a területen voltak érccelők. Vö. Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatiának kritikai története. Bp., 1880. 72–75. p.

¹⁰³ Koller... i.m. IV. 173–175. p.

¹⁰⁴ Kőfalvi Tamás: A pécsvárad konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526. Szeged, 2006. Nr. 784.

¹⁰⁵ Rokay Péter: Egy ismeretlen Janus Pannonius oklevél = Janus Pannonius. Szerk. Kardos Tibor–V. Kovács Sándor. Bp., 1975. (Memoria Saeculorum Hungariae 2.) Az oklevelet közölte: 186. p.

¹⁰⁶ Koller... i.m. IV. 400–409. p.

¹⁰⁷ Petrovich Ede feltételezése, miszerint a mai püspöki palota délnyugati részén álló (levéltári) tornyot Janus építtette volna csillagvizsgálónak, nem tartható. Vö. Fedeles... i.m. 2008. 210. p.

hettek. Ezt igazolja, hogy a török elleni hadjáratot támogató, a katedrális felkeresők búcsút nyerhettek (1462).¹⁰⁸ A palota mindenképpen alkalmas volt magas rangú személyek fogadására. 1465 őszén Mátyás és kísérete mintegy két hétig vendégeskedett a püspöknél. A népes kísérettel tartott többek között Vitéz János érsek, Hyeronimus Landus krétai érsek, pápai legátus is.

Vitéz János és unokaöccse az említett sikertelen bécsi találkozót követően mindinkább háttérbe szorultak a királyi udvarban. Az uralkodó egyre inkább a sziléziai származású Beckensloer János váradi püspökre és Matucsina Gábor kalocsai érsekre (1471-től) támaszkodott. Vitéz főkancellárként egyre kevésbé tudta érvényesíteni elképzeléseit, ugyanis Matucsina és Beckensloer befolyása fokozatosan erősödött. A király adóztatta az egyházat, továbbá az esztergomi érsek bevételeinek egy részét is lefoglalta. Így Vitéz Jánost és Janus Pannoniust elsősorban a presztízvesztés és az anyagi sérelmek fordították a királlyal szembe. Az uralkodóval szembeni elégedetlenséghez hozzájárult az elhúzódó cseh háború, és az ahhoz szükséges igen magas (egy évben többször is beszédett) rendkívüli adó, valamint a török elleni védekezés elhanyagolása. Vitézek azt tervezték, hogy a Luxemburgiakkal anyai ágon rokon, lengyel királyfiak közül hívják meg az egyiket a magyar trónra. Kázmér lengyel herceg meg is indult csapataival. Vitéz megnyitotta a lengyel csapatok előtt a nyitrai várat, majd Janus is csatlakozott a pártütökhöz 200 lovasával. Mátyás eközben értesült a fejleményekről, seregével az országra érkezett, melynek következtében a lázadás csírájában elhalt. Az összeesküvésben résztvevők közül többen meghódoltak, köztük Vitéz is. Janus kitarított elhatározása mellett, s – a király sejtésével ellentétben nem nyugati irányba, hanem – Pécsre indult, ahol megerősítette a várost, majd jelentős pénzt és nemesfémet (templomi kegyszereket) összegyűjtve Itália felé menekült. Menekülés közben megbetegedett, s régi szövetségese, Thuz Osvát zágrábi püspök egyik erősségében Medvevárbán (*Medvedgrad*, Horvátországban) érte a halál 1472 nagypéntekén.¹⁰⁹

A főpap első nyughelyét a Zágráb megyei remetei pálos kolostorban lelta. Később – amint Antonio Bonfini, a király udvari történetírója krónikájában megörökítette – Pécsen temették el. Ernuszt Zsigmond püspök pedig a székeskáptalannál tudakozódott elődje elhunytának körülményeiről. A kanonoki testület oklevelet állított ki, melyben arról számoltak be, hogy egy kő szarkofágban (*sarcophago lapideo*) temették el a pécsi székesegyházban, ékes síremlékén egy sírvers jelölte halálának helyét, évét és napját (*certis epigrammatum versibus locum diem et annum transitus sui*). Földi maradványai a Kárpáti Gábor vezette 1991-es ásatások révén kerültek napvilágra a dóm altemplomában, újratemetésére 2008. október 21-én került sor.¹¹⁰

*A szerző a dolgozat elkészítése idején az MTA Bolyai János kutatási-
(BO/00057/08/2. sz.) és Eötvös-ösztöndíjban részesült.*

*A kutatásokat az OTKA K 81435, K 81568 és NN 82307 számú
pályázatok is támogatták.*

¹⁰⁸ Koller... i.m. IV. 91–95. p.

¹⁰⁹ Fedeles... i.m. 2011. 31–32. p.

¹¹⁰ Fedeles Tamás: Janus Pannonius három temetése = Rubicon 2009/3. 22.

ONHAUSZ MIKLÓS

A SZÉKESEGYHÁZI ÉNEKKAR REPERTOÁRJA GLATT IGNÁC KARNAGYI ÉVEI ALATT (1888–1917)

Dulánszky Nándor pécsi püspök (1877–1896) az 1880-as években megismerkedett a ceciliánus egyházzenei reformmozgalommal, s a Székesegyház restaurációjához kapcsolódóan a dóm énekkarát a megismert és helyesnek ítélt reformeszmék nyomán kívánta átalakítani. Ennek eredményeképpen hozta létre 1888-ban a Székesegyházi Énekiskolát, amely az itt tanuló fiúgyermeket alkalmassá tette az énekkar szoprán és alt szólamaiban végzett egyházi szolgálatra. A püspök a korábbi férfikart tovább foglalkoztató régi-új énekkar és az Énekiskola vezetésével elhivatott zenész papját, az önálló énekoktatási módszert kidolgozó Glatt Ignácot bízta meg.¹

A reform természetesen nem csak az énekkar összetételét, de az általa énekelte repertoárt is alapjaiban megváltoztatta. A ceciliánus elveknek megfelelően – amelyeket jóval később X. Pius pápa „Tra le sollecitudini” kezdetű enciklikájával az egyház hivatalos álláspontjává emelt – eltűntek a székesegyházi szertartásokról az énekesnők, a szólóbetétek, és a zenekarkíséret is. Mindez eleinte ellenérzést váltott ki Lickl és Hölzl városában.

A ceciliánus eszme origója a gregorián ének volt, emellett a hasonlóképpen szentnek, művészinek és egyetemesnek tekintett klasszikus polifóniát jelölte meg széles körben alkalmazandónak, mindezzel nem kizárva a megfelelő szellemben komponált kortárs alkotásokat. A klasszikus polifóniáról írta Járosy Dezső papkarnagy Richard Wagnert idézve: „Palestrinának és iskolájának, valamint a hozzá közel fekvő századnak művei a katolikus egyházi zenének virágzását és legmagasabb tökélyét rejtik magukban.”² Ennek megfelelően a pécsi székesegyház énekkarának repertoárját a gregorián énekek és a 16. századi mesterek művei alkották, kiegészülve a kortárs, regensburgi kötődésű, főképp klerikus karnagyok által komponált, a Palestrina-stílusban gyökerező, mégis a romantikától nem mentes szerzeményeivel.

Felhasználható források

A repertoárkutatás legfontosabb forrása a Glatt Ignác és Lajos Gyula karnagyok által vezetett kórusnapló, a *Diarium Chori* egyetlen fennmaradt kötete. Az 1910 és 1927 közötti időszakot átfogó dokumentum képet ad az énekkarnak az I. világháború és a szerb megszállás éveiben végzett munkájáról, s jól illusztrálja az 1917-es karnagyváltással a repertoárban bekövetkező bizonyos hangsúlyváltásokat és a nem változó jellemzőket.³ A *Diarium Chori*-ban szerepel a tárgyalt évek

¹ Onhausz Miklós: Glatt Ignác kanonok – az egyházzene pécsi reformere = Pécsi Szemle 2008 tavasz, 42–56. p.

² Járosy Dezső: Az egyházi zene és a papság. Temesvár, 1912. 92. p.

³ Sajnálatos, hogy a megelőző kötet elveszett, így a kezdeti időszak tekintetében más forrásokra kell hagyatkoznunk, amelyek a teljes áttekintést nem teszik lehetővé.

összes székesegyházi szertartása (püspöki és káptalani szentmisék, gyászszertartások, kanonoki installációk, vesperák stb.), amelyen az énekkar részt vett. Az események mellett tételesen megjelennek az énekelt misék, motetták és zsoltárok, amelyekből a komplett jegyzék összeállítható.

Az 1910 előtti tételes leírást részlegesen pótolja az énekkar nagyheti és adventi „program”-járól megjelent – a Diarium Chori-nak megfelelő részletességű – előzetese a Katholikus Egyházi Zeneközlöny c. folyóiratban, illetve esetenként a Pécsi Közlönyben.

Ugyancsak támpontokat ad Lajos Gyula 1938-ban írt, kéziratban maradt visszaemlékezése. A kézirat az 1890-es évek eseményei kapcsán hivatkozik is a Diarium Chori-ra, s esetenként olyan részletes információkat tartalmaz, amelyeket az 1910 előtti kórusnapló megléte nélkül a szerző nem is tudott volna lejegyezni.⁴

További jelentős forrás maga a kottatár. A misék partitúráit és szólamkottáit a nagy terjedelem miatt megvásárolták a regensburgi Pustet Nyomdától, a motetta-anyag azonban szinte teljes egészében kéziratokból áll. Ez művenként egy partitúrát és minimum 20 szólamkottát jelentett. Ennek döntő többsége Glatt munkája. Az igazgató és egy jellegzetes írásképi, egyelőre nem azonosított személy által írt kották mellett sok, az énekiskolások által másolt lapot is találunk.⁵ A kézi sokszorosítás idő- és energiaigényességéből arra következtethetünk, hogy amiből kézirat készült, arra valóban szükség volt, így elő is adták a korszakban.⁶

A repertoár-kutatás eredményei

A forrásadottságoknak megfelelően a legprecízebb képet az 1910-1917 közötti időszakról tudjuk megalkotni. A repertoár szélessége mind a korszakot, mind az egyes éveket tekintve imponáló. Egyben elmondható, hogy nem egy adott éves műsor ismételtetése történt, egyes művek csak 2-3 évente kerültek sorra. 1910-ben az énekkar 16 szerző 46 különböző többszólamú miséjét, és 23 szerző 110 különböző motettáját szólaltatta meg.⁷ A teljes nyolc évet vizsgálva 25 szerző 108 miséjét és 40 szerző 243 motettáját számolhatjuk össze.⁸ Mindehhez megszámlálhatatlan gregorián ének és 90-nél több falsobordone stílusú zsoltár társult.

A legmeglepőbb feltárt jellemző a ceciliánus zene elképesztő túlsúlya. Ez csak látszólag ellentétes a deklarált elvekkkel, hiszen ezek a zeneművek szerkesztésükben megfelelnek a mozgalom iránymutatásának, zenei értéküket tekintve azonban elmaradnak a 16. századi mesterek kompozíciói mögött. A nyolc év 108 miséjéből csak 6 reneszánsz mű (2–2 Palestrina, Anerio és Viadana), a többi zömében Haller, Mitterer, Goller, Griesbacher és Ebner – ma már szinte teljesen ismeretlen szerzők – munkája. A motettáknál hasonló a helyzet. Az énekkar szinte

⁴ Lajos Gyula: A Pécsi Székesegyházi Énekiskola története. Kézirat, 1938.

⁵ Gyakran bukkannak elő dátummal és a másoló nevével ellátott, így az elemzés szempontjából különösen fontos kották.

⁶ A hatalmas levéltári hangjegyanyag felmérése folyamatban van.

⁷ Ezek évi 10 és fél hónap adatai, a Diarium Chori a nyári szünet másfél hónapjáról nem tartalmaz adatokat, vélhetően a férfikar sem látott el szolgálatot július elejétől augusztus közepéig.

⁸ Az adatok minimumértékek. Néhány szerző számos azonos című művet írt, amelyeket a Diarium Chori-ban a helyenként rövidített, vagy hiányos bejegyzések alapján nem lehet megkülönböztetni.

Allus. T.V. Ps. 126. Nisi Dominus. Viadana.

1. *Nisi Dominus aedificaverit domum: in vanum laboraverunt, qui aedificant eam.*

2. *Nisi Dominus custodierit civi-ta-tem: frustra vigilat, qui custo-dit e-am.*

4. *Cum dederit dilectis su-is somnum: ecce haereditas Domini filii: merces fructus van-tris.*

6. *Beatus vir, qui implevit desiderium suum ex i-psiis: non confundetur, cum loquetur inimicis suis in par-ta.*

8. *Sicut erat in principio, et nunc et sem-per: et in saecula saeculorum A-men.*

3. *Vanum est vobis ante lu-com sur-gere: surgite postquam sederitis, qui manducatis pa-nem do-lo-ris.*

5. *Sicut sagittae in manu po-ten-tis: ita filii ex-eus do-ram.*

7. *Gloria Patri et Fi-li-ae et Spi-ri-tu-i San-cto.*

Kézírel írott zsolnárkotta (Viadana: Nisi Dominus)

kizárólag adventben és nagyböjten énekelte a 16. századi offertoriumokat (felajánlási énekeket). A 243 motetta közül mindössze 31 nem kortárs szerző műve. A kortárs darabok közel fele orgonakíséretes.⁹

Lajos Gyula az 1910 előtti időszakról írva négy Palestrina- és egy Crocenisét is nevesít, s mind a szakfolyóiratokban és napilapokban közölt műsorok, mind a kottatár alapján megállapítható, hogy ha nem is döntően, de észrevehetően módosultak az arányok a 16. századi zene rovására. Biztosan állítható ugyan, hogy a reneszánsz kórusművek az 1910-et megelőző évtizedekben sem képeztek túlsúlyt a repertoárban, jelenlétük azonban – elsősorban a kottatár kézíratai alapján – lényegesen markánsabb.

Nehezen képzelhető el, sőt, egyenesen kizárható, hogy Glatt Ignác és Lajos Gyula – aki 1904-től prefektusként segítette Glatt munkáját – azonos értékűnek tekintette volna a ceciliánus szerzők kompozícióit a klasszikus polifóniával. A Katho-

⁹ Az orgona volt az egyetlen hangszer, amelyet a mozgalom legszigorúbb irányzata is elfogadott.

likus Egyházi Zeneközlönyben megjelent műismertetések is – egyházas érzületük és imádságos hangulatuk mellett – elsősorban ezen szerzemények egyszerűségét emelik ki.¹⁰ A gyorsan változó összetételű gyermekkar számára azonban e művek alkalmazása mellett teljesíthető feladat volt szinte minden héten új anyagot énekelni, különösen úgy, hogy számos esetben az orgona is a segítségükre volt. Mindez azonban nem magyarázza a – gyakran öt-hatszólamú – reneszánsz kompozíciók számának minimálisra csökkenését az 1910 utáni években. Az ugyanis nem életszerű, hogy amire az iskola indulása utáni években képes egy fiúkar, azt másfél-két évtizeddel később, a képzési rendszer megszilárdulása után ne tudja produkálni.

A feltűnő aránytalanság okait keresve figyelmünket a székesegyház fizetett férfikara felé kell fordítanunk. Lajos Gyula az 1928. év kapcsán feljegyezi, hogy „templomszentelési évfordulóra éled újra 28 év szüneteltetés után Palestrina: Missa Papae Marcelli-je. Utoljára 1900 húsvétján volt műsoron a régi gárda kitűnő tenoristáival és zengő basszistáival.”¹¹ 1900 és 1910 között csupán néhány személyi változás történt, azonban az 1910-es években a férfikar generációváltás előtt állt: 1910-ben Fektér Ferenc 76, Hoffer Károly 66, Derlik Fülöp 63, Girardi József 54, Müller Antal 53, Oswald Ferenc 52 éves volt. 1913-ban beadta nyugdíjazási kérelmét Girardi, 1915-ben idült veselő következtében meghalt Oswald, 1916-ban nyugdíjazását kérte Fektér, majd nem sokkal később Hoffer is, 1917 januárjában pedig elhunyt Müller Antal.¹² A széthulló férfikar kiegészítésére a háborús évek alatt nem volt mód, s mivel a kispapok is bevonultak hadi szolgálatra, Glatt gyengébb képességű kiegészítő énekeseket volt kénytelen alkalmazni.

A kar három fiatalabb énekesé közül Bieber (később Bíbor) Mátyás és a Girardi helyére lépő Tóth Aladár 1914 őszén hadba vonult, és csak 1918 novemberében tértek haza.¹³ Niedermayer János tenoristát ugyan a püspök kérésére mentesítették a katonai szolgálat alól,¹⁴ ám róla egy későbbi forrásban az szerepel, hogy „igen gyenge hangja van”.¹⁵ A tüdőgümőkórban szenvedő Székely Márton másodorgonista 1915-ben elhunyt.¹⁶ Az egyedüli abszolút biztos pontot a negyvenes éveiben járó kiváló orgonista, Jaksch Ede jelentette.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a férfikart érintő számbeli és minőségi problémák eredményezhették a kényszerű változtatást, azaz az 1910-es évek kisebb erőpróbát jelentő műsorválasztását – a változatlanul széles repertoár fenntartása mellett.

Oktatástörténeti vonatkozások

Glatt Ignác énekkottatási módszere célul tűzte ki a kezdő növendékek 30 hét alatt történő, biztos kottaolvasó énekesé nevelését.¹⁷ Azonban – a produktum is-

¹⁰ Pl. Katholikus Egyházi Zeneközlöny IV. évf. 1897/11. 90. p.

¹¹ Lajos... i. m. 1938. 65–66. p. A Missa „Papae Marcelli” hatszólamú misekompozíció, négyszólamú férfikarral.

¹² PKL Kj. 310/1913, 304/1915, 237/1916, 369/1916, 23/1917.

¹³ PKL Kj. 505/1914, 358/1918.

¹⁴ Lajos... i. m. 1938. 44.

¹⁵ PKL Kj. 096/1921

¹⁶ PKL Kj. 190/1915

¹⁷ Glatt Ignác: Az énekkottatás módszere. Szent István Társulat, Budapest, 1900.

merete nélkül – kérdésként merülhet fel, hogy mi valósult meg a célokból. Valóban kottaolvasóvá értek a fiúk? És mindez ténylegesen 30 hét alatt ment végbe?

Ahhoz, hogy a képzési eredményről ne csak általánosságok szintjén beszéljünk, szükség van az aprólékos repertoár-elemzés eredményeire. Ezeket látva nyilvánvaló, hogy ekkora zenei anyagot lehetetlenség lett volna biztos kottaolvasási tudás nélkül betanítani.

A fiúkórus egészen 1930-ig 24 főből állt. Minden évben annyi új növendék került az intézetbe, ahány fiú mutálás vagy elégtelen tanulmányi eredmény miatt távozott. Ez néhány szerencsés évben csak 3–4 fő volt, ám nem ritkán 7–8 főt kellett pótolni.¹⁸ Az új fiúk a 30 hét után, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén léptek be az énekkarba. Szűk fél évük maradt arra, hogy begyakorolják magukat, hiszen a következő tanév első félévében az újoncok képzési ideje alatt az ismét 16–18 tagúra olvadó gyermekkarban kellett felelősen helyt állniuk.¹⁹ A rendszer tehát csak a 30 hetes képzési idő megtartásával volt fenntartható.

Az elemzés a zenetörténeti eredményeken túl egyértelművé teszi, hogy a Glatt-féle módszertani könyvben leírtak a gyakorlatban maradéktalanul megvalósultak.

Történeti hitelességű lemezfelvétel

2011 júliusában megjelent a Pécsi Székesegyház Palestrina Kórusának CD-je, amely az Énekiskola és a Palestrina Kórus 120 éves történetét bemutató ötrészes sorozat első darabja. A most kiadott első lemez egy reprezentatív válogatás az 1888–1917 között a Székesegyházban igazolhatóan elhangzott művekből. Az összeállítás egyesíti magában a zenei változatosságot és a történeti hitelességet.

A repertoár fent ismertetett eredeti arányait természetesen nem lehetett tartani, de ez nem is volt, és nem is lehetett cél. A szerkesztők igyekeztek egy vállalható arányt létrehozni a 16. és 19. századi zene között, az egyes korokon belül is a lehető legszínesebb összeállításra törekedve. A „régizene” nagyheti és adventi jelenlétét idézi a négy adventi offertorium, és egy nocturnus Ingegneri nagypénteki responzóriumaiból, míg a vesperákon végzett zsoltározásnak állít emléket Viadana falsobordone stílusban írt zsoltárja, a Nisi Dominus. Az akkori kortársak közül nem maradhatott ki a regensburgi egyházzenei iskola tanára, Glatt mestere, Michael Haller egy szerzeménye.

Az elhangzó művek közül néhánynak különös jelentősége van: Az Improperium expectavit kezdetű Lassus-motetta volt az első mű, amelyet – egy korális mise mellett – 1889 virágvasárnapján a nyilvánosság előtt megszólaltatott az átalakított dómkórus. 1891-ben, a Székesegyház felszentelésekor, I. Ferenc József fogadására énekelték Schütty nyolcszólamú királyhymuszát, Dulánszky püspök és Glatt Ignác gyászszertartásán pedig egyaránt elhangzott Josef Schildknecht Requiemjének liberája.

¹⁸ A Pécsi Székesegyházi Énekiskola növendékeinek névsora az 1888–1889-ik iskolai évtől kezdődőleg. Kézirat.

¹⁹ Az énekiskolások nem mint „gyermekkórus” jelentek meg, hanem a férfikkal együtt, mint „a székesegyház kórusa”. A velük szemben támasztott szakmai elvárások az életkortól függetlenek voltak.

GLATT IGNÁC

VÁLOGATÁS A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZI ÉNEKISKOLA
ALAPÍTÓ KARNAGYÁNAK REPERTOÁRJÁBÓL
(1888–1917)

CD-borító

Lajos Gyula szerint Glatt csak akkor írt művet, ha valamely alkalomra nem volt a liturgiához megfelelő szövegű mű a kottatárban. „Így születtek a keresztyár napok jellegzetes, és alázatos egyszerűségükben is kedves antiphonái, egy Exsurge és Regina coeli.”²⁰ Glatt valóban nem tört zeneszerzői babérokra, mindössze néhány kisebb kompozíciója ismert, ezek közül a felvételen a rendszerint nagyszombaton énekelt Exsurge!-val tisztelgünk emléke előtt, amelynek magyar szövege: „Kelj fel, miért alszol, Uram? Ébredj föl, ne taszíts el végképp! Miért rejted el orcádat, miért felejtet el nyomorúságunkat és ínségünket? Lelkünk a porba hanyatlott, testünk a földhöz tapadt. Siess segítségünkre! Vált meg minket irgalmadból!” (Zsolt. 44 (43) 24–27.)

²⁰ Lajos... i. m. 1938. 39. p.

NAGY IMRE

**AZ ORMÁNSÁGTÓL TERÉZVÁRIG
BAKSAY SÁNDOR, VIKÁR BÉLA, SZENTELEKY
KORNÉL, MIROSLAV KRLEŽA
(ÖTTORONY XIX)**

*„Így festett hát Alsó-Terézvár, a platános és székes-
egyházas város a tölgyerdők rengetegében, a dim-
bes-dombos táj ölén, a Dunától a stájer határig és a
Balatonig hullámzó erdős vidék déli részén.”*

Miroslav Krleža: Temetés Terézvárott

Ha a századfordulóhoz érve most visszapillantunk a pécsi irodalmi műveltség 1780-tól megfigyelhető jellegzetességeire, s általunk számba vett fejleményeire, az értékek mellett egy negatív tapasztalatot is le kell szűrünk. Pécs a polgári korszakban elvesztette megtartó erejét. Láttuk, hogy a reformkori iskolaváros tehetséges diákjai (Frankenburg, Garay, Nagy Ignác, Tóth Kálmán, Vas Gereben) máshol, főként a fővárosban bontakoztatták ki tehetségüket, mint később Lenkei Henrik is, még később pedig majd Surányi és Babits. E jelenség közvetlen oka a város polgári intézményeinek erőtlensége, lassú gyarapodása, így a folyóiratok, lapok korlátozott hatóköre, az egyetem és az állandó színház hiánya. Itt azonban egy mélyebben meghúzódó okkal is számolnunk kell. Erre már Szekfű Gyula pontosan rámutatott *Három nemzedék* című művében: „Korábban a magyar irodalomnak az ország-tájak, s azok gyökeres magyarsága adtak szint és anteuszi őserőt, korábban *volt* dunántúli irodalom, debreceni és sárospataki írói kör, melyek a központinál nem álltak hátrább. E kezdetektől most, a néptömegek felszabadítása után, kifejlődhetett volna az ország-tájak szerint önálló irodalmi műveltség, mely egyéni színpompával az anyató díszét megsokszorozta, s ami fő, örök frissességben tartotta volna. Épp az ellenkezője történt. A magyarság felszabadulása összeesvén az elvi liberalizmus, a politikai gondolat túltengése és Tisza centralizáló politikájával, minden lehetőség megszűnt, hogy vidéken művelt magyar írók élhessenek. Az új magyarság a szülőföldjéhez ragaszkodót azzal büntetvé, hogy provinciális színvonalra szorítá, korlátolt művészetű és érvényű íróvá degradálta, kit más vidékek és az egész nemzet számba sem vesznek.”¹ Ilyen körülmények között csupán Kolozsvárnak és Nagyváradnak, illetve Szegednek, Tömörkény István, Juhász Gyula és Móra Ferenc városának volt valamelyes magához kötő ereje. Kolozsvárhoz kapcsolható Petelei István munkássága, Nagyváradhoz pedig Iványi Ödöné és Ady pályakezdése. (Gozsdu Eleknek Temesvár, Gárdonyinak Eger afféle menedék volt, Mikszáth pedig hamarosan Pestre menekült Szegedről.)

¹ Szekfű Gyula: *Három nemzedék*, és ami utána következik. Bp. 1935. 265. p.

Pécs viszont a századfordulón legfeljebb ugródeszkának számított. Jelen tanulmányunkban az időszak távozóiról festünk csoportképet. Szereplői: Baksay Sándor, Vikár Béla, Szenteleky Kornél és a horvát klasszikus, Miroslav Krleža. Ők azok, akik különböző okokból (a hivatásrend parancsa, a sikervágy készítése, a családtörténet egyedi fejleménye, illetve a nemzeti hovatartozás ereje következtében) elszakadtak a várostól. A pécsi benyomások, kötődések, emlékek azonban többnyire velük maradtak. Pécs szellemétől nem távolodtak teljesen el. Ezért kell beszélnünk róluk.

Baksay Sándor (*Dáma* című regényéről korábban, más összefüggésben már szóltunk)² 1832-ben született Nagypeterden. Apja tanító volt, aki később Oldon és Mónosokoron folytatta munkáját. A szülőföld, az Ormánság életre szóló élményt jelentett Baksay számára, olyan tartós lelki otthont, amelyet, bár életútja másfelé vezetett, soha nem hagyott el. „Az Ormánság patakos mezői, nyájas ligetei, bársonyos hegyei, sugárzó ormai maradnak mindvégig legkedvesebb pihenő tanyái képzeleté-

² Nagy Imre: „Szerencsétlen csillagzat alatt” Brodarics István és a Historia verissima = Pécsi Szemle 2008. nyár 19–29. p. = Nagy Imre: A magyar Athén. Pécs, 2010. 65–76. p.

nek, s ezek szolgáltatják elbeszélései legtöbbjéhez a háttérét és a tájrajzi elemeket, melyeknek tiszta, éles körvonalait nem mossa el a múltba merengés köde. De elbeszéléseinek anyagát is nagyobbára ormánsági emlékei és élményei szolgáltatatták” – hangsúlyozta monográfusa, Kéky Lajos.³ Például *Mihály* című elbeszéléseinek hőse Sztárai Mihály, Baranya hitújító énekszerzője, a Dáma magvát egy baranyai népdal szolgáltatatta, és a *Jáhel* is a Dráva-széli játszódik. A tájegységgel kapcsolatos néprajzi dolgozatai (*Pécs felé, A Mecsek környéke, Mohács vidéke*) a Vasárnapi Újságban, illetve *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című kiadványban jelentek meg.⁴ Nyelvi világának ízeit-színeit is a dél-baranyai néprajz, az Ormánság lakóinak szókinccse és mondatfűzése táplálta. Erről így vallott: „Annak a sovány kévécskének, melyet ez az esetlen kéz összetarlózott, minden kalásza a ti méhetekből sarjadzott ki. Az én nyelvem a ti nyelvek... Egy egész külön faj, mely Csurgó–Berzence–Zákánytól le Eszékig a Dráva balpartján minden idegen néppel való érintkezéstől s elegyüléstől magát szigorúan megoltalmazva él; melynek Árpád-kori szójárásán és szokásain legfeljebb ha a reformatio változtatott valamit: tizennyolc esztendeig nem ismertem idegen szót, még magyart sem, csak a tiedet. Némának kellene lennem, ha a te nyelvedet nem beszélném.”⁵

Csurgói diákévek után (itt kedvelte meg az ókori klasszikusokat) Kecskeméten, a főiskolán tanult bölcsészetet, ahol Ballagi Mór oktatta neki a héber és görög exegézist. Ahogy az Ormánságtól lelki-nyelvi hazát kapott, a Biblia könyvei és a klasszikusok szellemi szülőföldet teremtettek számára. Ehhez járult a magyar kálvinizmus puritán erkölcsisége és nemzeti elkötelezettsége. Előbb a halasi algimnáziumban tanított, majd Érsekcsanád lelkipásztora lett. Itt készült Lucanus *Pharsaliájának* fordítása (olyan elődök munkáját folytatva, mint Bessenyei György). 1866-tól haláláig, 1915-ig Kunszentmiklós papja lett, ahol egy híján ötven évig szolgált (később püspökként, akadémikusként, a genfi egyetem díszdoktoraként) egyházát.⁶

Legfőbb vállalkozásának Homérosz-fordítását, a magyar *Iliászt* tekintette. Az 1901-ben megjelent mű azonban vegyes fogadtatásra talált. Kritikusai elismerték a munka rendkívüli nagyságát, szép megoldásait is értékelték, de hangsúlyozták, hogy Homérosz arisztokratikus szellemétől távol áll az átültetés realiztikus szemlélete, nyersebb, vaskosabb képvilága. Baksay nemcsak magyarra fordította az eposzt, de népies nyelvre is átírta. Péterfy Jenő elismeri, hogy ez „Homerós első igazán magyar fordítása”, de kifogásolja a magyar szöveg cikornyait és „tulipános ékességét”, szerinte Zeusz Baksaynál úgy ballag az istenek élén, mint egy falusi bíró, máshol pedig társai gúzsba kötik, mint egy vidéki csavargót.⁷ Szőke Adolf a pontatlanságok mellett azt is hibának tartja, hogy a fordító hexameterek helyett magyaros, rímes alexandrinokat használt.⁸ Ma olvasva Baksay szövegét úgy véljük,

³ Kéky Lajos: Baksay Sándor. Bp. 1917. 45. p.

⁴ Műveinek bibliográfiája: Kéky... i.m. 1917. 132–144. p.

⁵ Kéky... i. m. 1917. 18. p.

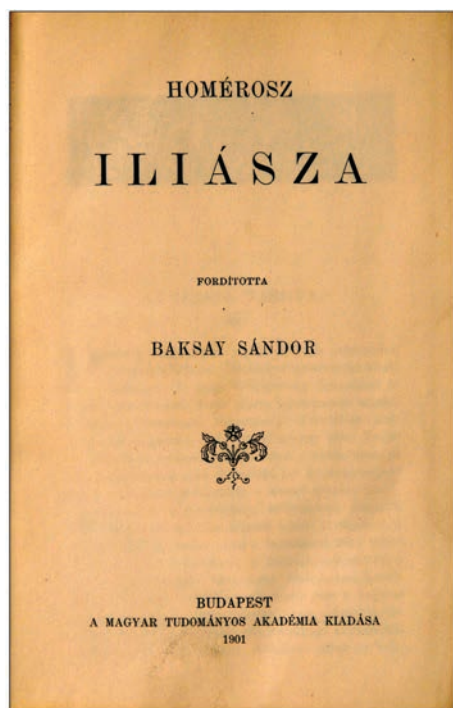
⁶ Zsigmond Ferenc: Baksay Sándor = Irodalomtörténet 1915. 225–237. p.

⁷ Péterfy Jenő: Az Iliász első hat éneke. Fordította Baksay Sándor = Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. I–III. Bp. 1903. III. 544–552. p. Megjegyzés: Baksay 1897-ben az első hat éneket publikálta, erre reflektált Péterfy, 1901-ben a teljes fordítás látott napvilágot.

⁸ Szőke Adolf: Homérosz Iliásza. Fordította Baksay Sándor = Egyetemes Philologiai Közlöny 1903. 490–509. p.

hogy ez a „bundás Iliász” a maga módján mégis fontos alkotás: a kétszeres átírás (magyarra és népiesre) egyedi jelleggel ruházta fel, és sajátos színeivel a népi-nemzeti irány kései szakaszának ízlésvilágát tükrözi. E stílus és szemléletmód jegyében állított emléket a műnek s szerzőjének Kozma Andor.⁹

Ha Baksay írásait olvassuk, mindig érezzük, hogy pap tollából származnak: töretlen optimizmusa, didaktikus szándéka, a gondviselésbe, az erkölcsi világrendbe vetett hite, mélyen átélt konzervativizmusa helyenként szűkre vonja munkáinak szemléleti horizontját, de e látókörön belül az ormánsági ízekből táplálkozó nyelv meggyőzően erőteljes szólamot képez.¹⁰ Adomázó kedvének áradása sokszor a kompozíció rovására megy. De ő kényelmes elbeszélő. „Ödöngjünk! Ráérünk; nem hajt a tatár” – mondja egy helyen. A falusi emberek életéből merített realisztikus motívumait szívesen ellenpontozza az idill kedélyesebb, érzelmesebb színeivel. Jellemző, hogy öngyilkossá lett barátjának, Dömötör Jánosnak tragikus sorsa által ihletett *Pusztai találkozás* című elbeszélését pozitív kicsengésűvé hangolta. Elbeszéléseit két kötetben gyűjtötte össze (*Gyalogösvény*, 1887; *Szederindák*, 1891).¹¹

Legjobb művét egy kicsit önmaga ellenében, megbékítő hajlamait legyőzve írta. Ez a *Patak banya* című elbeszélés (majd’ száz oldalával akár kisregénynek is

⁹ Baksay Sándor t. tag emlékezete Kozma Andor I. tagtól. Bp. 1916. = Emlékbeszédek XVII. 9. p.

¹⁰ Ferenczi Zoltán: Baksay Sándor emlékezete. Egyetemes Philológiai Közöny 1916. 221–236. p.

¹¹ Détsy Erzsébet: Baksay Sándor mint elbeszélő. Bp. 1917.

nevezhetnének), egy kemény metszésű, balladai tónusú, sötét világú ormánsági parasztragédia. Hőse, a szép bogdásai menyecske, Patak Istvánné visszautasítja a körcsönye-pusztai fiskális, a kényúrként viselkedő „fiskus” tolakodó enyelgését, mire a magát sértve érző úr kegyetlen bosszút áll. Csinált ürüggyel börtönbe vetteti a fiatalasszony férjét, és elperli a falutól a református templom tulajdonjogát. Ám ellenkező hatást ér el. A faluközösség nem törik meg, sőt, az asszony maga vállalja, hogy megőrzi, és semmi körülmények között át nem adja a templom kulcsát. Innen kezdve az elbeszélés komor szenvedéstörténet: elveszik Patakné földjét, házából is kiűzik, ő mindent eltűr, de mikor két gyermekét is el akarják szakítani tőle, megtörik, és átadja a kulcsot. Mire a falu ellene fordul, árulóknak nevezik, s kisleányát kötelelet küldenek neki, hogy kövesse Júdás példáját. Patakné teljesíti a falu akaratát. Holttestét nem engedik szentelt földbe temetni: a megye határán egy gödörbe dobják, s a nép ajkán *banyaként*, azaz boszorkányként él az emléke. A történetnek van még egy zárata a fiskus bűnhődéséről, amely mintha Petőfi *A hóhér kötele* című regényének romantikus motívumát szőné tovább. De ez csak afféle ráadás. A mű, amely komor színeivel sokat megsejtet az Ormánság későbbi balsorsából, 1887-ben jelent meg a Keresztyén Család című lapban, később Baksay bevette a *Gyalogsvénybe*, majd önálló könyv formájában is napvilágot látott. Az elbeszélés valójában pörújítás: a narrátor fellebbezése az olvasóhoz a bogdásai asszony ügyében. A *Patak banya* Baksayt Kodolányi János előfutárává avatja.¹²

Vikár Béla, aki a Somogy megyei Hetesen született 1859-ben, majd később Budapesten tevékenykedett, életének meghatározó szakaszát, tanuló éveit Pécssett töltötte 1871-től 1877-ig, a Hunyadi (ma: Mátyás király) utcai egykori főreál diákként. A szülői támogatás mellett házitanítói munkával szerény saját jövedelemre is szert tett, sőt koszthoz is jutott. Ha ez utóbbi kevésnek bizonyult, a pécsi szederfák termése kínált számára pótlást, olykor gyomra kárára. „Megfeküdte bíz azt még diákkoromban a temérdek fái szeder, amivel táplálék híján hét számra éltem Pécs város madarainak rovására” – írta később.¹³ Kitűnő tanuló volt. Egy diaktársa így emlékezett rá: „Vikár rövidlátó volt, szemüveget hordott, és azért mindig elől ült. Rendszerint korábban jött be az iskolába. A kevésbé elkészültek tudták, hogy Béla bejön és kérdezzeti őket: Tudjátok-e ezt... És amazt?... Elmagyarázott nekik mindent.”¹⁴ Bár legképzettebb a magyar irodalomból volt, a német nyelv tanára is rábízta néhányszor az osztályt. Szigorú helyettesként a rossz tanulóknak még a haját is megcibálta. Eminens diákként tandíjmentes volt, és 1872-ben, a tanév végén még egy aranyat is kapott jutalmul. Pécsi éveiből néhány verse maradt fenn, s tudjuk, hogy megnyerte a pécsi jogakadémia nyilvános pályázatát Arany János *Dante* című versének elemzéséért. Ezért szintén kapott egy aranyat.

Pécssett egy praktikus tudásra is szert tett. Mivel nem tellett neki könyvre, az előadások rögzítése céljából megtanulta a gyorsírást, aminek később népdalgyűjtő útjain igen nagy hasznát vette. De ezt az ismeretét a pesti bölcsészkar magyar-né-

¹² Az elbeszélés alig tartalmaz helynevet, de a szövegösszefüggések azonosíthatóvá teszik a helyi vonatkozásokat.

¹³ Volly István: Somogyi „Kalevala”. Vikár Béla Somogyban = Somogyi Almanach 4. Kaposvár, 1959. 18. p.

¹⁴ Volly... i.m. 1959. 20. p.

Vikár Béla alma matere, az egykori főreál épülete a Mátyás király utcában (Tám László felvétele)

met szakos hallgatójaként is kamatoztatta (reál érettségivel a műegyetemre készült, ám ettől hamar elment a kedve): Greguss Ágost és Gyulai Pál előadásait lejegyezte és kiadta, amivel szerény haszonra tett szert. Megtanult finnül, amiben nagy segítségére volt, hogy kedves professzora, Budenz József rendelkezésére bocsátotta könyvtárának finn anyagát. Greguss pedig beajánlotta a parlamenti gyorsíró hivatalba. 1899-ben finnországi tanulmányutat tett, ahol bővíteni tudta a finn folklórral kapcsolatos ismereteit. Ekkor már ismert kutató volt, akinek célja „a finn folklór mozgalom átlpántálása volt hazai körülményeink közé”. Ebben látta Vikár jelentőségét Korompay Bertalan.¹⁵ Munkássága hármassal jelentőséggel bír: tudós folklorista, a néphagyomány gyűjtője, és ami szélesebb körökben is ismertté teszi: a finn hősi eposz, a *Kalevala* fordítója. Korompay tömör jellemzése szerint: „magyar folklorista és a Kalevala tudósa, s a kettőnek a költőben való találkozás.”¹⁶

A *Kalevala* fordításához Budenz biztatására fogott. Első kísérletét, a Kullervó-epizód fordítását, amelyet 1908-ban publikált, Gombocz Zoltán méltatta.¹⁷ A teljes mű 1909-ben látott napvilágot, majd fél évszázad leforgása alatt közel tíz kiadást ért meg. Vikár úgy tudta magát beleélni a *Kalevala* szellemébe, hogy művével – Kosztolányi Dezső szerint – az elveszett magyar őseposzt látszott pótolni, amely

¹⁵ Korompay Bertalan: Vikár Béla emlékezete = Nyelvtudományi Közlemények 1959. 388. p.

¹⁶ Korompay Bertalan: Vikár Béla (1859–1945) = Etnographia 1945. 81–82. p.

¹⁷ Gombocz Zoltán: Kullervó énekei = Egyetemes Philologiai Közlöny 1909. 140–141. p.

ilyen lehetett, ha el nem kallódott volna Ázsia pusztáin. Könnyed verselésével a finn szöveg alliterációs játékát magyaros rímeléssel élénkítette. „Mesterien mesterkél” nyelvét a magyar és székely népköltés szókincsének felhasználásával alakította ki. Ismét Kosztolányit idézve: „irodalmunkban eddig három igazi csodája van az átültetésnek, a fordítás utolérhetetlen s egyenértékű remeke. Az első: Arany János *Hamlet*-je, a második Bérczy Károly *Anyegin Eugén*-je, a harmadik Vikár Béla *Kalevalá*-ja.”¹⁸ József Attila pedig így dedikálta neki *Külvárosi éj* című kötetét: „Vikár Bélának, aki életem legnagyobb szellemi örömét szerezte a csodálatos magyar Kalevalával, fiúi szeretettel, Budapest, 1932. október 21. József Attila.”¹⁹ A finn irodalmi és tudományos közvélemény szintén nagyra becsüli Vikár teljesítményét. Paasonen szerint „ha elveszne a finn nyelvű Kalevala, rekonstruálni lehetne Vikár szövegéből”.²⁰ Vikár Béla valóban az lett, aminek mondta magát, szellemes szójátékot alkotva saját nevéből: *The Vicar of Kalevala*. Nagy műve pedig két rokon nép szellemi egyesülésének jelképévé vált. Fordításának harmadik kiadása elé írt előszavában ezt olvassuk: „Ott jártam és hallgattam a régi énekeseket napról-napra, hónapokon át. Beleéltem magamat nyelvük és dalaik szellemébe, s itt-hon sorra látogattam daltermő magyar tájainkat, hogy a magyar Kalevala mindenben hű visszhangja legyen az eredetinek. A székelység, az Alföld, a palóc falvak és a Dunántúl magyarjai gazdagították dalaik és beszédjük tősgyökeres zamatával huszonnégy évig tartó munkámat, a magyar Kalevalát.”²¹

De Vikár Béla, mint jeleztük már, népdalgyűjtőként is nevezetes. Ő alkalmazta e munkája során először a fonográfot. Takáts Gyula költői hangú emlékbeszédében felidézte a képet a vándorló Vikár Bélával, mellette a félmázsás fonográfot cipelő segítőjével, a cigány napszámossal, s így együtt a magyar népi műveltség jelképét látta bennük.²² Nem kevesebb, mint hétezer dal szövegét gyűjtötte össze, sokat az utolsó órában sikerült megmentenie. A hengereken rögzített dallamok többségét Bartók Béla és Kodály Zoltán jegyezte le. A *Marosszéki táncok* öt tételéből három (a második, a negyedik és az ötödik) Vikár gyűjtötte dallam. A *Székelyfonóban* található Görög Ilona balladát is ő gyűjtötte 1903-ban. Kodály nagyra becsülte Vikár gyűjtőmunkáját. Visszaemlékezésében elmondta, hogy tőle tanulta meg a fonográf kezelését, majd így fogalmazott: „Népdalkincsünk igen értékes része az, ami csak Vikár gyűjtésében maradt fenn. Azóta nem hallható, mert kihaltak, akik tudták. Ezért úttörő érdemeit elismeri, és emlékét kegyelettel őrzi minden magyar folklorista.”²³

Végül ismét hangsúlyozzuk, hogy Vikárt folklorista tudósként is számon tartják, különösen a balladákról írt tanulmányaira hivatkoznak sokan. A népdal titkát kutatva a néplélek mélyére pillanthatott. „Népünk érzésvilága hét lakattal elzárt ti-

¹⁸ Kosztolányi Dezső: *Kalevala* = K. D.: Ércnél maradóbb. S. a. r. Réz Pál. Bp. 1975. 409–412. p.

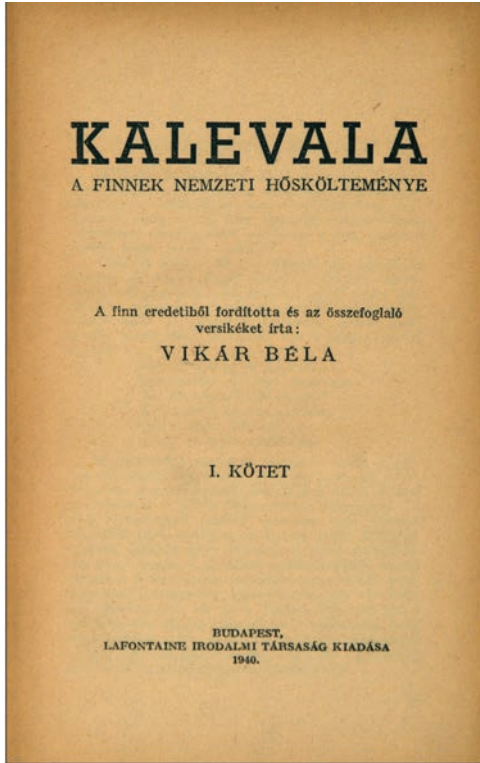
¹⁹ Laczkó Géza, szerk.: *Vikár Béla nyomában* = Kaposvári Kiskönyvtár 2. Kaposvár, 1984. 23. p.

²⁰ Domokos Péter: *A Kalevala és Magyarország = Väjnö Kaukonen: A Kalevala születése*. Bp. 1983. 240. p.

²¹ *Kalevala, a finnek nemzeti hőskölteménye. A finn eredetiből fordította és az összefoglaló verseket írta Vikár Béla*. I–III. Bp. 1940. I. 6. p.

²² Takáts Gyula: *Vikár Béla emléktáblájánál* = T. Gy.: *Egy kertre emlékezve. Művek és mesterek között*. Bp. 1971. 145–151. p.

²³ Kodály Zoltán: *Emlékezés Vikár Bélára* = K. Z.: *Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok*. S. a. r. Bónis Ferenc, Bp. 1964. 403–404. p.

Vikár Béla, az 1889-i finnországi gyűjtőútja idején

tok, melynek kulcsa a népköltés” – írta. „Mindent, ami őt meghatja, mindent, ami fáj, vagy örömet okoz neki, dalaiba önti bele, s csak dalait kell megismernünk, hogy ezt az egész érzésvilágot lelkünk világává össze tudjuk olvasztani.”²⁴

Megemlítjük még, hogy Vikár lefordította a grúz hőseposzt is, Rusztaveli *A párdúcboros lovag* című művét, amelyről Simonyi Zsigmond szólt elismerően, kiemelve az átültető gazdag szókincsét, és dicsérve a képeknek az eredetit sejtető keleties színpompáját a „csinján alkalmazott magyar régiségek”-kel.²⁵ Vikár megbecsülését jelzi, hogy a La Fontaine Társaság főtítkárává választották. 1945-ben halt meg Dunaharaszton. Az Ötöröny történetét írva búcsúzzunk tőle, az egykori pécsi diáktól, főműve, a magyar Kalevala néhány sorával, a „komoly öreg Vejnemöjnen” szavaival: „Szedtem százszámra igéket, / Ezrivel bűvös beszédet, / Fölfejtettem igék titkát, / Regék rejtekinek nyitját.”²⁶

Baksay útja Baranyából a Kunságba vezetett, Vikaré Pest felé, s a messzi Északra. Csoportképünk soron következő két tagja Dél felé irányította tekintetét. Az egyik azért, mert magyar volt, a másik azért, mert horvát. Az első világháború után mindkettejüknek számot kellett vetnie önmaga és nemzete új helyzetével. Az

²⁴ Vikár Béla: A népdal titka = Vasárnapi Újság 1906. 218–219. p.

²⁵ Simonyi Zsigmond: Egy georgiai eposz magyarul = Magyar Nyelvőr 1917. 227–229. p.

²⁶ Vikár Béla... i.m. 1940. II. 9. p.

egyiknek a vesztes, a másiknak inkább a győztes pozíciójából. Erkölcsi szempontból mindkét helyzetben egyaránt nehéz helyállni. Írók voltak, s íróként megtalálták helyes útjukat. Szenteleky a Délvidék Kazinczyja, irodalomszervezője lett, Krleža a polgári modernség horvát klasszikusa. Szenteleky sokat írt a déli szlávokról. Krleža sokat írt a magyarokról. Szenteleky Pécssett született, Krleža Pécssett járt iskolába. Ez is összeköti őket. Ezért tárgyaljuk őket egymás mellett, egy fejezetben.

„Most kaptam a hírt, hogy Szenteleky Kornél meghalt. Vezére volt egy marék magyar írónak; tűzcsiholó és tűztápláló, akinek ott kellett tüzet csinálni, ahol sem erdő nem volt, sem bányá, legföljebb haraszt.” Németh László írta e szavakat, aki egy hónappal a haláleset előtt látogatta meg Szentelekyt a Márton-hegyi szanatóriumban. Kérésére két Proust-kötetet vitt neki, amelyeket hazautazásakor küldött vissza a beteg egy levelezőlap kíséretében, azt írván, hogy a könyvek „tündérkert-té varázsolták” betegsége heteit.²⁷ Meghalni ment haza Oszivácra.

Szenteleky (eredeti, polgári nevén: Sztankovics) Kornél 1893. szeptember 15-én született Pécssett a Hunyadi (ma Mátyás király) utca 24-ben (a felújított házon jelenleg nincs házszám, a 24-es szám a mellette álló épületen látható). Apja, Sztankovics György mérnök állami hivatalnokként tevékenykedett, a századfordulón már Zomborban találjuk. De Szenteleky nemcsak apai ágon kötődik Pécshez. Az anyai ág, a Koszits család szintén baranyai gyökerekkel rendelkezik. Anyai nagyapja, Koszits Szilárd honvédhadnagyként vett részt a szabadságharcban, majd a baranyai megyeszékhelyen folytatott ügyvédi praxist. Nevét különösen a híres londoni Batthyány-per tette ismertté, ezzel kapcsolatosan Mikszáth Kálmán is megörökítette „a legszebb magyar öregúr”, „az ősz körszakállas Koszits” alakját. 1902-ben bekövetkezett haláláról első lapon ad hírt a Pécsi Napló július 1-i száma. Gyermekei is fontos szerepet töltek be Baranya életében: Koszits Kamill a megye alispánjaként, Koszits Ákos pedig vármegyei főügyészként vívott ki megérdemelt tiszteletet. A család sírboltja a pécsi köztemetőben található.²⁸

Szenteleky Kornél, a szabadságharc honvédtisztjének unokája, bár életútja igen korán máshová vitte, nem feledkezett meg szülővárosáról. A helytörténeti kutatás több pécsi látogatásáról is tud. Levelei arról tanúskodnak, hogy figyelt a pécsi szellemi élet alakulására, különösen Várkonyi Nándor személyét, munkáit emlegeti megbecsüléssel, akivel levelezett is.²⁹

Budapesten szerzett orvosi diplomát 1916-ban. Ekkor már A Hét munkatársa,³⁰ többek között Surányi Miklós *A szent hegy* című regényéről ír árnyaltan elemző bírálatot. Ekkortájt készíti első regényét, a *Kesergő szerelem* című művet (megjelent 1920-ban), amely címével a Koszits ágon rokon Kísfaludy ősökre s a jeles költőre utal.³¹ A könyvet jobbra elismerő kritika fogadta: a vidéki élet rajzának hitelességét és az elbeszélés Krúdyt idéző szolamát emelték ki bírálói. Az író monográfiája, Bori Imre, az általa különösen figyelemre méltónak ítélt analitikus közlésmód alapján,

²⁷ Németh László: Látogatás Szenteleky Kornélnál = N. L.: Kiadatlan tanulmányok. I–II. Bp. 1968. I. 374–377. p.

²⁸ Tóth István: Emlékezés Szenteleky Kornélra = Dunántúli Napló 1973. aug. 26.

²⁹ Tóth István: Híd a jugoszláv és a magyar nép között. Ember – költő – szerkesztő: Szenteleky Kornél = Baranyai Művelődés 1974. 1. 159–162. p.

³⁰ Bori Imre: Szenteleky Kornél. Monográfia. Újvidék, 1994. 20–29. p.

³¹ Bori... i.m. 1994. 11. p.

Szentelekyt Krúdy legjobb követői közé sorolja.³² A regény főszereplője „a század-
vég és századelő érzékeny, álmatag, sápadt és életunt hőseinek meghatározó vo-
násait viseli magán”,³³ feleslegesnek érzi egész lényét, mint ideálképe, Anyegin. Ál-
modozva él: vágyképei egy képzeletbeli színpadon „realizálódnak”. Lengváry – ez a
hős beszédesen jellemző neve –, aki újságíró és költő, viszonzatlanul szereti Tallóy
Margit festőművészt, s mikor az megvallja neki, hogy más iránt táplál érzelmeket,
csalódottan vidékre menekül, Z-be, ahol lassan begyógyulnak lelki sebei. Beleszeret
Litkovszky Vandába, aki feleségül is menne hozzá, ám ekkor váratlanul felbukkan a
csalódott Margit, aki most boldogsággal kecsegteti. Ebből a döntéshelyzetből hő-
sünk groteszk gesztussal menekül: Velencébe utazik, vagyis inkább szökök Perényi
Renée színésznővel. A furcsa tónusú befejezés többféleképpen értelmezhető. Bori
szerint a hős távozása végre energikus gesztus, amellyel lezárja nevelődésének
melankolikus korszakát. Mi inkább úgy véljük, hogy a hős nagyon is hú marad koráb-
bi énjéhez, hiszen amikor Margit a képzelet vizionált színpadán jelent meg, Lengváry
buzgó örömmel fogadta. A valódi beteljesülés elől azonban megfutamodik.

Az író is menekülni látszik. Elhagyja a fővárost, s visszatér az akkor már elsza-
kított Bácskába. 1921-ben Ószivácon lesz községi orvos. Betegei, akiknek legna-

³² Bori... i.m. 1994. 11–19. p.

³³ Harkai Vass Éva: Szenteleky lírai prózája = Híd 1993. 7–8. 498. p. Az elemző a mű előzményei között meg-
említi Justh Zsigmond *Művészszerelmem* c. regényét, majd Szenteleky művét párhuzamba állítja Kaffka
Margit *Mária éve* c. alkotásával.

gyobb része a falusi szegények sorából került ki, később is nagy tisztelettel emlegették hozzáértését és áldozatkészségét. Pedig maga sem egészséges: cukorbetegsége és tüdőbaja miatt nyugalomra, pihenésre lenne szüksége. Ő azonban – a magány, a bezártság, az általa „drótsövényjelenség”-nek nevezett élethelyzettel való küszködés közepette – orvosi praxisa mellett lázas irodalomszervező tevékenységbe fog. Sztankovics doktorként gyógyított, betegekhez járt, Szentelekyként írt és irodalmi életet szervezett. Általa Ószivác olyasféle szerepet töltött be, mint egykor Szépalom. Látszólagos menekülése tehát valójában útkeresés volt, amelynek jegyében meglegelte feladatát: a Vajdaság Kazinczyja lett. Programja célirányos és következetes. Úgy vélte, hogy a Délvidéken vannak ugyan írók, de nincs irodalom, mert ez kollektív megnyilatkozás. Intézményeket kell tehát teremteni, mindenekelőtt lapokat létrehozni. Ebből a felismerésből fakad Szenteleky szorgos szerkesztői munkája: előbb a Vajdasági Írás (1928-tól), majd ennek megszűnése után (1930-tól) A Mi Irodalmunk, később (1932-től) a Kalangya szerkesztője lesz.³⁴ Ez utóbbi folyóirat elnevezése üzenetértékű: Szenteleky szándéka, hogy kévébe, tájszóval: kalangyába gyűjtse az anyaországtól elválasztott Délvidék irodalmi értékeit. Mintája az erdélyi magyarság irodalomteremtése a transzszilvanizmus jegyében. De vajon lehet-e sajátos bácskai szellemről, „esprit locale”-ről beszélni? – kérdezi. A kérdésre igennel válaszol. Többek által vitatott módon Taine miliőelméletére támaszkodik. Az „irányított” irodalomnak e kísérlete kiváltotta néhány szerző berzenkedését, akik – nem egészen megalapozottan – tiltakoztak a „vicinális irodalom” szerintük gúzsba kötő normarendszere ellen. Holott Szenteleky a miliőt spirituális módon értelmezte, s „a helyi jelleg és a művészi színvonal kívánatos egységét” szorgalmazta.³⁵ „Én sohasem törekedtem vezéri szerepre, az események, a körülmények állítottak élére annak a mozgalomnak, mely az irodalom önálló életéért folyik lankadatlan lelkesedéssel. Az én irodalompolitikám az volt, hogy minden értéket összefogjak és az irodalomnak egy közös alapot teremtsék. A harc, a tagozódás, a táborokra szakadás szerintem csak egy többségi irodalomban engedhetők meg, ezért nem lehet megengedni nálunk tőkecsoportok szerinti tagozódást. A helyes és becsületes irodalompolitika nálunk okvetlenül és *csakis* szintetikus, kollektív irányú lehet. Minden kisebbség politikai helyzeténél fogva nemzeti, következőleg irodalma is nemzeti jellegű. A mi esetünkben elsősorban a magyar nyelv, a magyar kultúra, a magyar nép szeretete determinálja irodalmunkat. De ezt a nemzeti jelleget teljesen friss, mai szociális tartalommal kell kitölteni. Az én irodalompolitikám mindig ebben az irányban haladt.” – foglalta össze törekvéseinek lényegét Kende Ferencnek írt, 1932. november 4-én keltezett levelében.³⁶ Távol állt tőle a nemzeti elfo-

³⁴ Bori... i.m. 1994. 188–195. p.

³⁵ Utasi Csaba: Ákácok alatt = Híd. 1993. 7–8. 518–523. p. Szenteleky így értelmezi a miliő fogalmát, és számunkra ez a gondolat a „péciség” felfogása szempontjából is fontos: „Az első az, hogy a sokat emlegetett couleur locale-t nem szabad szó szerint értelmezni. Nem az a fontos, hogy a történet Bácskában, vagy a Bánátban játszódik le, hogy a környezet színei megfeleljenek az idevaló táj színeinek. A szellem a fontos. A szellem, amit az író a színeken túl megérez, s amivel az író némi közösséget érez.” Szenteleky Kornél: Ákácok alatt = Sz. K.: Ugartörés. Tanulmányok. (Utószó: Herceg János) Újvidék, é. n. [1944].

³⁶ Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. S. a. r.: Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. Kiadja a Szenteleky Társaság. Zombor-Bp. 1943. 289. p.

gultság. *Egy dunai kultúrterv* című tanulmányában a Kárpát-medence népeinek közeledését, egymás kölcsönös megismerését szorgalmazta.³⁷ E munkából is tevékenyen kivette részét: elősegítette magyar költők szerb fordításait, *Bazsalikom* címmel pedig szerb költők magyarra átültetett verseiből szerkesztett kötetet Debreczeni Józseffel (Szabadka, 1928).

Írói munkássága is a húszas években bontakozott ki. Többféle műfajban is alkotott. Költőként a beteg, magányos Giacomo Leopardi rokonának érezte magát. Verseiben a reáliák és az álomképek kettős jelentésszintjén szerveződik a kompozíció.³⁸ Szemléletesen példázza ezt a *Hajnalban, kis állomáson* című költemény, amelyben a „bűzös, bánatos, batyus” miliőben váratlanul felbukkan, messzeségek ígézetét sugározva, „tündökölve és titokzatosan”, egy szép nő fehér kalappal. *Szanatórium* című verse súlyosbodó betegségének élményéből született: a főnévi igeneves imperatívuszok a beteg test bőrtönében vergődő lélek panaszát sejtetik, miként a köhögéssel kapcsolatos igék halmozása, melyek a kór elhatalmasodását érzékeltetik az orvosi nyelvet idéző latin szakszavakkal és a negatív szerkezetekkel együtt. A kinti világot a mezei munka képe villantja elénk, ám a kaszálás látványa halálsejtelemmel telítődik.

*Lent szlovén parasztok kaszálnak a réten,
vidáman mozog a karjuk, mocskos ingük
bűdös és vizes az izzadtságtól.
Barna, bárgyú arccal dolgoznak,
kaszájuk után ájult zizegő sikollyal
hull a margaréta, a kék szirmú katáng
s a szelíd, sápadt mécsvirág.*³⁹

Prózája is lírai természetű.⁴⁰ A plasztikus életképfestés (*Tilike már tízéves múltott*) néha kafkai hangulatúvá válik (*Felnyílik a múlt ajtaja*). Drámákat is írt. *A fény felgyúl és ellobog* tizennégy képből álló jelenetsor, amelynek hőse, Gerold László szerint, Madách Ádámjához hasonlóan az élet értelmét kutatja, önbizalma és kudarca is a *Tragédia* hősét idézi,⁴¹ Bori Imre viszont expresszív vízióknak véli a művet, amely a magyar avantgárd színművekkel, így Déry Tibor *Óriáscsecsemő*-jével állítható párhuzamba.⁴² Ez a fontos szöveg Szenteleky esztétikai felfogását is tükrözi. Eszerint a művészet célja a halál legyőzése, a tér és idő korlátjaival való dacolás.⁴³

Szenteleky Kornél főműve, eszmei-művészi szintézise az *Isola Bella* című regény, a kor polgári humanista gondolkodásának hű tükre. 1929-ben íródott (a szerző „sok kedvvel, hittel, áhitattal lopja el az éjszaka csendes, békakuruttyolós óráit ehhez a munkához”),⁴⁴ ugyanebben az évben meg is jelent a Vajdasági Írás című lapban,

³⁷ Szenteleky... i.m. 1944. 8–13. p.

³⁸ Bányai János: A Szenteleky-vers = Híd 1993. 7–8. 494–496. p.

³⁹ Szenteleky Kornél–Kornel Senteleki. Válogatta Tomán László, előszó Bori Imre. Újvidék–Novi Sad 1976. 50. p.

⁴⁰ Harkai... i.m. 1993.

⁴¹ Gerold László: Drámakalauz. Újvidék, 1998. 40–44. p.

⁴² Bori... 1994. i.m. 130–135. p.

⁴³ Csányi Erzsébet: Tetszések és törekvések. Híd, 1993. 7–8. 508–510. p.

⁴⁴ Szenteleky Kornél levele Dr. Draskóczy Edének Óbecsére = Szenteleky Kornél irodalmi levelezése. 1943. 129. p.

könyv formájában azonban az Erdélyi Szépmíves Céh adta ki 1931-ben Kolozsvárott. Egy szicíliai tavasz élményéből fakad, lehet, hogy annak az utazásnak az emlékei táplálják, amelyen az író egy berlini professzor özvegyének társaságában vett részt. A regény leírásait természetihlet hatja át, a húszas évek baljós politikai eseményeire csak közvetve (például a lávaömlés emlékezetes, pusztító-fenyegető képével) utal. A cselekmény gerincét egy magyar irodalmár, Szabó Szabolcs és egy dán lány, Inge szerelmi története alkotja. Ennek a történetnek a centrumában az édenkertet idéző szigetre tett látogatásuk áll; Isola Bellát csupán egy keskeny földnyelv köti össze a szárazfölddel, de ezen csak apály idején lehet átmenni, dagálykor nem járható. Szenteleky gondos lélekrajzzal ábrázolja az érzelmek hullámzását, kibomlásuk folyamatát. „A regény stílusa finom és formás, s a történet mellékvonalait sok ötlet és megfigyelés teszi gazdaggá” – írta a könyvről Török Sophie. Bori Imre szerint „két ember, egy férfi és egy nő ébredező vonzalma válik nagy szerelemmé, amelyben ízlések, szokások, világnézetek, mentalitások, nemzeti eredetek különbözősége oldódik fel.”⁴⁵ A cselekménynek ugyanis van egy másik, intellektuális, esszéisztikus szólama is: a kommunista Inge és a szabadkőműves Szabolcs vitája válik itt központi szerepűvé. Ennek eredményeként Inge előbb válságba kerül, majd felszabadult lélekkel elszakad a munkásmozgalom politikai feladataitól. Az emberek iránti elkötelezettségét inkább a Szabolcs által képviselt humanizmus és kötelességetika, valamint egyfajta szeretetvallás által inspirált elvontabb, ám magasabb rendűnek ítélt magatartásforma jegyében éli meg. A mű szabadkőműves regényként is olvasható, gondosan kidolgozott szimbolikáját minden bizonnyal a társasághoz tartozó Szenteleky élményvilága táplálja. Ám ez csak egy rétege e nagyon is összetett szövegnek.

Az értelmezés kulcsát sokkal inkább a szerkezet mélyén sugárzó eszme, Dante szeretetfilozófiája adja kezünkbe. A nagy olasz költőre utal a kompozíció rendje is: harminchárom fejezetből áll, mint a nagy eposz egyes részei. A szövegvilág főmotívumát az *Isteni színjáték* többször megidézett utolsó szavai szólaltatják meg: legfőbb „a Szeretet, mely mozgat napot és minden csillagot.” A regény két íve, emocionális és intellektuális szólama nem harmonizál ugyan hibátlanul, ám az a tény, hogy a mű olasz nyelvű mottója a Paradicsom hetedik énekének az a versszak, amely az eszme (a végzés) és a szeretet összetartozásáról beszél (Babits Mihály fordításában: „E végzés, testvér, fátyolba fonódott oly lélek szeme előtt, mely tűzében szent szerelemnek nem acélozódott...”), arról tanúskodik, hogy az író a két dimenzió összekapcsolására törekedett. A történet megoldása is ezt igazolja. Szabolcs döntése Inge mellett kettős természetű: „Nemcsak a vágy akarja ezt, hanem az okosság és a jóság.”⁴⁶ Ezért is váltogatta az író a narrátori beszédmódot a személyesebb napló- és levélformával. Ez a két ív végső soron összepántolódik, a szöveget egyszerre hatja át az eszme és az érzés, mint ahogy az elbeszélő egyik nyelvi fejtegetése szerint az olasz *aria* szó egyszerre jelent dallamot és levegőt.

A regény többnyelvű közegben játszódik. Ebben a poliglott milióban a két főszereplő nyelvi szempontból is közeledik egymáshoz, tanulják egymás anyanyelvét,

⁴⁵ Török Sophie rövid bírálatát lásd: Nyugat 1932. 226. p.; Bori... i.m. 1994. 167. p.

⁴⁶ Elemzésünkhöz a regény első kiadásának szövegét használtuk. Isola Bella. Kolozsvár, 1931. 125. p.

s végül, szerelmük beteljesülésekor, egymás nyelvi világába is belépnek. „Vi er... – suttofta Szabolcs és megcsókolta a magas, fehér homlokot. – Mi vádzsunk... – dadogta Inge halkán, fura idegen hangsúllyal és lezárt szemkagylója alól két könnycsepp surrant ki.”⁴⁷

Szenteleky kettős (orvosi és írói) hivatása, irodalomszervező tevékenysége mérhetetlenül sok energiáját emésztette fel. Mi tette képessé ezt a beteg embert e tetet-lelket igénybe vevő munkára? A válasz: sajátos világszemlélete, szigorú erkölcsi felfogása, amelynek centrumában a kötelesség elve állt. Így vall erről Draskovics Edének írt levelében, 1929. november 19-én: „Az élet kötelesség – mondotta Fichte, s ennek felismerése talán a legnagyobb vigaszunk. Hinni az elhivatottságban, a magam mosolygósan kicsi és jelentéktelen elhivatottságában, de hinni azt, hogy rám is szükség van ezen a földön, célok felé kell mennem, silbakolni kell a vártán, vagy talán apró tüzeket kell piszkálnom, hogy el ne aludjanak. A szívem felfog egy titkos parancsot, az élet parancsát. Lehet, hogy hibásan értettem és értelmeztem ezt a parancsot, de én teljesítem. Ha ezt a kötelességet nem érzem, nagyon üresnek találnám az életet.”⁴⁸

Betegsége egyre súlyosbodik. 1925-ben influenzajárvány volt a faluban, s ő lázasan látogatta betegeit. Télen, egy éjjel hazafelé tartott, amikor szünni nem akaró köhögési roham fogta el. Fehér volt a világ, körülötte meg piros lett a hó. A vértől. Leveliben gyakran panaszkodik: „érdeklődésem fáradtan pislákol, mint a kialvó mécses”, írja egyik barátjának.⁴⁹ De az utolsó pillanatig dolgozik. Orvosi tárgyilagossággal társított rezignált beletörődéssel néz szembe az elkerülhetetlen véggel: „Egyszerű, nyitott szemmel nézem az életet s a holnapot, s abban semmi különös sincsen, hogy nekem is el kell mennem, mint annyi másnak. Panaszra, elégedetlenségre semmi okom sincsen...” – írja. Máskor pedig így vall: „Olyan lényegtelen az én, az egyén élete, baja és halála. A fontos mégis csak a munka, amit e földön teljesítettünk, és az a szeretetmennyiség, amelyet önmagunkból kisugárzunk...”⁵⁰ 1933. augusztus 20-án halt meg. Nem érte meg a negyvenedik születésnapját. Tíz évvel később Dudás Kálmán, aki tanítványának vallotta magát, azt írta a pécsi Sorsunkban, hogy Szenteleky halálában lett a legnagyobb irodalomszervező: „Az ő megtartó ereje ma is együvé fog bennünket s tanít: emberségre és magyarságra. Szótlanul és ragaszkodással a magyarságra. Mert ez itt, a nemzetiség szöttezésén nem az, mint másutt: sokkal nagyobb és kényesebb feladat, mint bárhol. De szellemi hagyatéka az út. A türelmességé és a hité.”⁵¹

Szenteleky utóéletének jelentős eseménye volt a kisebbségi kultúra ápolásának elősegítésére létrehozott Szenteleky Társaság, amely ugyan 1934-ben, majd 1937-ben hamar hamvába holt, de 1943-ban ismét megalakult, legjelentősebb vállalkozása a tanulmányunkban hivatkozott levélgyűjtemény, amely nem

⁴⁷ Isola Bella 138. p.

⁴⁸ Szenteleky... i.m. 1943. 152. p.

⁴⁹ Szenteleky... i.m. 1943. 230. p.

⁵⁰ Szenteleky... i.m. 1943. 285. p.

⁵¹ Dudás Kálmán: Szenteleky Kornél irodalmi levelei = Sorsunk 1943. 9. 718. p. A kiadványról Makay Gusztáv is magvas bírálatot publikált = Magyar Csillag 1943. 16. 233–236. p.

csupán a vajdasági kultúrának, de az egész korabeli magyar irodalomnak is megkülönböztető dokumentuma.⁵²

Miroslav Krleža (1893–1981) elődjének August Šenoa (1838–1881) tekinthető: hatottak rá annak horvát sorskérdésekkel foglalkozó regényei, s ő is Pécssett járt iskolába, mint Šenoa. És mindkettejüknél fontos szerepet játszik a „magyar probléma”. Ehhez tudnunk kell, hogy az illír mozgalom hatására – a magyarbarát nemesi körtől eltekintve – a horvát politikában fokozatosan megerősödött a nyolc évszázados államközösség felmondásának gondolata, amely negatív magyarsággépkialakulásával járt. Ezt tapasztaljuk Šenoa regényeiben (*Parasztlázadás*, 1877, *Dio-geneš*, 1878, *Átok*, 1880).⁵³

Krleža magyarsággépe sokkal kiegyensúlyozottabb, különösen érett műveiben. Pozitívumokat is érzékel, kritikája pedig nem indulatokon, hanem elemzésen alapul.⁵⁴ Ez az árnyaltabb szemlélet azzal magyarázható, hogy Krleža jól tudott magyarul, és behatóan ismerte az itteni viszonyokat. Amikor a neves kroatista, Lőkös István 1981-ben meglátogatta, Krleža éppen Krúdyt olvasott, természetesen magyarul.⁵⁵ Műveiben sok magyar szereplővel találkozhatunk. *Temetés Terézvároton* (*Sprovod u Terezienburgu*) című elbeszélésének legrokonszenvesebb szereplője a balsorsú főhős barátja, Kállay Bandi.

Nagy hatással volt rá Ady költészete, akinek értékes tanulmányt szentelt. Műveinek szövegvilágában elevenen él az Osztrák–Magyar Monarchia kritikával átitatott emléke, amit pécsi hadapródiskolai és budapesti ludovikás élményei táplálnak. Ezeket az éveket felidéző naplójában tárgyyszerűen állapítja meg: „Petőfitől Adyig, Hungáriától (extra Hungariam) Hunniáig szemrevételezve a dolgot diagnosztizálható, hogy a magyar ügy nem egészséges. Corvin Mátyástól a Zrínyiekig, Martinovics-tól Jászi Oszkárig és gróf Tisza Istvánig számítva nem áll jól a szénája.”⁵⁶ Ezt az 1916-ban papírra vetett gondolatot, sajnos, hamar igazolta a történelem.

Šenoától hamar eljutott Ibsenig (Pécssett már öt fordította) és a modern szerzőkig. *Szentistvánnapi búcsú* (*Kraljevo*) című korai drámáját – amelyben bábuszerű figurák lépnek fel, élők, kísértetek és holtak vegyesen – Spiró György a legjobb horvát expresszionista színműnek nevezi.⁵⁷ A naturalizmus hatására szereplői életében nagy szerepe van a szexualitásnak (különösen nőalakjait jellemzi erotikus fűtöttség, mint Castelli bárónőt), s gyakran ábrázol patológikus figurákat. *Filip*

⁵² Az Újvidéken megjelenő „Hagyományaink” c. sorozatban újabban ismét megjelentek Szenteleky művei. Ezek közül az alábbiakat használtuk: *Egy fáradt szív szereimei. Egybegyűjtött írások 1914–1920*. 1988., *Nyári délelőtt. Egybegyűjtött novellák, regény 1923–1933*. 1993., *Szerelem Rómában. Egybegyűjtött versek, lírai prózák, versfordítások 1922–1933*. 1995., *Új lehetőségek – új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek (1931–1933). Drámák*. 2000. Megemlítjük még, hogy Juhász Erzsébet *Műkedvelők* c. regényében (Újvidék, 1985.) szépirodalmi eszközökkel idézi meg Szenteleky Kornél alakját. A *Híd* c. lap 1993-ban centenáriumi emlékszámmal tisztelgett az író emléke előtt, e lapszámra többször is hivatkoztunk.

⁵³ Socksevcics Dénes: Magyarsággépképzés a XIX. század második felének horvát irodalmában = *Tiszatáj* 2000. 8. 98–106. p.

⁵⁴ Krležáról két magyar monográfia is született: Bori Imre: Miroslav Krleža. Újvidék, 1976., Spiró György: Miroslav Krleža. Bp. 1981. Ezekből megbízhatóan tájékozódhatunk az életmű egészére nézve.

⁵⁵ Borbély János István: Krleža és a magyarság. Műhely, 2007. 4. 7. p.

⁵⁶ Miroslav Krleža: Pesti napló (1916–1917). Fordította Borbély János István = Műhely 2007. 4. 10. p.

⁵⁷ Spiró György: A közép-kelet-európai dráma. A felvilágosodástól Wyspiański szintéziséig. Bp. 1986. 379–380. p.

Rigó István: Miroslav Krleža szobra a róla elnevezett horvát iskolában (Szigeti út 12.)

Latinovicz hazatérése (Povratak Filipa Latinovicza) című regénye egy végzetesen sebzett lélek története,⁵⁸ *Az ész határán (Na rubu pameti)* pedig negatív fejlődés-regény,⁵⁹ amelyet Bori Imre „a legkomorabb Krleža-szövegnek” nevezett.⁶⁰ Életművének centrumában egy sokrétű, nagy ívű családtörténet elevenedik meg. A Glembay család sorsa a horvát polgárság hanyatlásának látomása. Analitikus szerkezetű drámatrilógiájából is ez a vízió tárul elénk. A *Glembay Ltd (Gaspoda Glembajevi)* Ibsen és Freud hatására elfojtott szenvedélyek pusztító erejű feltörését mutatja be, az *Agónia (U agoniji)* dialógusaiban a három főhős élveboncolása zajlik, a *Léda (Leda)* pedig két házasság krízisét mutatja be a szerelmi háromszög (valójában ötszög) motívumának groteszk-ironikus felhangjaival.⁶¹

⁵⁸ Bori... i.m. 1994. 106–123. p.

⁵⁹ Fried István: Ambivalencia és regénytörténet. Miroslav Krleža *Az ész határán* újraolvasása = Tiszatáj, 2005. 6. 94–102. p.

⁶⁰ Bori... i.m. 1994. 159. p.

⁶¹ A „Glembay-trilógia” magyarországi bemutatásáról: *Léda* (Katona József Színház, Bojan Stupica rendezésében): Nagy Péter: *A mocsár festőjéről = Élet és Irodalom* 1965. febr. 6. *A Glembay-vér* címmel bemutatott *A Glembay Ltd.* (Győr): *Ézsaiás Erzsébet: Krleža újrafelfedezése = Színház* 1983. 1. 38–40. p. *Agónia* (Radnóti Színház): Forgách András: *Három szín = Színház* 1998. 5. 13–16. p.

Krleža tizenöt éves volt, amikor 1908-ban a pécsi hadapródiskola diákja lett. Fogékony lélekkel szívta magába a pannon város benyomásait,⁶² s gyűjtötte a Monarchia hadseregének belső világával kapcsolatos tapasztalatait. Itt került baráti kapcsolatba Pécs szülöttjével, Dobrovics Péterrel, a későbbi jeles festővel, aki a ciszterci gimnáziumban érettségizett. (Dobrovics a nagybányai festők hatása alatt kezdte pályáját, majd expresszionista képeket festett. Grafikai jelek meg a Nyugatban, *Krisztus siratása* című munkáját pedig Kassák közölte a Tettben, akivel baráti viszonyt tartott fenn.)⁶³⁶⁴ Krleža a pécsi évek után a Ludovika Akadémia hallgatója lett.

Pécsi emlékeinek nyomára *Temetés Terézvárott* című elbeszélésében bukkanhatunk. A műbeli Terézvár mégsem azonosítható Péccsel, legfeljebb ennek „krležai mását” szemlélhetjük (éppen ez teszi érdekessé számunkra) „a platános és székesegyházas város”-ban „a dimbes-dombos táj ölén, a Dunától a stájer határig és a Balatonig hullámozó erdős vidék déli részén”. A mű, mint az író elbeszélései általában, krízishelyzetet ábrázol. Főhőse, Ramong Geyza főhadnagy, akit inkább érdekel a matematika, mint a hadsereg ügyei, szerelmi kapcsolatba került Varronigg Olgával, ezredese feleségével, aki éppen most kíván szakítani vele, aminek hatására ez a végképp otthontalanná váló fiatalember öngyilkos lesz. Hagyatékát átvizsgálva az ezredes tudomást szerez a viszonyról, s úgy áll bosszút, hogy megsemmisíti az őt kompromittáló dokumentumokat, és gyászbeszédében megalázza a hadsereg áruelőjének nevezett halott emlékét. (Kevés joggal, mert ha valami itt bemocskolta a hadsereg becsületét, akkor az a szerelmi história háttérben zajló kínos ügy volt, hogy szélhámosokat fogadtak ünnepi ceremóniával japán küldöttség gyanánt.) Ramong Geyza temetése ily módon lényegében rituális kivégzéssé alakul. És a hadsereg szellemével a főhős valódi történetét jól ismerő Kállay Bandi sem mer szembekerülni. A halott főhadnagy teste a terézvári földé lesz, emléke pedig elszáll, mint az elbeszélés záró sorai-
ban az a piros léggömb, amely kicsúszott a gyászmenetben felnyerítő lótól megijedt kisfiú kezéből. „A vonuló lovasfalánx szele elsodorta a piros léggömböt. Nagy ívben Kállay Bandi svadronja fölé repült, aztán vakmerő merőleges vonalban lendült el a földtől ismét, s épp az üveges halottas-hintó fölött szépen, lassan úszott föl-föl a tetők, platánok és tornyok fölé, majd eltűnt a verőfényes májusi dél felhőtlen egén.”⁶⁵

A tanulmányunkban bemutatott négy szerző elágazó útjait közös motívumként köti össze az általuk elhagyott város: Pécs. Amely nem tudta megtartani őket, ahogy másokat sem. Hogy megértsük a város szellemi életének sajátosságát, eredményeit és fogyatkozásait, gyarapodással társult gyengeségét a 19. század második felében és a századfordulón, polgári intézményeit kell szemügyre vennünk, mindenekelőtt a sajtó és a színjátszás helyzetét. Ez lesz a következő két fejezet tárgya.

⁶² Frankovics György: Pécs száz évvel ezelőtt. Miroslav Krleža kadétnövendék szemével = Barátság, 2009. 6. 62–69. p.

⁶³ Dobrovics politikai szerepet is vállalt, ebben magyarellenes indulatok is motiválták. 1918-ban Péccset részt vett az újvidéki gyalogezred lázadásában, a világháború végén Pécsre bevonuló szerb csapatokat felszabadítóként üdvözölte, 1921-ben pedig a rövid életű Baranya–Bajai Szerb–Magyar Köztársaság elnöke lett.

⁶⁴ Angyal Endre: Petar Dobrovic, az ember, művész és politikus. Pécs, az MTA Dunántúli Tud. Int. Közl. 3. 1968.

⁶⁵ Miroslav Krleža: *Temetés Terézvárott*. Fordította Dudás Kálmán = Miroslav Krleža: *Ezeregy halál*. Bp. 1979. 87–154. p.

PÉCS AZ EGYHÁZTÖRTÉNET TÜKRÉBEN

2009 szeptemberében a Művészetek és Irodalom Házában került megrendezésre az ezeréves Pécsi Egyházmegye előtt tisztelgő tudományos konferencia. A szimpózium előadásából írt tanulmányokat Erdős Zoltán és Kindl Melinda szerkesztette kötetbe. A 2010-ben megjelent könyvbe a köszöntő sorokat Mons. Garadnay Balázs általános püspöki helynök, az előszót Újváry Jenő, a Pécs Története Alapítvány elnöke írta.

A kötet 19 tanulmányt fog össze, amelyek az egyháztörténet teljes spektrumából merítenek, az őskori vallásosságtól a napjaink kihívásaira adott spirituális válaszokig. A szerzők közt találunk ismert egyetemi oktatókat, muzeológusokat, az egyháztörténet iránt nyitott klerikusokat és szárnypróbálgató PhD-hallgatókat egyaránt.

A vallásosság őskori emlékeit tárgyaló, első fejezetben Fekete Mária a Kárpát-medencébe elsőként érkező, a találékonyságuknak köszönhetően a kevésbé kedvező körülmények között is boldoguló „hittérítők” életéről és motivációjáról ír, Mrenka Attila a Jakab-hegyi halomsírok vallási jelentőségét elemzi, míg Gresz Ágnes az Európától a Távols-Keletig mindenütt előforduló, nagyon hasonló kultuszok nyomai közül az építési áldozatot mutatja be részletesen.

Az ókori blokk Szabó Ádám írásával kezdődik, amelyben a principátuskori tartományi papság jogállásának kérdéséhez találunk adalékokat. Gábor Olivér cikke a Pécssett eddig feltárt ókeresztény sírépítmények, és a késő antik temetkezési hagyományok elemzése révén mutatja be a város 1600 évvel ezelőtti egyházi szervezetének nyomait. Nagy Levente az elevenen ólomkoporsóba zárt, és egy folyóba dobott pannoniai mártír kőfaragó mesterek munkásságának és vértanúságának helyszínei körüli bizonytalanságból próbál kiutat találni.

A középkori Pécs városfejlődésének sajátosságairól, és az egyházszervezet ebben játszott szerepéről Petrovics István közöl cikket. Fedeles Tamás részletesen felvázolja Pécs egyházi topográfiáját, a püspökvár és a káptalani városrész épületei mellett bemutatva a plébániatemplomokat, kolostorokat, patikákat, az ispotályt és a fürdőt is, valamint részletesen szólva a körmenetek kapcsán fontossá váló Krisztus teste-kápolnáról. Kárpáti Gábor a pécsi kolostorok feltárásának tanulságait tárja elénk.

A pécsi koraújkor egyik püspöke, Gregorjanci Pál életrajzát Varga Szabolcs színesíti újabb adatokkal. Radó Bálint tanulmánya a pécsi baptisták 18. századi történetébe enged betekintést, miközben foglalkozik az ún. „pécsi krónika” városunkba kerülésének lehetséges időpontjával és útjával is. Sudár Balázs írása az Oszmán Birodalom legműveltebb rendje, a mevlevi dervisek legészakibb, pécsi kolostorának jelentőségéről és hatásáról szól.

Az újkori fejezet első tanulmányában Lantosné Imre Mária a szentkultusz sajátosságait vizsgálja, és a szenttiszelet külső megnyilvánulásai mellett figyelmet szentel betelepülő nemzetiségek által hozott szentek magyarországi elterjedésében és a magyar szentek tiszteletének nemzetiségek általi átvételében megmutatkozó érdekes többirányú folyamatnak is. Lovász Zsolt Kovács Zsigmond püspök életét dolgozta fel, Dörnyei Krisztina a Székesegyház 1882–1891-es átépítésének történetét foglalja össze, Schwarczwölder Ádám pedig a baranyai református népoktatás dualizmus-kori helyzetét mutatja be számos szemléletes forrásrészlet segítségével.

A 20. századba Haraszti György tanulmánya vezeti át az olvasót, amelyből a pécsi zsidóság történetéről szerzett ismereteinket bővíthetjük, különös tekintettel Engel Adolf hitközségi elnöki tevékenységének időszakára. A Pécsi Görögkatolikus Egyházközség négy évtizedének bemutatása Bodogán László parókus tollából íródott. A könyv záró tanulmánya Kamarás István munkája: A misztikum szerepe az új vallásosságban, amelyben a hagyományos vallásosságon belüli új irányzatok, a szekták és más új vallási mozgalmak mellett a New Age-típusú kvázi-vallásokról is szót ejt.

Összességében elmondható, hogy városunk történetírása ismét egy nívós tanulmánykötettel gazdagodott. Az eredményeket pedig akár határainkon túl is megismerhetik: a 19 tanulmány közül négy német, egy angol nyelven íródott, a többi írásműhöz pedig rövid, idegen nyelvű összefoglaló tartozik.

Onhausz Miklós

BÓDIS HAJNALKA

A PÉCSI SZERZETES TUDOMÁNYA MÁJER MÓRIC O. CIST ÉLETE ÉS TEVÉKENYSÉGE

*„Lángolj és világíts! Csak lángolni kevés,
csak világítani hívságos semmisség.
Lángolni és világítani: ez maga a tökéletesség.”*
Szent Bernát

Nem én vagyok az első, aki emléket állít Májer Móricnak, a 19. század jeles, ám méltatlanul mellőzött botanikusának és tanítójának. A múlt században ugyanis Horváth Adolf Olivér, a szintén jelentős pécsi botanikus, Májerhez hasonlóan ciszterci szerzetes és Vöröss László Zsigmond botanikus, a Pécsi Tudományegyetem neves tanára tollából is született egy-egy tanulmány, amely a szerzetes botanikai eredményeit méltatja.

Fontosnak tartom ugyanakkor a tudós több – nemcsak botanikai – tevékenységét is bemutatni, elismervén azt, hogy Májer Móric a botanika területén érte el legnagyobb eredményeit. Ezáltal kerülhet közelebb hozzánk is ez az ember, akinek a sorsa legalább akkora hatással volt az adott korra, mint az a kor saját sorsára. Abban az időben született ugyanis, mikor az embereket körülvevő világ megismerése került az előtérbe. Májer azonban nem elégedett meg csupán a tudományos kutatással, hanem alig 20 évesen, felvéve a Móric nevet, tanítóként és szerzetesként a megújuló ciszterci rend szolgálatába állt és tanár lett, hogy az utókornak is átadhassa mindazt a tudást, amit majd egy évszázad alatt gyűjtött. Így bontakozik ki életműve, melynek alapjai a botanika, az egyház és a tanítás, amelyek nem csak összekapcsolódtak, hanem ki is egészítették egymást.

Májer Móric élete

1814. július 13-án az eldugott baranyai faluban, Szemelyen született Mayer Ádám és Rauschenberger Borbála elsőszülött gyermekeként. Édesapja még Mayernek írta a nevét, a botanikus 1848-ban változtatta Májerre. A szegény házaspár a József nevet, és a sajátjukhoz hasonló egyszerű molnár hivatást szánta a fiúnak, ám a sors máshogy rendelkezett. Néhány évvel később ugyanis nem sokkal öccse, István születése után apja elhunyt, az özvegy magára maradt a két kisgyermekkel. 1820-ban Borbála Pécsre költözött és hozzáment a nála 12 évvel fiatalabb Weidinger Ferenc Xavérhoz. A Weidingerék az egyik legnagyobb múlttal rendelkező pécsi család, melynek mára – tudomásom szerint – sajnos egyetlen élő tagja sem maradt. 1712–1927 között 214 éven keresztül tevékenyen vettek részt Pécs város életében, 1906-ban magyarosították a nevüket Vadnaira. Még a 18. század első harmadában könyvkötészettel kezdtek foglalkozni, később pedig több könyvesbolt is a tulajdonukba került a Széchenyi téren. Rokoni vagy baráti kapcsolatban álltak a jelentős pécsi családokkal. Ezen kapcsolatok pedig a későbbiekben a botanikusnak is nagy hasznára váltak. Ráadásul a szerzetes családi hátterének csak erről az ágáról, a tulajdonképpeni mostoha

családjáról vannak adataink, hála Gyulassy Józsefné Vadnai (Weidinger) Saroltának, aki utolsó tagja volt a családnak. 1995-ben tanulmányt írt a Ciszterci Rend pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának *Fehér/Fekete* című lapjába a híres rokonról, Májer Móricról. Ebben úgy fogalmaz, hogy a család minden egyes tagja nagy büszkeséggel tekintett Móric bácsira, akinek ők a tudásra való törekvést köszönhatték.

Tanulmányait Pécsen a ciszterciek gimnáziumában kezdte, majd 1834-ben belépett a rendbe. Abba a rendbe, mely a töröktől való felszabadulás után, II. József türelmi rendelete ellenére is fennmaradt, azzal a feltétellel, hogy az addig elvolutan élő szerzeteseik plébániai szolgálatot és iskolai tevékenységet vállalnak. Így indultak el a ciszterciek azon az úton, mely jelentősen befolyásolta a 19. század tu-

domány- és egyháztörténetét és e tanulmány főszereplőjének sorsát. Májer ugyanis már novíciusként természetrajzot tanított 1838-ban Székesfehérváron, később pedig lelkészként is tevékenykedett.

1840. augusztus 10-én tett szerzetesi fogadalmat, majd augusztus 17-én szentelte pappá báró Barkóczy László székesfehérvári püspök. 1841-ben Hercegfalván töltötte segédlelkézi szolgálatát. 1843 és 1855 között a pécsi ciszterci gimnáziumban, a következő tanévben pedig Székesfehérváron tanított. A székesfehérvári gimnázium értesítőjébe írta első értekezését *Von den Schwämmen* címmel. Pécsi tanárkodása alatt pedig 10 kövület-fajt fedezett fel, melyek közül az egyiket róla nevezték el *Cardium Majeris Hörnisnek*. Ezen felfedezésekért a Bécsi Geológia Intézet 1856-os évkönyvében nevét dicsérettel említette és levelező tagjának nyilvánította.

1858-ban a zirci apát visszahelyezte Pécsre, ahol 1863-ig tanított hit- és természettudományt. Itt publikálta először növénytanai kutatásainak eredményét a gimnázium 1858/59. tanévre kiadott programjában, *Die Flora des Fünfkirchener Pflanzengebietes* címmel. 1865-ben, már székesfehérvári tanárként írta a *Tanodai*

lapok számára a *Vélemény a természetrajzi tankönyvek miként szerkesztésére c.* tanulmányát. Ezekben az években sokat utazott.

1865-ben búcsút intett a tanári hivatásnak, és egy kis bakonyi falu, Polány (Magyarpolány) papja lett 1882-ig. 1883-ban kinevezték a zirci természetrajzi szertár őrének, melynek anyagát nagy részben ő maga gyűjtötte. Békefi Remig a rend történetéről szóló művében úgy említi Májer Móricot, mint a Zirci Természettudományi Múzeum alapítóját.¹ Zirci munkásságával egy időben az esztergári (Nagyesztergár) papi tevékenységet is ellátta. 1886-ban Szentgotthárdon vonult nyugalomba, de 1888-ban visszatért Pécsre, szeretett Baranyájába, ahol utolsó éveit töltötte. Egészen 1904. április 4-én bekövetkezett haláláig féltestvére, Weidinger Ferenc házában élt, ami a család és a szerzetes közti kölcsönös szeretetet és megbecsülést is jelzi.

Élete során több tudományos társaságnak is a tagja volt, a Bécsi Geológia Intézetben kívül a Magyar Történelmi Társulatnak (1870–1898) és a Magyar Régészeti Társulatnak (1891–1902). Részt vett a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VI. gyűlésén Pécsen, polányi lelkeskedése alatt pedig a megyei közgyűlésnek is tagja volt.

Májer Móric, a botanikus

Májer Móricot a botanikában elért eredményei tették saját korában ismertté. Kutatásainak legnagyobb részét Baranyában végezte. A szerzetes-botanikus munkásságának legjobb ismerője Horváth Adolf Olivér alapvetően két csoportra osztja a baranyai flóratérület kutatóit. Az első csoportba országosan híres tudósok tartoznak, akik nagy tudással és képzettséggel jöttek a Mecsekaljára, aminek köszönhetően az itt eltöltött rövid idő ellenére is nagy felfedezéseket tettek. Közülük is a leghíresebb Kitaibel Pál (1757–1817), de említésre méltó kutatók még Janka Viktor, Simonkai Lajos, valamint Borbás Vince. A baranyai botanika különlegességét azonban a helyi kutatók rajongása adja. Ezek az emberek az élet és a tudomány egyéb területein is tevékenykedtek, de a természet és a környék szeretete őket a baranyai flóra kutatása felé vezette. Jóval kevesebb idejük volt ugyan botanizálni, de megtehették, hogy gyakran látogassanak el ezekre a területekre, így megfigyeléseiket a már említett tudósokéval egyenértékűnek tekinthetjük. Közülük a legismertebbek Nendtvich Tamás gyógyszerész és fiai, Károly és Vilmos. Vilmos tanítványa Balek Rudolf volt, Májer Móric pedig őket, a Nendtvicheket és Balek Rudolfot vallotta mestereinek, így ő lehetett a „pécsi botanikus iskola” betetőzője.

Botanikai írásai közül külön értéket képviselnek a kéziratos formában fennmaradtak. Ezek nagy részét ma az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzik. Írt földismeretről, őslény- és ásványtanról is, de a legtöbb oldalt a növénytanak szentelte.

Említésre méltók a jegyzetek szélén található rajzai, ugyanis nagy hangsúlyt fektetett a növények külső jegyeire. Egészen sajátos szemszögből közelített a flóra tanulmányozásához. Fontosnak tartotta a növények származási helyét, és hogy azokat hol és hogyan lehet alkalmazni, hasznosítani. Sokat foglalkozott növényrendszertannal, sőt a rendszertan történetével is. Linné rendszert részletesen elemezte és bizonyos kritikákkal is illette. Saját herbáriumában a korban használatos Endlicher István-féle (Stephan Ladislaus Endlicher) rendszert alkalmazta.

¹ *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai cisterci Rend.*

Hibiscus rosa sinensis L. London Kew garden 856.

Nagyon jól felépített, részletes és jól érthető írásokról van szó. Önmagában is remek forrása lehet botanikatörténeti kutatásoknak. Az általa példaként leírt növények nagy része megtalálható híres herbáriumában, és egy külön kötetben, rendszerbe sorolva. Ezen jegyzetek alapján írta meg legismertebb tanulmányát, a Pécsi Ciszterci Főgimnázium 1858/59-es évkönyvében, *Die Flora des Fünfkirchner Pflanzengebietes* (A Pécs környéki növényterület flórája) címmel. Részletesen írt a környék klímájáról, Észak-Itáliához hasonlítja, illetve szólt a hegyvonulatok jótékony hatásáról, aminek köszönhetően szabadban megterem ezen a vidéken a mandula, a birs, a füge és a szelídgesztenye. Ugyanebből kiindulva megfigyelte bizonyos fák lomb- és virágbontási idejét. A baranyai növényállomány változatosságára rámutatva megállapította, hogy sok olyan faj él itt, amely máshol ritka vagy teljesen hiányzik. Májer Móric 1565 növényfajt tartott számon a környéken, köztük 50 olyan fajt, amely máshol kifejezetten ritka, és 52 olyan fajt, amely a pesti flórából teljesen hiányzik. Leírta az is, hogy az itteni növényállomány és a rovarállomány mindenképpen kapcsolatban lehet egymással, és hogy a baranyai flóra igen jelentős részét képezik a különböző díszkertekben termesztett növények.

Pécsi megfigyeléseit a főként a Rihmer, Novotarszky, Schulz és a Zsolnay családok kertjében végezte, akikhez baráti és a Weidingerek révén rokoni kapcsolat is fűzte. Ezekben a díszkertekben igazi növényritkaságokat fedezett fel (pl. *Solanum melongena*, *Mimosa pudica*, *Dionaea Muscipula* és *Apocym androsaemifolium*). A cikk mellékletében, 4 oldalon keresztül Di Candolle rendszerbe foglalva felsorolja az általa eddig gyűjtött és tanulmányozott növényeket.

„A herbáriumot oly kevésbé nélkülözheti a fűvész, mint bibliát a pap, gyógyszerárát az orvos, törvénykönyvét a bíró” – hívja fel a figyelmet a növénygyűjtés fontosságára. Saját gyűjteménye a *Baranyai virány* 18 fólióból, azaz kötetből áll. Egy fólió 70–110 db konzervált növényt tartalmaz, amelyek mind olyan állapotban vannak, mintha a botanikus frissen préselte volna. A legtöbb növény Baranyából származik, de sokat gyűjtött Polányban is, illetve Fejér megyében és Szentgotthárdon. Továbbá ha egyéb érdekes helyen járt itthon vagy külföldön, annak biztosan szintén nyoma van a gyűjteményben (pl. *Aesculus lutea* és *Tilia alba* a József nádor által létesített alcsúti angolparkból és gyűjteményes kertből, *Rubus odoratus* Szentpétervárról, *Soulangia paniculata* Brong a párizsi Pére Lachaise temetőből, *Hibiscus rosa sinensis* a londoni Kew Gardensból). A herbárium egyik legnagyobb értékét tehát az adja, hogy minden növénynél fel van tüntetve a gyűjtés helye és éve. Így követhetjük nyomon a herbáriumon keresztül a szerzetes-botanikus egész életútját. Összesen 450 darab növény található Baranyából. Ebből 12 példány a Mecsekről, és ehhez képest sokkal több, összesen 170 darab különböző pécsi kertekből. Még az egykori püspöki kertből is található növények (*Hedera helix*, *Poinciana /Caesalpinia/ gilliesii*) a gyűjteményben. Jegyzeteiből kiderül, hogy Májer Móricnak valójában két herbáriumra volt, ám az egyik nagy valószínűséggel a II. világháborúban elveszett.

A *Baranyai virány* szerencsére megmenekült és 1882-ben gazdájával együtt Zircre került. Májer Móric élete végén, 1901-ben pedig a Pécsi Ciszterci Gimnáziumnak ajándékozta. Halála után az értékes gyűjtemény egy időre ismét visszakerült Zircre, jelenleg pedig a Pécsi Tudományegyetem Növényrendszertani és Geobotanikai tanszékén őrzik.

A szerzetes tanár

Májer Móric azon kívül, hogy egész életében a botanika tudományával foglalkozott, ciszterci szerzetes lévén tanárként és papként is tevékenykedett. Lelkészként a leghosszabb időt, azaz 17 évet (1865–1882) egy bakonyi faluban, Polányban (akkoriban Magyarpolány és Németpolány, a település 1899-ben egyesült Magyarpolány néven) töltötte. Életének igen fontos állomása ez, *Polányi jegyzetek* címen sokat írt az itt eltöltött évekről, és az itt folytatott tevékenységéről. Ezenkívül ma is meglátszik még a derék plébános keze nyoma a magyarpolányi parókián, annak udvarán és a temető kertben. A gyomokat kiirtatta, különleges növényeket hozatott, szőlőt telepített, kutat ásott és a nevéhez fűződik két kereszt felállítása is. „A kertet szép izléssel elrendeztem, annak egyik részét díszkertnek, a másikat konyhakertnek idomítván át.”- írta a Polányi jegyzetekben

Még ennél is több, összesen 20 évet töltött ciszterci tanárként a pécsi, illetve a székesfehérvári rendi gimnáziumban, ahol főként természetrajzot tanított. Nagy szerepet játszott életében a tanítás, mivel nagyon fontosnak tartotta, hogy ismereteit továbbadja az utóknak. Jól tükrözik ezt jegyzetei és gyűjteményei. Felkérték egy tanulmány megírására is, mely *Vélemény a természetrajzi tankönyvek miként szerkesztésére* címmel a *Tanodai lapokban* látott napvilágot 1865 júniusában. Ebben többek közt felhívta a figyelmet a gyakorlati oktatás jelentőségére. „Csak eszerint fognak a tanulók ismeretei fokként mintegy szakadatlan láncolatban minden

nagyobb fáradság és elfehezítés nélkül gyarapodni.” (Vélemény a természetrajzi tankönyvek miként szerkesztésére.)

Sajnálatos módon a rend nem mindig bánt megértően az elismert botanikus-sal. Mikor például 1856-ban Pécsről Székesfehérvárra helyezték át, a pécsi gimnázium vezetősége nem engedte meg, hogy magával vigye addig gondosan gyűjtött herbáriumát. Legkevésbé Supka Jeromossal volt jó a viszonya, holott az apátot az egyik legjelentősebb ciszterci vezetőként ismeri az utókor. Polányi papként a botanikusnak több ízben is szüksége lett volna a rend és Supka apát segítségére, ám minduntalan csak üres ígéretet kapott. Csalódottságának több helyen is hangot adott jegyzeteiben: „Hogyan értelmezem apátom ezen eljárását. Ez olyan, melyben jóakaratot, őszinteséget és szeretet hiába keresek!!!”(Polányi jegyzetek); „Most megemlítenem kell, h a 70-es években a geográfikus ismereteim ált. az apát-ságnak jelentékeny hasznot, magamnak ellenben véghetetlen sok kellemetlenséget okoztam.”(Szerzetes életem...)

Elmondása szerint tehát tudományos munkásságában sem mindig volt segítségére a rend. Mindezen kisebb súrlódások ellenére a botanikus végig hű maradt a ciszterciekhez, és minden gyűjteményét vagy a zirci múzeumnak vagy pedig a pécsi gimnáziumnak ajándékozta. Ez utóbbi szertárában még ma is megtalálhatók Májer Móric egykori gyűjteményének darabjai.

Tanári munkájának és a ciszterci rendházak közti kapcsolatnak köszönhetően pedig nyaranta, a szünidők alatt rengeteget utazott. Bejárta nemcsak Európa legjelentősebb városait, de még a Szentföldre is eljutott. Útjai során rendházakban lakott és mindenhol a flórát tanulmányozta, növényeket gyűjtött és feljegyzéseket készített. Ahol csak tudta, bővítette híres herbáriumát, még Jerikói rózsát is hozott a Szentföldről. Járt ezenkívül Stájerországban, Svájcban, Tirolban, Franciaországban, Olaszországban, Angliában és a környező országokban is, mint Horvátország, Csehország, Lengyelország és járt Erdélyben is. Természetéből adódóan ezen utak kapcsán is azon fáradozott, hogy az utókor ismereteit bővítse. Olyan városokról, kastélykertekről, temetőkertekről és arborétumokról készített feljegyzéseket, amelyek nemcsak a 19. század embere számára voltak ismeretlenek, de egy részük még ma is újdonságnak számít.

Májer Móric jelentősége

Májer Móric legalább akkora hatással volt az adott korra, mint a kor őreá. A 19. század igen nagy eredményeket hozott a tudományok terén, mind itthon, mind pedig a nagyvilágban. Nem véletlen hát, hogy egy, a század első harmadában született, polgári családban nevelkedett ifjú egyszerre fordult a tudományok, az egyház és a természet felé. Sok korabeli szerzeteshez hasonlóan fontos eredményeket ért el a tudományok terén, a botanikában pedig egy sajátos szemléletet próbált meghonosítani. Saját tapasztalatból mondhatom, hogy jegyzetei és gyűjteményét még ma is jelentős forrásként szolgálhatnak, legyen szó akár botanikai, egyháztörténeti vagy geológiai kutatásról. Ami viszont kiemeli korának kutatói közül, egész életén keresztül azon fáradozott, hogy munkájával kortársai és az utókor ismereteit bővítse. Ezért fontos, hogy több mint 100 évvel halála után is minél több emberhez eljusson Májer Móric életműve.

BOROS LÁSZLÓ

PÉCS-GYÁRVÁROS TEMPLOMA

A középkorban a mai Gyárváros területéhez tartozó Meszes déli része 1234-ben már folyamatosan lakott hely volt.¹ A 13. század első felében itt lelkészség is működött.² Sebestyén Károly, Gyárváros első plébánosa, a bécsi udvari kamarai levéltárban fekvő, a baranyai birtokok és községek 1696. január 9-én kelt összeírására hivatkozással arról számol be, hogy Meszes déli része a török hódoltság után lakatlan pusztává vált.³ A középkori városfalakon kívüli építkezéseket, azaz a Budai kaputól keletre eső városrész kezdeti fejlődését a Tettye patakban rejlő ipari lehetőségek indították el. A 19. század közepén a patak öt iparág számára 23 malmot működtetett.⁴ A budai városrész terjeszkedésében meghatározó szerepe volt az ipar rohamos fejlődésének, valamint a földrajzi környezet által behatárolt lehetőségeknek. A századfordulóra már több üzem és gyár vonzotta a munkalehetőséget kereső egyre gyarapodó lakosságot, ennek következtében a budai külváros alkotta a legnagyobb lélekszámú városrészt.⁵ Gyárváros fejlődésében jelentős szerepet játszott, hogy a DGT szénfeldolgozó üzemét és villanytelepét ide telepítette, valamint, hogy a Meszes-pusztán vásárolt telkeken mintegy kétszáz család számára lakótelepet építtetett. Ennek következtében szükségessé vált, hogy iskola és óvoda is álljon a lakosság rendelkezésére. 1920–24 között egy kocsmaépület helyiségeiben folyt a tanítás, majd többszöri bővítés, és több szakaszban végzett építkezések után a plébánia épületével (1933) együtt, a mai formájára kiteljesülő épülettömb valósult meg 1935-ben.⁶ A 19. század végétől az ipari létesítmények jelenléte miatt Gyárvárosként emlegetett városrész fogadta a Pécsre kelet felől érkezőket. Az 1929-re felépült templom és a hozzá csatlakozó plébánia és iskola épületeinek hangsúlyos tömege meghatározó szerepet játszott abban, hogy a településnek ezt a részét Pécs keleti kapujaként emlegették.

Gyárváros fejlődése megkívánta, hogy a lakosság lelki szükségleteinek ellátására a kor gazdasági lehetőségeinek is megfelelő modern templom épüljön. 1926-ban Pozsgai József apátplébános vetette fel a templom építés gondolatát. A célra tett nagyobb összegű alapítványa az I. világháború következtében értékét veszítette. Pozsgai halála után a templom építésének ügyét magáénak érezte Czernohorszky József budai külvárosi apátplébános is, aki a feladathoz a Pius templom és kollégium építője, Zichy Gyula megyéspüspök és Mosonyi Dénes kanonok személyében pártfogókra lelt. Virág Ferenc, az új megyéspüspök és az álta-

¹ Egy Ombus nevű illető a Meszesben levő tulajdonát képező malmának felét udvarával együtt (cum curia sua) eladta a patacsi pálos remetéknek = Gyórfy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Budapest, 1963. 341. p.

² Brüsztle József: Recensio universi clerici dioecesis Quinqueecclesiensis. Quinqueecclesiis, 1874–1780. Cap. I. 311. p.

³ Historia Parochiae, 1927. 4. p.

⁴ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. 208 – 212. p.

⁵ Pilkhoffer Mónika: Pécs építészete a századfordulón. (1888–1907) Pécs, 2004. 67. p.

⁶ Historia... i.m. 1927. 9. p.

la vezetett egyházmegye, valamint Pécs szabad királyi város mint a templom kegyura elhatározásából, 1927-ben Pilch Andor és fiatal építészei, Gosztonyi Gyula és Visy Zoltán elkészítették a templom terveit. A megrendelőt az épület külső megjelenésében a neoromán stílus melletti döntésében a székesegyház formarendje, a kései eklektika befolyásolta, amint az a pécsszabolcsi és a Pius templom tervei esetében is történt. Az építkezés kivitelezője Hebenstreit Károly építési vállalkozó volt.⁷ A munkálatok a tervezett költségeket jóval meghaladták, mivel a tervezés során nem vették figyelembe, hogy a korábban homokbányaként használt terület hordképes talajszintje 6 m mélyen húzódik. Az első kapavágás a torony helyén 1928. április 30-án történt, amellyel kapcsolatban az alapkö elhelyezéséről nem emlékeznek meg a feljegyzések. A templom másfél év alatt épült. Felszentelését 1929. október 6-án Virág Ferenc megyéspüspök az összegyűlt sokaság, és az egyházi és városi kegyurasági előkelőségek előtt végezte. A toronyhoz csatlakozó plébánia épületét szintén Pilch Andor és munkatársai tervei szerint építették, amelyet 1933-ban adtak át rendeltetésének.⁸

A templom alaprajza kereszthajós bazilikális felépítményt hordoz. A szentély apszisa a nyolcszög három oldalával zárul. A síkmennyezetes főhajót és a kereszthajót azonos magasságú nyeregretető, az alacsonyabb mellékhajókat féltető fedi. Utóbbiaknak a kereszthajón túl nincs folytatásuk, ezért saját apszissal nem rendelkeznek. A nyugati homlokzat bélétes ívű bejáratának portikuszából a kórus alatti előcsarnok fogadja a belépőt. Ebből jobbra a Szentsír-kápolna, ellenkező oldalon a főhajó külső falsíkjához igazodó kétszintes karzati lépcsőház bejárata nyílik. A déli oldalon lévő kápolna félkörívvel záruló apszisa a mellékhajó magasságához igazodik, míg az északi mellékhajó végében álló négyzetes alaprajzú lépcsőházi épület tetőgerince eléri a főhajó ereszpárkányát. Mindkét építmény a mellékhajókat zárja nyugat felől, de ezek külső oldalhomlokzati falsíkját csak a kápolna apszisa haladja meg. A kereszthajós templom nyeregretetéjének oromzati végein műköből készült, körbefoglalt keresztetek állnak.

A 42 m magas torony a templom északi oldalán helyezkedik el, de magával az épülettel nem alkot szoros egységet, hanem egy nyaktagot képező sekrestyével és jelenleg oktatási célokra használt oratóriummal csatlakozik a szentélyhez. Ezért déli falsíkja az északi kereszthajó homlokzatának vonalában áll, ezáltal az épületnek a legészakibb pontját alkotja. A torony magasföldszintjén lévő előtérből nyílik a sekrestye, keleti oldalához csatlakozik a plébániaépület irodája, illetve a fölötté lévő plébánosi lakáshoz vezető lépcsőház.

Az épület északi főnézete miatt a falfelületek díszítettsége ezen az oldalon gazdagabb. A lábazat sárga-vörös homokkőből készült, amely a főhajó és a kereszthajók sarokszegletein széles sávban a tetővonalig fut. Az északi és a nyugati oldalon az alapoktól folyamatosan haladva az ablakok keretszegélyét is terméskő alkotja. A főhajó szakaszos külső osztása is hasonló falsávokból áll, amelyek pilaszterszerű funkciójukban a főhajó magas falának is statikus elemei. A kereszt-

⁷ A Pécsi Egyházmegye Schematizmusa. Pécs, 1981. 169. p.

⁸ Historia... i.m. 1927. 58. p.

A templom nyugat felől

hajók végeinek oromfelületein hatalmas rózsablakok láthatók. Az északi oldalnak kettős profilú keretsávjába két vékony oszlop illeszkedik.

A torony földszinti, közös ívmezőbe foglalt ablakait, és az ezeket körítő falfelületet az első emelet magasságáig terméskő burkolattal látták el, amely az óraemelet felső párkányáig csak a torony sarok-élének foglalásaként szerepel. A kőzetes falfelületet az első emelettől az óraemeletig két lizéna osztja három részre, amelyek közeiben északról lent és fent három-három, a távolság felénél középen pedig egy ablak a torony belsejének megvilágítását látja el. Az alsó ablakok csak a nyugati oldalon, a felső három mind a négy oldalon ismétlődik.

Az óraemelet falsíkján szerkezet nélküli kovácsoltvas számlap látható. Fölötte profilozott párkány, ezen nyugszik a harangemelet. Három nagy ablaknyílásának osztóelemeit lábazatos, kockafejezetes oszlopok alkotják, amelyek az építménynek könnyed megjelenést kölcsönöznek. Sima vonalú gúlisíak fedik a tornyot, csúcsán náduszos vaskereszt emelkedik.

Az épület külső díszítményei között a bejáratok supraporta mezejében elhelyezett pyrogránit domborművek a Zsolnay gyárban készültek, 1929-ben. A nyugati főbejárat fölött, a balján ülő kis Jézussal, a templom patrocíniumát adó Szent József látható egy munkáscsalád körében. A pyrogránitból készült félalakos, félkörív-re szerkesztett kompozíció Sikorsky-Zsolnay Livia alkotása. Az északi kapu fölött

A templom észak felől

Pécs címerét ábrázoló, K. Nagy Mihály által hasonló anyagból és formában készített dombormű helyezkedik el. Az ívmező szélein stilizált gyárépület együttese, illetve a gyárvárosi templom északi nézete látható lapos domborműben. A torony nyugati oldalán félköríves, kockafríz-béltetes keretben a szerb megszállás alól felszabadult város hálaemlékét látjuk. Felső részén az angyalos magyar kiscímer, alatta fehér márványba vésett, háromszor két sorba szerkesztett kronosztikonos latin szöveg szerepel. A római számok összege az 1927-es évszámot adja, tehát a templom alapkőletételének évét jelöli.⁹

A belső tér

A téralkotás nem, vagy csak kis mértékben szakadhat el a külső tömegvázlattól. Ez a tény templomunk esetében is igaz, amikor a bazilikális megjelenés a belvilágot is hasonló térszerkezet alakítására készítette. A szentély dongaboltozata folyamatos átmenettel hajlik negyed-gömb kupolába, amely a belül félkör alaprajzú, egyébként kívülről a nyolcszög három oldalát mutató apszis záródását alkotja.

⁹ HOS LAPIDES COELIS CIVES EXPONERE GRATI –HOSTIBVS EXPVLSIS EN VOLVERE BONI. – VRBI PROSPEXIT CIVIS.POPVLIQVE SALVTI, – LVX VENIT ET CLERI ET PRAESVLIS AUXILIO. - SISTE VIATOR ET HIS CORA BENEVOCE PRECARE: –PAX NITEAT, VIRTVS FVLGEAT ET PIETAS. Magyarul: Íme e köveket az Egeknek hálás polgárok jóakarata emelte az ellenség kiűzésének emlékére. A város a polgárságának boldogulást ígér, fény támad a papság és előljárója segítségével. Állj meg vándor, és itt lelkes dicső hangon esdekelj: béke tündököljön, erény és jámborság ragyogjon.

Főhajó a szentéllyel

Bal oldalfalát két román törpeoszloppal három ívnyílásra osztott oratóriumablak töri át, amelyek közül a tágasabb középső, a szentély falsíkjánál mélyebben helyezkedik el. A diadalív az ívnyílás bélletének szélességét meg nem haladó, fejezetes, márványozott fél-oszlopokból, s ezeken támaszkodó boltívű egyszerű ívhevederből áll. A diadalívtől kiszélesedő fal sima felülete a sarkok törése után a középhajó szélességében indul a kereszthajóig. Ezen a szakaszon nyílik a sekrestye bejárata, illetve az ellenkező oldalon ennek megfelelő íves falmélyedést alakítottak ki. A szentély egy lépcsővel magasabban fekszik az előtte kialakított trapéz alakú széles liturgikus térnél, amely viszont két lépcsővel haladja meg a hajó padlószintjét.

A főhajó kazettás síkmennyezete a központi négyzeti keretelemtől a szentélyig egy, a karzatig négy harántgerendán nyugszik. Felületének osztása a haránttartókon belül négyszögek variációiból, illetve a kereszthajó négyzeti terében egy nagy, csúcsaira állított négyzetből és a sarkoknál fennmaradó háromszögek-ből áll. A geometrikus mezőket félkör keresztmetszetű stukkólécek szegélyezik. A főhajó felmagasodó falsíkját a mellékhajók felé oldalanként három, profilkeretes, boltívű ívnyílás tagolja. Kialakításuk nélküli a klasszikus tartóelemeket, az ívkö-zöket maga a hajófal alkotja. Az alacsony mellékhajók a kereszthajó felé nyitott boltívvel végződnek. Hosszanti terét ugyanilyen harántívek osztják három szakaszra. Mennyezetük széles sávokkal osztott, négyzetekből szerkesztett mezők-ből áll. A főhajó karzat alatti utolsó íve az észak-déli tájolású kápolnába nyílik, amely a hosszaházhoz hasonlóan apszissal zárul.

A belső tér fényviszonyai az épületen elhelyezett nagy számú ablak jóvoltából igen kedvezőek. Következésképpen a neorómán külső köntösébe foglalt belvi-

Főhajó a karzattal

lág nemcsak a formaképzésből, hanem a bőséges fénymennységből eredendően sem emlékeztet a középkori román templomokban uralkodó hangulatra. A szentélybe három kerek ablak nyílik. A kereszthajók külső homlokzatait egy-egy, a nyugati homlokzaton is látható hatalmas rózsablak foglalja el. A kimagasló főhajó mindkét oldalfalán négy-négy kisebb rózsablak árasztja a fényt. A mellékhajók megvilágítását a déli oldalon, a belső térszakaszoknak megfelelően, háromszor hármas, az északin kétszer hármas csoportosításban szereplő íves keskeny ablak látja el, mert itt, a harmadik ablakcsoport helyén, a templom oldalbejárata nyílik. Az ablaktáblákat 1988-ban színes üvegekre cserélték. A nyugati nagy rózsablak közepének Szentlélek-galambot ábrázoló üvegfestményét Palka József budapesti üvegfestő készítette 1936-ban.¹⁰

A berendezés

A templomba először belépő elé az eddig tárgyalt templombelsőktől nagymértékben eltérő látvány tárul. A külső formarend láttán, a pécsszabolcsi templom példáján, a látogató neoromán vagy neogótizáló stílusban megjelenített építészeti téralkotási rendszert és hozzáillő berendezést várna el, joggal. Ezzel szemben a két épület létrejötte között eltelt tizennégy év igencsak szembeötlő változásokat eredményezett. A külső megjelenés és a berendezés közötti anakronizmus különösképpen a barokk templomok sorában nem szokatlan jelenség. A soproni bencés templomtól a pécsi székesegyházon át a gyulafehérvári székesegyházig számos példa közbeiktatásával szemléltethető a török utáni első évtizedek nehéz körülményeiben

¹⁰ Historia... i.m. 1927. 46. p.

megindult barokkizáló törekvés kezdeti kényszerhelyzete. A korábbi századokból fennmaradt templomok építészeti belvilágában, a felújítandó berendezést és felszerelési tárgyakat a lepusztult, elszegényedett egyházmegyék, az új stílus formajegyei iránti művészi igény szerint rendelték meg. Az esetek többségében a két vagy több stílus együttélése elfogadott volt, amíg a 19. században feléledő purista felfogás el nem távolította a barokk átépítések, illetve a sok esetben neves 18. századi mesterektől való oltárok, szobrok, falfestmények nagy részét.

A Gyárvárosi templom építését megelőző konstruktivista műszemlélet, valamint a Bauhaus hatása érezhetően befolyásolta a belső tér és a berendezési tárgyak formavilágát. A felszentelés idején és a követő években is a templomban két ideiglenes oltár állt. A főoltár az 1907. évi pécsi országos kiállításra készült, amely ajándékozás útján a belvárosi templomba, majd az új elkészültéig Gyárvárosra került. A templom jelenlegi, végleges oltárainak szerkezeti felépítésében a kubizmus tektonikája is megmutatkozik. Felépítésében, a három lépcsőre emelt főoltár szakított a hagyományos oltárépítészetben alkalmazott strukturális rendtől. A Szent-sír-oltárok mellett, a későgótikától a barokk utáni időkig, majd a historizmusban megújuló sírláda, illetve koporsó alakú oltárlábazat volt általános. A gyárvárosi főoltár négy siklósi márványhasábra helyezett menzalapja nélkülözi a lábazati előoldalt (*stipes*). Középen, a menza mértani középpontja alatt újabb, az alátámasztást biztosító hasáb felületén egyszerű vonalvezetésű kereszt látható. Ez a szokatlan megoldás a korai keresztény oltárookra emlékeztet, ahol az oltár lábazatának alján, a hívek felé néző áttört mívű rácsos kivágás mögött, egy vértanúhalált halt személy ereklyéjét tartalmazó ládikát helyeztek el. A kőlapokra helyezett menza lapjának furatába pedig Krisztus-monogrammal, alfa és omega betűkkel kiegészített bronz keresztet állítottak.¹¹ Esetünkben e két részlet egyesítésének szándéka ismerhető fel, ahol a márványtömbökre fektetett menza alá, a vértanú ereklye helyére került a kereszt, emlékeztetésül Krisztus keresztthalálára és halál fölötti győzelmére.

Az oltár hátoldala egy hármas tagolású ruskicai márványlábazatból indul, amely a menza fölé magasodik. Középső egysége a hátlap síkjából előre ugró, és a többinél magasabban végződik. Ez egyben a főoltár és a templom névadója szobrának posztamensét is alkotja. A derékszögű kontúrokkal készült főoltár Szabó Lóránd műépítész tervei alapján valósult meg. A gyermek Jézussal karján ábrázolt Szent József alakját Tóth Gyula iparrajziskolai szobrász-tanár mintázta, ruskicai márványból Gaál Mihály szobrászművész faragta 1935-ben. A menza két oldalán, a hátlapra merőleges helyzetű, oldalról ívnyílással áttört, Lengyelországból származó márványtömb foglal helyet. Homloklfelületüket egy hárfázó és egy éneklő angyal, Gaál Mihálynak, Tóth Gyula tervei alapján faragott dombormű-faragása díszíti. Az oltár középmezéjében helyezkedik el a márványalapra állított aranyozott réz, drágakőmátsolatokkal díszített tabernákulum. Kétajtós homloklfelületén Krisztus monogram, mellette álló helyzetű, adoráló, illetve szerkezetileg a szentségházhoz csatlakoztatott, áldozati attributumos angyalok domborított alakjai láthatók. Az alsó szegélyen a Dominus Deus Sabaoth szöveg olvasható. A főoltár terveit, amint az art deco jellegű

¹¹ Korakeresztény oltárok Pannoniában = Új Ember. 1976 okt. 31. Beszélgetés Tóth Sándorral

Liturgikus tér

tabernákulum, a gyertyatartók és a feszület terveit is, Szabó Lóránd műépítész készítette. A kivitelezés Ledó Béla budapesti ötvös-mester munkája. A tabernákulumon elhelyezett üvegékköveket Veress Zoltán iparművész készítette.¹²

A liturgikus tér közepén, de már a kereszthajó terébe kihelyezett szembemiséző oltár lábazata egy felső hasítékkal kétfelé nyíló márványhasáb, amelyen a szintén márványból való menza lapja nyugszik. Az oltár bal oldalának közelében áll a márványból faragott aszimmetrikus felépítésű ambó. Mögötte, a szentély közelében márványtömbökből készült, párnákkal fedett sediliák, a koncelebráló papok ülőhelyei sorakoznak. Az ellenkező oldalon a keresztlőkút hangsúlyos tömege vonja magára a figyelmet. Anyaga carrarai fehérmárvány. Oszlopköteget képező lábazatán konvex-konkáv profilú kehelyformára alakított felső részét kámea-, illetve fent farkasfog-fríz köríti. Tervei Schumann Győző mérnöktől valók, kivitelezte a Pécsi Kőipari Rt. 1930-ban. Fedele a Szentkoronára emlékeztető, egyetlen vörösréz lemezből kalapált keresztpántos félgömb, tetején nóduszos kereszttel. Az 1933-ban készült mesterműért járó elismerés Auer Ödön, fémipari szakiskolai oktatót illeti.¹³

¹² Historia... i.m. 1927. 45. p.

¹³ Historia... i.m. 1927. Az Aquileiaból előkerült kereszt a bécsi Szépművészeti Múzeumban látható. B. Thomas Edit: P. 43. p.

A keresztelőkút közelében vörösmárvány talapzaton nagyobb méretű feszület áll. A modern kereszt megformálásában szokatlan, hogy alsó és felső szára külön-külön két-két lapított hengeridomból áll. A kettőzött függőleges keresztoszlopok közepén kettéválnak, és vízszintes irányba ívelve folytatódnak. A korpuszt a hívek kívánságára utólag, 2007-ben vásárolták és helyezték el a márvány-kereszten.

A kereszthajó keleti falainál Goszleth Lajos, az Egyházművészeti Hivatal műépítésze által tervezett mellékoltárok foglalnak helyet. Felépítésükben a főoltárt követik, azzal a különbséggel, hogy anyaguk sötétebb tónusú siklósi márvány, s hogy menzájuk négy tömbön álló egyszerű sima márványlap, alatta hiányzik a középső támaszelem és tabernákulumuk nincsen. Gyertyapadjukon négy-négy modern vonalú, krómozott felületű gyertyatartó, a szentségház helyén más-más kivitelben készült aranyozott feszület áll. Az oltár felszerelési tárgyait az Oberbauer A. Utóda budapesti templom-berendezési vállalkozás készítette.¹⁴ A bal oldali mellékoltárt Szűz Mária tiszteletére szentelték. Retabulumának középső, széles és magasabb hasábján fordított csonka-gúla bázison a Szeplőtelen Szűz Mária fehér márványszobra, az ellenkező oldali Jézus Szíve oltár névadó alakja jobbát áldásra emeli, baljával a szívére mutat. A szobrok anyaga fehér márvány. Tektonikus beállítású, a ruházat redőit egyenes lefutásban rendező, lefelé keskenyedő, modern felfogásban készült alkotások. Mesterük Krasznai Lajos szobrász, akinek kiváló alkotásait a Pius templom oltárain is láthatjuk. Mindkét oltár jobboldali lábazati tömbjén az adományozók nevei és rövid szöveg olvasható.¹⁵

A bútorzat egyszerűségében a belső építészeti összképhez igazodik. A mellékoltárok végeiben egy-egy gyóntatószék áll. Felépítésükre a hármasszelvényezettség jellemző. Oromzatukat kámaefrízes szegélydíszítésű timpanonok ékítik. A középső egység magasabb, csúcán körformába foglalt egyenlőszárú kereszttel, orommezéjében rozetták faragványai. A homlokmező szélein a kilincs magasságáig keskeny háromnegyed-oszlopok, az alsó mezőt pilaszter-faragványok díszítik. Mindhárom ajtó tükörmezéjét szintén kámaefríz keretezi. A Gosztonyi Gyula által tervezett gyóntatószékeket a zirci apátság számára is dolgozó helyi műasztalos, Wilde Béla készítette. A padok tervei is Gosztonyitól származnak, megvalósításuk a pécsi Sarkadi és Kóbor műasztalos cég érdeme.¹⁶ Az oldallapok egyszerű négyszögű elemekből állnak. Díszítésük sekély hornyolással keretezett tükörmező. Az oldallapok tetején körbe foglalt egyenlőszárú kereszt emelkednek, amelyek kisebb méretben az ülőrész szélein ismétlődnek.

Az északi kapu előterében létesített szélfogó fából készült, a nyolcszög három oldalával csatlakozik a bejáratot szegélyező falhoz. Három szelvényén a mellékoltárok szélfogóinak mintájára, lécekkel osztott kettős ablakokkal készült. Az alsó egységet négy részre osztott sima felületű betétlemezek tagolják.

¹⁴ A céget 1863-ban Oberbauer Alajos alapította. 1880-tól megromlott egészsége miatt neje, Groza Mária és Schmidt Frigyes vezették. Egyházművészeti Lap 1880. 224. p. A cég 1913-tól az Oberbauer A. Utóda nevet viselte, és 1948-ig fennállott. Terdik Szilveszter: Réta és Benedek egyházi műiparintézete. = Fons. XV. évf. 2008. 3. sz. 333. p.

¹⁵ Az Immaculata-oltáron: Czimber József és neje Márta adománya 1987. Most segíts meg Mária. A Jézus Szíve oltáron: Czimber Tamás és húga Márta adománya 1987 Jézus Szíve szeretlek én...

¹⁶ Historia... i.m. 1927. 39. p.

A mellékhajók oldalfalain és a főhajó szentélyfelőli falfelületén stációképek domborművei sorakoznak. Anyaguk mázas pyrogránit. Apáti Abt Sándor és Mack Lajos 1900 körüli Zsolnay gyári munkái. A két méretben készült sorozat negatívjai a gyárban maradtak. Az itt látható színes domborművek a nagyobb méret alapján valószínűleg meg. Az egyes kompozíciók más-más személy áldozatvállalásából készültek.¹⁷

A templom terében, az oltárok márványszobrain kívül, terralyth, hársfa és gipsz anyagú szobrok láthatók. Többségük fali konzolokra helyezve a déli mellékhajóban és a főhajóban látható. Szent Tádé, Lisieux-i kis Szent Teréz, Szent László király, a kápolnában Pádai Szent Antalnak az Oberbauer-műhelyben készült szobra 1932–36 között készült festett szoboralakjai, Szent Anna, Árpádházi Szent Erzsébet, Árpádházi Szent Margit szobrai 1994-ből, megfelelnek a 20. század tömegesen előállított sablonos ábrázolásainak. Kivételt képez a déli oldalhajóban Szent Rita alakja, amely modern felfogásban készült. A bal mellékhajó kórus alatti sarkában foglal helyet a terméskövekből rakott Lourdes-i barlang. Második változatát 1989-ben építették. Az újabb Szűz Mária szobrot 1992-ben a Szent Erzsébet és Margit alakjainak mestere, Máriahegyi János alkotta.¹⁸ Bernadett térdelő alakját az építménytől független közönséges alkalmatosságra helyezték. Átellenben, furnérozott szekrénykére helyezve, a Piéta festett szoborcsoportját találjuk. Alkotója, látszólag nehezen szabadult Michelangelo ismert kompozíciójától.

A szobor melletti ívnyílásból a Szentsír-kápolnába léphetünk. A déli mellékhajó falsíkjából kilépő apszisán két külső, terméskő-keretes vakablak látszik, amelyeket később befalaztak. A nyugati oldal hármass ablakán keresztül beeső fény világítja meg a kis kápolna belsejét. Az apszist belülről, a főhajóéhoz hasonlóan, kockafejezetes, márványozott háromnegyedoszlopok szegélyezik. A térszáró ív teljes öblét egy expresszív felfogást követő freskó tölti ki. A térdelő Krisztust az Olajfák hegyén látjuk, amint hozzá az öt lélekben megerősítő angyal érkezik. A szignált jelenetet köves-bokros hegyoldalon, a háttérben épületekkel, sziklával, ciprusokkal ábrázolta Pécsi Pilch Dezső 1937-ben.¹⁹ A kápolna márványoltára a mellékhajók oltárainak mintájára készült. Menzáján egyszerű kubus-felépítésű tabernákulum áll, ezüstösen csillogó ajtószárnyain egy-egy aranyozott rozettadomborítással. Tetejére húsvétkor a rajta átvett lepellel magas keresztet állítanak, az oltár alatt a halott Krisztus korpuszával a szentsírt elevenítik fel. A kápolna berendezését hat, két oldalon felállított fehér festésű pad alkotja, amelyek formailag a hajóban lévőkkel egyezők. A hármass ablakkal szemközti falon pádai Szent Antal konzolra állított szobra látható.

Az orgona az Angster gyár 1200-ik opusa két manuállal, tizenhét változattal készült 1939-ben. Egyik nagyméretű sípjának felületére vésték az orgona adományozóinak, közöttük vitéz nagybányai Horthy Miklósné nevét. Az orgonát több alka-

¹⁷ Historia... i.m. 1927. uo.

¹⁸ Historia... i.m. 1927. 57., 77., 78. p.

¹⁹ A Körmendy Nándor által tervezett sikondai templom freskóját is Pécsi Pilch festette, akinek tervei szerint készültek a templom Johann Hugótól való üvegablakai. Mendöl Zsuzsanna: A modern építés térhódítása Pécsen és Baranyában. = Baranyai Művelődés. Pécs, 1987/1. 62. p.

lommal bővítették. Legutóbb 2000-ben újították fel.²⁰ Formailag a mennyezet kazettákra osztott szerkezetéhez igazodik. Hasáb alakú tömbökben, a különböző hangmagasságnak megfelelően csoportosított sípegységei a teljes főhajó szélességét kitöltik.

A templom tágas terének világítását, a sok ablakon kívül, az 1993-ban beszerzett három új, körkörös elhelyezett üveglapokból épített csillár, számos falikar és helyi irányfények szolgáltatják. A falfestés jól megválasztott halvány színárnyalataival az egyes térelemek, építészeti részletek kiemelése sikeresen megoldott. A kezdetektől fogva azonban a templom történetének egyik legjelentősebb anyagi ráfordítást igénylő tételét az időjárásnak leginkább kitett északi front beázásainak javítása, elhárítása adja.

A sekrestye berendezésében kiemelendő a Gosztonyi Gyula által tervezett sekrestyeszekrény. Ötajtós konzolos felső része az oldalsó szekrényelemeken egyenes záródású szimpla profilú párkány vonul. Az ívkerettel záródó szekrényajtók díszítés nélküli sima felülete fölött gyöngysorfríz húzódik meg a főpárkány alatt. A középső egység a felső síkból kiemelkedik, rozettadíszes háromszögű oromzatán hármastagolású alapzaton faragott díszes feszület emelkedik, mellette Szűz Mária és Keresztelő Szent János alakjaival a kálvária csoportot elevenítik meg.

A felszerelés

A miseszereplvények elegendő számban állnak rendelkezésre. Az ötvöstárgyak közül kiemelkedik Bittner Lajos aranyozott ezüst, három tűzzománcozott medaillonnal, drágakövekkel, ékkövekkel, utánzatokkal díszített ornamentizált kelyhe, Maronics Péter gyárvárosi munkás ajándéka 1928-ból. Készítője és adományozója révén említésre méltó a következő kehely is. Az idősebb pécsiek előtt nem ismeretlen a köztisztelőben állott Kenessey Aladár szemész főorvos neve, akinek felesége, Szánthó Ilona, elhunyt szüleinek jegygyűrűjét szív alakba olvasztva, az általa készíttetett alpakka-kehelyre helyeztette. A kelyhet, a megrendelő kívánsága szerint, a belvárosban szintén széles körben ismert Bálint István órás, ékszerész és aranyműves készítette és aranyozta 1930-ban. Az ötvösmunkák között említésre méltó az ezüst monstancia, talprészén Szent Józsefet ábrázoló tűzzománc medaillonnal, amandin és krizopráz ékkövekkel, dúsan megmunkált ötvös ornamentikával. Az idősebbek által ismert fűszerkereskedő, Klobucsár József és családja ajándéka Bittner Lajos műhelyében készült 1931-ben. További kelyhek, cibóriumok javítását, újraaranyozását 1967-ben, a felszereléshez tartozó egyéb ötvöstárgyak krómozását 1972-ben végezték.²¹ A liturgikus ruházatok között miseruhák, több személyre szóló ornátusok, nemes anyagból való kiegészítő ruházati kellékek a misszionáriusnők és oltáregyleti mestervarrónók munkáiként, vagy más plébániáktól kapott ajándékként kerültek a sekrestye ruhatárába.

A templom első harangját az első világháború alatt Ausztriába elhurcolt magyar harangok kárpótlása fejében az államkincstár, a vallás- és közoktatás-

²⁰ Historia... i.m. 1927. 48., 134. p.

²¹ Historia... i.m. 1927. 132. P.

ügyi minisztérium útján 1929-ben a pécsi egyházmegye számára juttatta. A 79,5 kg súlyú kis harangon a *Voce mea ad Dominum clamavi*. 1928. Gegossen von Josef Pfundner Wien felirat olvasható. Virág püspök 1929-ben Szűz Mária nevére benedikálta, majd további két harangot szentelt a templom számára Lisieux-i Szent Teréz és Szent József tiszteletére. A 174,5, illetve 236,5 kg súlyban készült példányok Szlezák László öntőműhelyében készültek. A következő, a 401,5 kg súlyú harang Szent (boldog) Mór nevét viseli, amely szintén Szlezák műhelyéből való, a következő felirattal készült: Az egyházmegye székhelyének, Pécs szab. kir. városnak a szerb megszállás alól 1921-ben történt felszabadulása emlékére, Szent Mór pécsi püspök tiszteletére a pécsgyárvárosi fogadalmi templom részére készítette a pécsi egyházmegye papsága, Szent Imre Herceg halálának 900. évfordulója alkalmából az Úrnak 1930. esztendejében. A harangok elhelyezésére szolgáló vasállványt a DGT készítette és ajándékozta a templomnak. 1944-ben a Szent Teréz és a Szent József harangokat háborús célokra elszállították. Jelenleg a megmaradt kettő, a Szűz Mária és a Szent Mór harang szava száll Gyárváros házai felett.²²

A templom nyugati előterében áll az 1934-ben Türr Mihály malomtulajdonos költségén kőből állított emlékkereszt. Bázisának három oldalán vésett szöveg látható.²³ Készítette Paulovits pécsi kőfaragó. Eredeti korpuszát, sérülése miatt, alumínium öntvényből pótolták 1995-ben.

A gyárvárosi templom azon épületek közé sorolható, amelyek a Bauhaus utáni átmeneti kornak, a formakeresés időszakának alkotása. A századforduló eklektikus és szecessziós irányzatainak fokozatos elhalásában az első világháború évei voltak meghatározók. Bár a historizmus utáni stílusváltozás sok figyelemre méltó eredményt hozott, további fejlődésre nem volt alkalmas. Az építészetben a külső megjelenés terén sürgetővé vált a színvallás. Pilch Andor gyárvárosi temploma esetében az átmeneti jelleg még nem annyira a külső megjelenésben, mint inkább a belső térelemek formarendjének változásában mutatkozott meg. A Bauhaus a figyelmet az anyag felé fordította, amely a formaképzést döntően befolyásolta. Ez egyértelművé vált Molnár Farkas, Forbát Alfréd, Weichinger Károly pécsi alkotásaiban, amelyekhez az átmenet egyik állomását Pilch Andor fent ismertetett gyárvárosi temploma jelentette.

²² Historia... i.m. 1927. 40., 48. p.

²³ Az előoldalon: HÁLÁBÓL AZ ISTENI GONDVISELÉS IRÁNT KÉSZÍTTETTE TÜRRE MIHÁLY 1934. Bal oldalon: MEGVÁLTÁSUNK 1900 ÉVES ÉVFORDULÓJA EMLÉKÉRE. Jobbfelel: IMÁDUNK TÉGED KRISZTUS ÉS ÁLDUNK TÉGED, MERT TE SZENT KERESZTED ÁLTAL MEGVÁLTOTTAD A VILÁGOT. Türr Mihály a templom és berendezésének bőkezű donátora volt.

KOVÁCS ATTILA

DOHNÁNYI ERNŐ ÉS MUZSIKÁJA PÉCSETT

„Néhány évtized múlva már nem érdekes, hogy egy mű annak idején előremutatott-e, vagy sem. Jó zene van és rossz zene.”

Dohnányi Ernő (*1877. július 27. Pozsony, †1960. február 9. New York) életének, művészetének első számú krónikása, egyben a mester utolsó magyar tanítványa, Vázsonyi Bálint zongoraművész, publicista írta le ezeket az örök érvényű sorokat, egyértelműen Dohnányira utalva. Valóban nem csekély ama zeneszerzők száma, akik „elkéstek”; a zenei fejlődés, az új utak keresésének folyamata már jóval túlhaladt az általuk képviselt, akkor már „konzervatívnak” tartott kifejezőmódokon, ám ők még tudtak újat mondani egy alkonyulóba forduló nyelvezeten.

Ennek legbeszédesebb példája Johann Sebastian Bach életműve. Bár Európa-szerre virágzott már a 18. század rokokóba hajló gáláns stílusa, a nagy lipcsei mester azonban élete végéig kitartott a barokk formák, szerkesztésmódok, műfajok mellett. Nem véletlen, hogy kb. a 19. század első harmadának végéig zeneszerző fiait többre értékelték, mint az apát.

De számtalan példát tudnánk említeni e vonatkozásban az irodalom és a képzőművészet régióiból is. A komponista, zongoraművész, karmester Dohnányi Ernőt a minden újért sokszor kritika nélkül lelkesedők a 19. századból itt maradt, konzervatívok közé sorolták. Vázsonyi szerint a posztromantikus mester maradandó értékű alkotásokkal ajándékozta meg az egyetemes és a magyar zenekultúrát. Ám azt is meg kell állapítanunk, hogy elhivatottsággal vállalta két magyar kortársa, Bartók Béla és Kodály Zoltán műveinek első megszólaltatását zongoristaként és karmesterként egyaránt.

A Pozsonyban folytatott alsó- és középfokú tanulmányok szinte predesztinálták, hogy Bécsben szerezzen felsőfokú zenei képzést. Nem így történt. A „másik” fővárosba, Budapestre jött, és a Zeneakadémián zeneszerzést, Bartókhöz, Kodályhoz hasonlóan zeneszerzést Koessler Jánosnál, zongorát a Liszt-tanítvány Thomán Istvánnál tanult.

Dohnányi és Bartók nemzetközi jelentőségű zeneszerzői munkásságuk mellett semmivel sem szerényebb értékű zongoraművészi tevékenységet is folytattak. Miben különbözött előadó stílusuk? Találó választ adott erre egy 1964. augusztus 31-én Pécssett megtartott előadásában Ottó Ferenc, a Kodály-tanítvány zeneszerző: „Mindkét mesternek zeneakadémistaként lapoztam a koncerteken. Dohnányi maga volt a megtestesült elegancia, ujjai szinte simogatták a billentyűket. Ezzel ellentétben a kis Bartók – miként az ős Kaján, mint egy sasmadár – belecsapott a billentyűzetbe. Szinte félnem kellett tőle...”

A két világháború közti időszakban elsősorban Dohnányi Ernő fémjelezte a magyar zenei életet; komponista, pianista tevékenysége mellett ő volt a Budapesti

Filharmóniai Társaság elnök-karnagya, a Magyar Rádió zenei igazgatója, a Zeneakadémia főigazgatója, számos későbbi jeles zongoraművészünk, így Fischer Annie, Anda Géza, Wehner Tibor, Zempléni Kornél, Kilényi Ede, Solti György, Hernádi Lajos professzora, Cziffra György karrierjének elindítója. Egy 1942-es debreceni koncertje után bemutatták neki az akkor kilencesztendős, csodagyermeknek számító Vásáry Tamást, akit fölvelt volna a Zeneakadémia művészképzőjébe, ám a család nem tudta vállalni a fővárosba való költözést.

Az orosz csapatok közeledtével, 1944 őszén örökre elhagyja Magyarországot. Egy ideig Ausztriában, majd Argentínában él, 1949-ben az USA-ban telepedik le. Tanít, koncertezik, előadásokat tart. 1957 októberében Buffalóban emlékkoncertet rendeztek a magyar forradalom és szabadságharc kitörésének első évfordulóján, ahol több neves művész, köztük Dohnányi Ernő is fellépett.

1963 tavaszán Kodály közbenjárására a minisztérium hozzájárult, hogy a pécsi Janus Pannonius Gimnáziumban ének-zene tagozat kezdje meg munkáját. Egy alkalommal az Ivasivka Mátyás néhány óráját látogató feletteseknek szemet szúrt, hogy a zeneterem falán lévő képek közt Dohnányi-portré is látható. Nem való ez egy szocialista szellemű iskolába, jegyezte meg a minisztériumi ember. Ivasivka nem vitatkozott, tudta, hogy a három éve elhunyt mester életművére még mindig sanda szemmel tekintenek a diktatúra kultúrpolitikusai. De a kép a helyén maradt!

Dohnányi Ernő a már a századfordulón, huszonevésen világhírű és világot járó zongoraművész – és ez szinte teljesen ismeretlen volt még a pécsi zenei életet alaposan ismerők számára is – tíz koncertet adott Pécssett, s ebből kettő volt hegedű-zongorás szonátaest. Az egyik Telmányi Emillel, a másik Zathureczky Edével. Vezényelt egy a város életében rendkívül jelentős hangversenyt is, melyen Takács Jenő pécsi konzervatóriumigazgató, zongoraművész és a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekara működött közre. Dohnányi Ernő szoros és folyamatos kapcsolatot ápolt Péccsel, melyet ő nevezett elsőként a jeles, nagy zeneszerzők közül a „zene városának”.

Dohnányi első két zongoraestjét 1923. januárjában adta Pécssett, abban az évben, melyben Bartók is fellépett egyetlen pécsi hangversenyén. S bár Bartók koncertjén is többségben voltak a zeneszerzői és zongoraművészi kvalitásait elismerő, méltató hangok, Dohnányi koncertjein egyértelműbb volt a szinte osztatlan lelkesedés. Csak néhány idézet dr. Boldis Dezső a Pécsi Zenekedvelők Egyesületét és Zenekarát az I. világháború után újrászervező karmester-igazgató, tanfelügyelő és kiváló kritikus írásaiból: „Alig tudom, hogy miképpen kezdjem meg beszámolómat, annyira fogva tart még ennek a csodás embernek a lenyűgöző hatása. Csak superlatívuszokban lehet Dohnányi dr. művészetéről beszélni. Akár mint zongora-előadót, akár mint zeneszerzőt nézzük, mindenképp tökéletes. (...) Sokáig vártunk rá, de hálasak vagyunk neki, hogy rengeteg elfoglaltsága mellett mégis eljött hozzánk is, és a mai felejtethetetlen est részesévé tett minket. Bach Chromatikus fantáziájának és fúgájának bámulatosan tökéletes felépítése az ő előadásában klasszikusan domborodik ki. Beethoven Apassionátája férfias erő az első, lágy énekszó a második és ragyogó lendület a harmadik tételben. Beethoven szilaj, elkeseredett, mélyen érző, de bízó szíve megelevenedett ebben az előadásban. Saját szerzeményei közül a Váltakozatok ideális mintája a magyar téma modern feldolgozásának. A Szeretnék szántani-

ra írt Capriccio bámulatos szellemessége, az Ária meleg tónusa, az f-moll Capriccio harmóniai változatossága egy-egy briliáns megnyilatkozása szerzői vénájának. Schubert Moment musicale-jainak nemes egyszerűsége és Liszt Tarantellájának dübörgő ereje tökéletes volt. Hogy a mester csodálatosan kiegyenlített technikai készsége csak eszköz és nem cél, azt talán még soha sem éreztem úgy, mint ma. Még a sokszor csak díszítésként felfogott futamok is nála az értelmezést szolgálják, mint ahogy egyáltalában előadása a legkisebb részletében is a legmegtisztultabb zene. Nemcsak a zongoraművészt csodáljuk benne, ezen már rég túl vagyunk, hanem azt a mindent kifejezni tudó nagy-nagy művészt, akit a külföld épp úgy megbecsül, mint akár mi pécsiek. Mert a termet zsúfolásig megtöltő közönség igazán szívből jövő, forró ünneplésben részesítette a mestert, aki végül még két nagyszerű ráadást játszott. Alig várjuk mai második hangversenyét, amely után sokáig nem hallhatjuk, mert a közeljövőben Amerikába utazik.”¹

Dohnányi második pécsi hangversenye, 1923. január 13-án. „A nagy mester tegnapelőtti hangversenye után már alig írhatunk újat. Második műsora is excelsens volt, de talán legjobban a Beethoven d-moll szonáta, a Kreisleriana [Schumann Op. 16-os műve – K.A.], saját Tolle Gesellschaft című műve és a ráadásul játszott Chopin fisz-moll noktürn, cisz-moll Valse és saját C-dúr Rhapsodiája tetszetek. Ezúttal is egy egész csokrot adott saját műveiből, így: a Mennyből az angyal című karácsonyi énekből írt Pastoralet, a már ismert és groteszk egyformaságában hatásos Indulóját, a szép harmóniakon épült, orgonapontos Spherase zenéjét, bájos, rövid Valse aimable-jét és a vidám kacagástól a mulatás minden megnyilatkozását híven festő, Tolle Gesellschaft című caprice-t. A közönség lelkesen, igaz szeretettel ünnepelte.”²

Mielőtt Dohnányi Ernő 1924. szeptember 24-i, a Rurulia hungarica című új művét a fővárost megelőzve ősbemutatóként előadó pécsi hangversenyéről a korabeli kritikát felidézve szólnánk, következzenek egy a másnapi Dunántúl számára készített különleges interjú, melyet a Pécs felé robogó vonaton készített az „-or” szignójú újságíró. „Dohnányi a pécsi közönségről. Legújabb szerzeményét Pécssett hozza először nyilvánosságra. A Budapestről délután egy óra után induló pécsi gyorsnak a sok között egy ritka, előkelő utasa is volt ma. Ezzel a vonattal utazott Pécsre, a ma esti koncertjére Dohnányi Ernő dr., a világhírű zongoraművész, felesége, Galafrés Elza író és Bubik Árpád igazgató kíséretében. A Dunántúl olvasóközönségének kíváncsisága mozdult meg bennem, s ezt kielégítendő kerestem az alkalmat a nagynevű mesterrel való beszélgetésre. A gyorsvonat Dombóvárig szaladó étkezőkocsijában mutat be Dohnányi dr. kormányfőtanácsosnak és nejének Bubik Árpád igazgató. Valahol Pincehely tájékán száguldott a vonat, amikor az étkezőkocsi asztalánál helyet foglalok a mesterrel szemben, hogy kérdésekkel ostromoljam a magyarságnak ezt a kellőleg meg nem becsülhető tehetségét, a társalgásban is élénk, kedves és közvetlen virtuózt. Bizonyos elfogultsággal vizsgálgatom finom egyéniségét, mert nem csupán a tökéletes, befejezett művészt látom benne, hanem a felragyogó magyar tehetségnek a külföld előtt való reprezentánsát

¹ Dunántúl 1923. I. 11. Boldis Dezső

² Dunántúl 1923. I. 14. Boldis Dezső

is. Az első kérdés, amelyet hozzá intézek, az, szívesen jön-e Pécsre? – Nagyon szívesen – mondja mosolyogva, szelíd hangon –, mert szeretem Pécsset, ezt a régi kultúrvárost, ahol olyan fejlett zeneélet van. A mai lesz a negyedik koncertem Pécssett. Amikor a pécsi közönségre terelem a beszélgetést, már kérdés nélkül rendkívül közvetlen, meleg hangon nyilatkozik: – Rendkívül rokonszenves nekem a megértő pécsi közönség. Minden alkalommal, amikor Pécssett hangversenyeztem, meleg ünneplésben volt részem. Hogy mennyire szeretem a pécsieket, ennek a ma esti programomban különösen is kifejezést adok azzal, hogy Budapestet és a külföldet is megelőzőleg itt hozom nyilvánosság elé Pécssett legújabb szerzeményemet a »Ruralia hungarica« zeneművet, amelyet csak ezután fogok az ország egyéb városaiban és a külföldön előadni. Kíváncsi vagyok, hogy fogja fogadni a pécsi közönség ez új munkámat?! De a pécsi közönség szeretete vezetett akkor is, amikor a mostani őszi koncert vidéki programjának összeállításakor a sok meghívás között első helyre Pécsset tettem, s ebben a városban kezdem meg a turnémat. A beszélgetés további folyamán elismerőleg nyilatkozik Dohnányi mester Boldis Dezső dr.-ról, a Dunántúl zenekritikusról is, akinek még oroszországi élményeit is ismeri. Majd megemlítem a legfrissebb budapesti értesüléseimet, amely szerint, visszatér a Zeneakadémiára. Ez érdekes – és elneveti magát –, 4 vagy 5 napja Klebelsberg kultuszminiszter úrnál voltam vagy egy félóráig. A beszélgetés során még csak szóba se került a Zeneakadémia, de már abból a körülményből, hogy a miniszter úrral beszéltem, erre következtettek, mert nem Ön az első, aki ezt kérdezi. Otthon már a szobalányt is ki kellett oktatnom, hogy a telefonkérdézősködésre azt válaszolja, hogy nem és nem. Mielőtt a társalgás általános témára térne, autogramot kérek. A mester készséggel írja nevét jegyzőkönyvembe. De megemlíti, hogy a koncertek utáni autogramadásokat kénytelen volt beszüntetni, mert sokszor még lélegzethez is alig engedték jutni. A napi élet, a politika és aktuális témákról diskurálva csodálattal bámulom a mester óriási műveltségét, széles látókörét, nagyszerű judíciumát. Szinte rosszulesik, hogy a máskor unalmas úton most milyen gyorsan röppen az idő. A gyorsvonat száguldva robog, már Dombóvár közeledik, ahol az étkezőkocsit lekapcsolják. A mester is pihenni tér szakaszába, és én boldog örömmel, féltett értéként teszem el legszebb emlékeim közé a világ egyik legnagyobb és hozzá magyar művészeivel való ismeretségemet.”

A Pécsre utazó Dohnányi Ernővel készített interjú után most lássuk a téve-sen „D. D. dr.” szignóval megjelent, dr. Boldis Dezső által a Dunántúl számára írott kritikát. „Dohnányi Ernő dr. hangversenye. Pécs, [1924] szept. 24. A forró nyárutó igazán nem teszi kívánatosá a zárt helyen való tömeges tartózkodást, de Dohnányi mester művészete elűz minden kényelemszeretetet, s összegyűjti a művészetéért rajongók táborát. A színház teljesen megtelt, s bár volna ez jó ómene az ezzel a hangversennyel oly fényesen megnyitott zenei évadnak. Dohnányi mester-ről kritikát írni – hál’ Isten – fölösleges. Ismeri őt immár az egész világ, mint hangszerének tökéletes urát. Természetes, hogy Chopin h-moll szonátájának borongósan sejtelmes szépségeit elragadóan tolmácsolta, nem törődve a sok vihart látott Schweighoffer zongora részvétlenségével, amely valószínűleg maga is elcsodálkozott, hogy öreg testéből ily simogató finomságokat, száguldó hangsorokat és dü-

börgőn viharzó szenvedélyeket lehet kiváltani. Bizony, a mester keze alatt ez a zongora is jól szólt – de azért legfőbb ideje volna, hogy Pécsnek, a »zenevárosnak« egy jó hangversenyzongorája legyen. Mendelssohn szöveg nélküli dalai és Schumann dalai Dohnányi gazdagon érző lelkének gyönyörű megnyilatkozásai voltak, csakúgy, mint a Beethoven Török indulójára írt pompás változatok. De a mai estnek a rendes Dohnányi-hangversenyeknél nagyobb jelentőséget adott a mester legújabb szerzeményének legelső bemutatása. A címe: *Ruralia hungarica* Op. 32, és hét különböző tempójú, önálló részből áll. A még kéziratban levő mű ezzel nálunk kezdte meg világot járó útját. Magyarul Falusi képeknek nevezhetnők a művet, melynek alaptémái ősrégi magyar dalok. Mindegyikből felénk árad az igazi magyar hangulat – bár ezt talán azok, akik az egyszerű hármes- és hetedhangzatoknál tovább nem jutottak, csodálkozva fogják hallani. Pedig így van. Az ősmagyar motívumokat az alterált hangzatok szövik át meg át, mesteri ellenpontok színezik, pompás színeképek ragyogják be. Az első egy rövid Allegretto. Mélán andalgó regös ének egy sóhajtozó tartott basszusra építve. A második egy szilaj Presto, melynek szekvenciái pattogva cikáznak. A harmadik: Andante, pasztorálisan vezetett téma gyönyörű ellenpontozással. A bukolikus hangulatot meglepő átmenetek rapszodikus kitérésekbe viszik. A negyedik egy bravúros szilaj Vivace. Halljuk a kurjongatást, a táncoló lábak kopogását. Az ötödik: Allegro grazioso rövid kis tétel, de bájos szépségű. A hatodik: Adagio non troppo – mely nekem valamennyi között a legjobban tetszett – mély érzésében megragadó hatású. A komoran mormogó basszus fölött káprázatosan színes harmóniak közé szöve szól a nemes méltányosságú, a szív mélyéből fakadó dallam, amelyből – bár ősrégi a dallam – mintha itt-ott kicsendülne a Káka tövén című dal második felének elmosott hasonmása. A művet a gyűjtő hatású, duhaj csárdás hangulatú Molto vivace fejezi be. Dohnányi legújabb műve egy újabb hatalmas lépés a magyar zenének szimfonikus feldolgozása terén. Nem a Liszt-féle rapszodiák variációs, technikailag briliáns feldolgozása ez, hanem a magyar motívumok szervi lényegéből folyó kiterjesztése, összefüggő hangulatképekké fejlesztése az újabb zenei kifejezőmódok gazdag köntösében. A pécsi közönség dicséretre méltó megértéssel s viharos tetszéssel fogadta az új művet. Ráadásul a mester két szerzeményét játszotta, és pedig a 'Mennyből az angyal' című karácsonyi dalra írt feleséges pastorálét és az érzések összes húrjain tomboló b-dúr rapszodiát.”³

Újból csak elcsodálkozhatunk Boldis Dezső Dohnányit illetően mindig is nyilvánvaló szakértelmén, hiszen a *Ruralia hungarica* zongoraverziójának ősbemutatóján már megérezte a darabokban rejlő szimfonikus fejlesztést és a szimfonikus zenekari átültetés lehetőségét, pedig ezt maga Dohnányi is csak később tette meg. Az, hogy „ősmagyar motívumokat”, „ősrégi dallamot” említ, viszont azt jelzi, hogy Bartók és Kodály népdalgyűjtő, rendszerező munkássága még nem csak a zenei köztudatba nem épült bele kellő mélységben, de még az ilyen rendkívül művelt zenekritikusba sem, bár az is kétségtelen, hogy épp Bartók és Kodály gyűjtötte erdélyi népdalokat használt fel Dohnányi, ha Boldis ezt érthetően nem is említi. Közbevetőleg szóljunk a mű átírásiáról is. A *Ruralia hungarica* hegedű-zongorás előadásáról dokumentálhatóan 1943.

³ Dunántúl, 1924. szeptember 25. Boldis Dezső

január 26-áról van tudomásunk: Takács Jenő első pécsi kamarazenei bemutatkozó hangversenyén adta elő Martzy Johanna hegedűművésszel közösen. A zenekari változatból az 5. tételt 1933. október 17-én adta elő Várhalmi Oszkár vezényletével a Zenekedvelők Egyesületének zenekara, melynek 40 éves jubileumán, 1935. december 9-én ismét felhangzott a műnek ezen tétele. Legjobb tudomásunk szerint a teljes 5 tételű zenekari sorozat először 2005. május 23-án szólalt meg, Hamar Zsolt vezényletével a Pannon Filharmonikusok élén, a PTE Szigeti úti Aulájában.

Folytatva a Dohnányi-művek pécsi előadásának történetét, említsük meg, hogy 1925. október 10-én a MÁV Ébredés Dalkör hangversenyén a budapesti Bárány–Szerémy–Zipernovszky–Ulbrich vonósnégyes előadta Dohnányi egyik vonósnégyesét. S most lássuk az 1926. április 27-i, a Pannónia szállóban adott Dohnányi-koncert kritikai visszhangját a Pécsi Napló másnapi számából, melyet talán Boldis Dezső írt, bár nem kizárt, hogy más írta, hiszen a mérsékelten liberális Dunántúl helyett az inkább polgári beállítottságú Pécsi Naplóban jelent meg. „Dohnányi hangversenye ma este ismét Pécs legszebb közönségét gyűjtötte egybe a Pannónia hangversenytermébe, bizonyosságot téve, hogy Dohnányi Ernő dr. egyedülálló művészete legyőz minden gazdasági válságot, és úrrá lesz az elfásultságon is. Dohnányi Ernő egy év alatt több hangversenyt ad szerte a világban, mint legnagyobb elődje, a zongora titánja, Liszt Ferenc. (...) Szerte bolyong tengeren innen és túl, és Dohnányi minden egyes hangversenye eseménye a hangversenytermeknek. Mégsem észlelhetünk játékában semmilyen fáradtságot, és ma este üdébben, frissebben játszott, mint bármikor. Sőt csodálatos módon tündérújjainak érintésétől új élet száll a Pannónia viharvert zongorájának húrjaiba is, és mintha csak páratlanul álló művészetének megfelelő zongorából varázsolta elő azokat a csudaszép harmóniákat, melyek az ő briliáns technikájának, zenei egyéniségének, a nagy komponisták örök életű alkotásainak oly színes reprodukciói volnának, melyeket Bach, Liszt, Beethoven, Schubert, Schumann műveik megalkotásánál elképzelni se mertek. Ámde zenei nagyságaink legsúlyosabb problémáit is már könnyűnek találja Dohnányi, a maga technikai felkészültsége részére, és követi a nagy mestereket, Chopint és Lisztet, és pl. ma eljátszotta egyik Etűdjének Capricciójánál olyan súlyos föladatot bíz önmagára, melyet más, mint ő maga megoldani meg se tudna. De Dohnányi, a komponista nem adhat fel olyan rébuszt a művész Dohnányinak, melyet az könnyedséggel meg nem oldana. Fanatizálta ma este Dohnányi hallgatóit, akik fölocsúdva a bámulatból, minden egyes szám után lelkesen megtapsolták a művészt, akinek hallgatói között ma este is helyet foglalt felesége, Galafrés Elza, akivel együtt, mint mindenkori pécsi hangversenyeinél, Jicinszky Jaroslav dr. bányatanácsos szívesen látott vendége volt. Pécssett immár nagy közönsége van Dohnányinak, ennek sorában csaknem az összes egyetemi tanárok családtagjaikkal, akik jelentékeny mérvben megnövelték a pécsi hangversenyek közönségét.”⁴

A Dohnányival személyes jó kapcsolatot ápoló, zongoraművészi kvalitásait elfoglaltanul megítélő pécsi zenekritikus, Boldis Dezső 1926 őszén Győrbe történő távozásával sem változott meg a zongoraművész pécsi fellépéseinek kritikai visszhangja.

⁴ Pécsi Napló, 1926. április 28.

Dohnányi első pécsi kamarazenei estjéről egy szignózatlan sajtókritikát közölt a Pécsi Napló. 1927-ben emlékezett meg a világ Beethoven halálának 100. évfordulójáról. Ez alkalmából Pécsen március 26-án a Zenekedvelők Egyesülete tartott ünnepi hangversenyt. „A zenei talentumokban rendkívül gazdag magyar földnek két teljes fényben ragyogó csillaga, Dohnányi Ernő dr. és Telmányi Emil a legideálisabb szövetségbe léptek, hogy a maguk részéről is kiforrott művészetükkel hódoljanak a nagyok legnagyobbika, Beethoven emlékezetének, és Budapest után most sorra járnak a vidéki gócpontokat is, hogy az ő tökéletes művészetükkel hódoljanak az örök életű zenei titán emlékezetének. Tegnap este még Székesfehérvárott játszottak, ahol ma reggelre lekésték a déli vasút vonatát, amiért kénytelenek voltak autón Sárbogárdra robogni, ahol szerencsésen elérték még a Budapestről Pécs felé tartó gyorsvonatot, máskülönben megeshetett volna, hogy a Pannónia nagytermét zsúfolásig megtöltő közönséget az a csalódás éri, hogy a várva várt művészek nem érkeztek meg. Ez annál kellemetlenebb lett volna, mivel kivételesen sokan jöttek el ezen hangversenyre vidékről is, akik ezen esetben hiába fáradtak volna be Pécsre, melynek közönsége ma tanúságot tett arról, hogy Pécs mégiscsak ősi zeneváros, melynek megvan az érzéke a klasszikus zene iránt, melynek külön művelői aligha akadnak ma, mint a két vendégművész. A hangverseny rendezője még a dobogóra is bocsátott széksor közönséget, mely közvetlen közelből figyelhette ezt a két kivételes zenei tehetséget, akinél külön Beethoven-interpretátort elképzelni se tudunk. Beethoven műveinek gazdag sorozatából a legkedveltebbeket tűzték műsorukra, első helyen a csodaszép F-dúr zongora-hegedű szonátát, mely Fröhling néven szerepel Beethoven örök életű zene-művei sorában. Felesleges lenne itt részletekbe bocsátkozni, hogy a mű melyik része érvényesült szebben. Csak egy szóval festhetjük le az elért hatást: tökéletesen játszottak, főlészínre hozva a mű minden szépségét. Dohnányi Ernő dr. ezután a c-moll [helyesen cisz-moll] zongoraszonátát játszotta, melyet Mondschein elnevezés alatt ismerünk, s melyet nem első ízben játszott nálunk, de mintha megihlette volna a jubiláris alkalom. Játékával remekelt, és magával ragadta a zenei inyenceket. Telmányi Emil a g-dúr románcot játszotta, a legnagyobb mester, Dohnányi zongorakísérete mellett. Az elismert mű hatását a legmagasabb régiókba fokozva. Ezután fokozásként még csak a Kreutzer-szonátát játszották együtt oly fenséges harmóniában, hogy az egybegyűlt közönséget templomi áhítat fogta el, és a mesteri játék elbűvölte a hallgatóságot, melynek ma kivételes zenei élvezetben volt része, és minden egyes tétel után tapsorkán viharzott át a termen, hogy a játékban fáradhatatlan művészek belefáradhattak a sok taps és kihívás megköszönésébe. Művészek és közönség egymásra találtak, és annak tudatában, hogy kivételes zenei élményben volt részük, hagyták el a hangversenytermet.”⁵

Talán érdemes külön is felhívni a figyelmet a „zeneváros” kifejezésre, melyet Péccsel kapcsolatban Dohnányi is használt, majd Boldis Dezső koncertkritikájában is megjelent, igaz, itt a rossz állapotú zongora kapcsán ironikus hangsúllyal. Az 1927-es Beethoven-est kritikusa pedig már mint „ősi zenevárost” említi Pécsét.

⁵ Pécsi Napló, 1927. április 22.

Most pedig következék az 1928. február 14-én adott Dohnányi-konцерtról szóló híradás, melyről első alkalommal mindkét pécsi lap, a Dunántúl és a Pécsi Napló is beszámolt. Elsőként a Dunántúl „lk.” szignójú írását idézzük: „Ma örömtűzek gyulladtak ki a Pannóniát zsúfolásig megtöltő, igen előkelő publikumnak a lelkében. Ma boldog büszkeség töltött el mindnyájunkat megint egy-két órára, hogy magyarok vagyunk, s hogy a zongorajátszás fejedelme, Dohnányi Ernő, vér a mi vérünkéből. Hálások vagyunk neki, hogy évről évre lelátogat hozzánk, és ünnepet ragyogtat lelkünkre. Újat nem tudunk róla mondani. Lehet-e újat írni a nap tündökléséről? Hallgattuk csodálattal és tisztelettel, ahogy Liszt b-a-c-h fantáziájának és fúgájának színorgiáit dübörögtette, játszva a legnagyobb technikai nehézségek hihetetlen tömegével. Ahogy Beethoven C-dúr szonátáját valósággal elmesélte, szinte érzékeltetve pl. a II. tétel beethoveni fájdalomát, vagy a IV. tétel csodálatos tavaszi derűjét; ahogy pompázó f-moll capriccióját vagy saját lelkén átszűrt Schubert-féle Valse nobles szelíd báját értelmezte; és végül, ahogy Schumann szimfonikus etűdjeinek kaleidoszkópját bemutatta. S ahogy hallgattuk, kikristályosodott újból előttünk Dohnányi nagy művészetének titka, vagy inkább lényege: a fenséges egyszerűség. Akik ott voltunk, gazdagon megajándékozva tértünk haza. Nem értünk azonban egyet. Nem értjük azt, hogy a pécsi közönség egy része, amelynek hangversenyeken való fegyelmezetlensége olykor szinte tűrhetetlen, legalább ez iránt a nagy művész iránt, aki ma a világ legelső zongoristája, annyi tiszteletet nem tudott tanúsítani, hogy nem késik el hangversenyéről háromnegyed órát, és nem zavarja meg a Beethoven-szonátát a kellős közepén? Ez legalábbis – nagyon provinciális stílus.”⁶

A Pécsi Napló anonim tudósítója: „A kritikának Dohnányi játékánál ma már kevés a keresnivalója. Legföljebb hajszálat hasogathat, azt sem hibákat illetőleg, hanem ha követni akarja azokat a hajszálnyi finomságokat, melyekkel közönségét kápráztatja. De amily utolérhetetlenek a pianissimói, éppoly hatalmas erejűek fortéi, nincs oly lehetősége a klaviatúrának, melyeket Dohnányi maradéktalanul ki ne hozna belőle. Hogy technikájánál nincsen külön, hogy fiatal korára már rég klasszikus, hogy nagy komponista létére másokat is a legtisztábban értelmez, nemcsak mi tudjuk, tudja az egész világ. Méltatásra nem szorul, csak regisztrálhatjuk az élvezetet, amit kaptunk tőle. Tehát: Liszt, fantázia és fuga, Beethoven 4 tételes C-dúr szonátája, Dohnányi Rapszódia cisz-moll ária és capriccio f-moll, Schubert-Dohnányi, valse nobles, végül Schumann Szimfonikus (sic!) etűdök, no meg egy pár ráadás, melyekkel a mester, nyilván elutazása miatt, ezúttal fukar volt, noha a közönség tombolva ünnepelte. Ugyanennek tudjuk be a hangverseny 8 órai kezdetét is, amit túl korainak tartunk.”⁷

Dohnányi Ernő Pécshez való erős kötődését jelzi, hogy 1928-ban még egy koncertet adott a városban, november 14-én a Pannónia nagytermében, melyről ismét mindkét helyi napilap rövid beszámolóját idézhetjük. A Dunántúl másnap jelentette meg (-r) szignójú írását. „Pécs város zenei életében mindenkor kiemelkedő nagy esemény Dohnányi Ernőnek a világhírű magyar pianistának a hangversenye. A

⁶ Dunántúl, 1928. február 15. „lk.”

⁷ Pécsi Napló, 1928. február 15.

pécsi közönségnek évről évre alkalma nyílik a zongora mesteri művészetének izmosodását, elmélyülését és játékbeli technikájának tökéletességgig való fokozását látni, és élvezni mindazt a gyönyörűséget, amely Dohnányi ujjai nyomán a zene minden szépségét és finomságát revelálja. Ma esti hangversenye is a legteljesebb illúziót keltette. Önfeledten hallgattuk, élveztük azt a muzsikát, amelyet a rátaláló felfogás, a briliáns játék, a tökéletes művészet élő, ragyogó valósággá varázsolt. A Pannónia díszterme zsúfolásig megtelt, ami természetes is, mert Dohnányi dr. neve a legnemesebb zongoraművészeti programot jelenti. Mai műsorán Mendelssohn Praeludium és Fúga e-moll, Allegro Andante con moto, Scherzo, Vivace, Szonáta a-moll Op. 42. Beethoven Andante F-dúrja, három Chopin, Liszt XIII-ik rapszódiaja és három önálló szerzeménye szerepelt. A közönség valóságos tapsorkánnal fogadta különösen Beethoven Andantejének briliáns előadását, amelyben Dohnányi európai viszonylatban is elsőrangú Beethoven-interpretátornak bizonyult. Minden tekintetben tökéletes, hasonlíthatatlanul egyéni játékmódora szuggesztív erőt és bájt kölcsönzött különösen Schubert Scherzojának, mely után a közönség percekig ünnepelte a művészt. A művész Adagiojának előadásában a disszonanciák feloldásában is tökéletes mesternek bizonyult, s játéka után a kitörő lelkesedést egy Schubert-dallal és egy másik rövidebb szerzeményével hálálta meg. Dohnányi ezen pécsi szereplése is sokáig felejthetetlen élménye lesz Pécs zeneértő közönségének.⁸

A Pécsi Napló „g.” szignóval (talán dr. Gálos László) megjelent írása erről a hangversenyéről: „Ma este zajlott le Dohnányi Ernő dr. zongoraművész hangversenye a Pannónia dísztermében, melyet erre a zenei életünkben kimagasló eseményre városunk előkelősége a szó teljes értelmében zsúfolásig megtöltött. A mester műsora Mendelssohn, Schubert, Beethoven, Chopin és Liszt művei mellett saját zseniális szerzeményeinek is felölelte néhány számát s így a világviszonylatban is első helyen álló interpretátorban egyben az őseréjű, önmagából merítő alkotót is csodálhattuk. Mendelssohn Prelúdium és fúgája e-molljának szigorúan klaszszikus formáját lágyan, dallamosan, a szerző pazar képzeletét és elmélyült érzéseit briliáns csillogással hozta ki. Schubert Szonáta a-moll Op. 42. művének részleteiben a szólamvezetés művészetében ismertünk a Mester utólérhetetlen és egyedülálló kiválóságára. Beethoven Andante F-dúrját Chopin érzést és temperamentumot sugárzó, elmélázást és szenvedélyt egyesítő, csipkefinomságú szerzeményei követték, oly előadásban, aminőre csak a zongorának, ennek a titokzatos hangszernek fejedelme képes. Szünet után a mester saját rapszódiaját, majd *Ruralia hungarica* című szerzeményének Adagio F-moll részletét tolmácsolta az értékes művek újra való átélésével. Brahms–Dohnányi bűbajos *Walserste* után a soká feledhetetlen élményt képező est Liszt grandiózus XIII. rapszódiajával nyert méltó befejezést. A kétórás műsort a mester a legnagyobb könnyedséggel, a fáradság legcsekélyebb jele nélkül játszotta végig. A közönség, mely mindvégig a legodaadóbb figyelemmel élvezte Dohnányi Ernő dr. művészetét, a mestert úgy gazdag programjának minden száma után, mint a műsor végeztével kitörő lelkesedéssel ünnepelte.”⁹

⁸ Dunántúl, 1928. november 15. „-r.”

⁹ Pécsi Napló, 1928. november 15. „-g.”

A következő Dohnányi-hangversenyre Horváth Mihály *Muzsikáló Pécs* című könyvének „Zenei naptár” című apró betűs mellékletében találtunk utalást az 1930-as évnél. Az 1930. január 18-i, a Vigadóban (Színház tér 1.) adott hangversenyéről elsőként a Dunántúl „lk.” szignójú kritikáját idézzük: „Dohnányi zongorázott a Vigadóban. Nem hisszük, hogy van a jelenkor zongoraművészetében név, mely Pécestől Csikágóig, vagy Stockholmtól Kairóig magnetikusabb hatással volna egy kifinomult ízlésű, a zenei kulturáltság magas fokán álló, igényes koncertközönségre, mint Dohnányié. Ma nagyobb pianistája nincs a világnak. Művészetével betelni nem lehet. Amikor játszik, eltűnik a közönség a magával hozott köznapi gondokkal együtt, eltűnik szinte a művész személye is, és nem marad más, mint a transzcendentális magaslatokba ragadó, legtisztább művészet. Ez aztán átzenget a terem levegőjén, és végig borzongatja a lelkeket. Dohnányi művészetében ez a fenségesen ható csodavilág. Kritikát írni Dohnányiról már régóta nem lehet. Csak referálunk róla, hogy mint bontakoztak szárnyra ujjai alatt Beethoven C-moll variációi és Op. 31 Nr. 3-mal jelzett esz-dúr szonátájának magukkal ragadó témái; mint kelt életre Liszt egyik kevésbé jelentékeny, művében, a hideg és elnyújtott H-moll szonátában a legnehezebb technikai boszorkányosságokon játszi könnyedséggel uralkodó tökéletes művészet. S megemlékezünk saját kompozícióiról: egy bájos menüettnak, a csillogó A-moll Capriccionak, egy 16. századbeli pavane változatainak s a Cigánybáró-valcer parafrazisának csodálatos költészetéről és művészetéről. A nagy és előkelő közönség óriási lelkesedéssel ünnepelte a nagy magyar mestert, a magyar kultúra egyik legnagyobb élő büszkeségét. Ezek után azonban pár szót legyen szabad írunk a koncert megrendezéséről. A művész már vagy 6 percig ült a zongorája mellett és várt, amíg a közönség el tud helyezkedni. A közönség pedig azért várakoztatta meg a művészt, mert a ruhatár kezelése felháborítóan és lehetetlenül lompos volt. Így nem Pécsett, de a Balkánon sem lehet egy hangversenyhelyiség garde robojának a rend szempontjából annyira fontos kérdését megoldani.”¹⁰

A Liszt h-moll szonáta „leértékelésével” ma már kicsit megmosolyogtató megjegyzését leszámítva igencsak megszívlelendő aktualitással (lásd ruhatári mizéria) is rendelkező, a Dunántúlban megjelent kritika után lássuk, miként hallgatta ugyanezt a Dohnányi-koncertet a Pécsi Napló névtelen kritikusa: „Dohnányi Ernő hangversenye. Beethoven legnagyobb élő tolmácsolója, Dohnányi Ernő hangversenye ünnepe volt Pécs város zenei kultúrájának. Dohnányi nemcsak virtuóz, hanem alakítja és életet önt Beethoven opusaiba. Beethoven harminckét variációja és esz-dúr szonátája, ami másnak kapkodó forma és problémakeresés, az Dohnányinál kiforrott, kész forma és természetesen, leszűrt problémamegoldás. Érvényre juttatja a mű legbensőbb zenei tartalmát és ujjai alól a melódia teljes pompája bontakozik ki. A zongora mechanikus hangszer, mégis eleven rezonanciát ad a hangnak, mert billentésében van művészetének és stílusának egyénisége. Felfogása, dinamikája és játékmódora lebilincselő. Műsorának minden száma magán viselte a zenei keze nyomát. Zsúfolt nézőtér forrón ünnepelte Dohnányi Ernőt, a magyar zeneművészet kiválóságát.”¹¹

¹⁰ Dunántúl, 1930. január 19. „lk.”

¹¹ Pécsi Napló, 1930. január 19.

Ugyancsak Horváth Mihály *Muzsikáló Pécs* könyvében találtunk utalást arra, hogy Dohnányi Ernő és Zathureczky Ede közös pécsi fellépésére egy nem zenei esemény kapcsán került sor: a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet és a Felvidéki Egyesületek Szövetsége 1943. április 5-i ünnepi estjének záró része volt a Zeneakadémia két világhírű professzorának hangversenye, melyen Dohnányi cisz-moll hegedű-zongora szonátáját és Beethoven G-dúr szonátáját adták elő. Gálos László az eseményről beszámolt a Dunántúlban: „A művészi számokat hazánk két legnevesebb zenei értéke: Dohnányi Ernő, a Zeneművészeti Főiskola igazgatója, és Zathureczky Ede, a zeneakadémia tanára látták el. Dohnányi cisz-moll szonátáját és Beethoven VIII. G-dúr szonátáját adták elő. A két méltán világhírű művész együttese a legszebb zenei ünneppé avatta az estet ebben az évben. Koncentrálásuk tökéletessége a teljes művészi egység benyomásával ajándékozott meg. Zathureczky csupa temperamentum. Dohnányi fölényesen komoly, megállapodott, kiérett művész. Hangképzés, tónus, technika, úgy a húrokon, mint a billentyűkön nagyszerű hatásokat tudott közvetíteni a Dohnányi kompozícióban szinte orkesztrális mélységű arányokban. Szólamváltásaik a Beethoven műben a tökéletes zenei egymás mellé rendeltség mintáját érzékeltették. A ritka művészi élvezetet őszinte, mély lelkesedéssel honorálta a pécsi előkelő közönség.”¹²

Dohnányi Ernő szólistaként adott pécsi hangversenye után szóljunk most a karmesteri minőségében Pécsen adott egyetlen hangversenyéről, melynek létrejöttében döntő szerepe volt Takács Jenőnek, az 1942 novemberétől a pécsi konzervatórium élére kinevezett zongoraművésznek. Aki azt a feladatot kapta Esztergár Lajos polgármestertől, hogy fellendítse Pécs koncertéletét. Valószínűleg ennek jegyében sikerült elérnie, hogy Dohnányi, mint az új magyar zene ügyét karmesterként is aktívan szolgáló muzsikusként elvállaljon egy pécsi hangversenyt. Ezen a Budapesti Filharmóniai Társaság Zenekarával 1943. május 3-án a Pécsi Nemzeti Színházban adott és a Magyar Rádió hivatalosan Budapest II-nek nevezett hullámhosszán élő adásában hangzott el Takács Jenő 1939-ben, egyiptomi élményei hatására komponált Tarantella című egytétéles zongoraversenye, melynek szólistája maga a zeneszerző volt. A hangverseny pécsi érdekessége, hogy Nádor Tamás és a pécsi Ciszterci Gimnázium Diákstúdiója rögzítette a műsort.

Pécsi Napló: „A Harmónia hangversenyiroda, mellyel a városnak megállapodása volt, ma rendezte hatodik, egyben ez idényben utolsó hangversenyét. A hangverseny-sorozat befejezése alkalmából nem szándékunk visszatérni azokra az egyes zenei eseményekre, amikkel a Harmónia megajándékozott bennünket. Annak idején, alkalomról alkalomra elmondtuk véleményünket. Most csupán azt kívánjuk kihangsúlyozni, nem minden egyes műsor elégtette ki várakozásunkat és nem minden szereplő művész igényeinket. Ezek ellenére nagyon szerencsésnek tartjuk a Harmóniával való kapcsolatot, mert ennek a megállapodásos összeköttetésnek révén jutottunk abba a helyzetbe, hogy olyan kivételes muzsikális eseményekben is részünk lehetett, amilyen a mai volt, melyen Dohnányi Ernő vezényletével a budapesti Filharmóniai Társaság nyújtott két órán át igazi élményt jelentő,

¹² Dunántúl, 1943. április 6. „Dr. G.L.”

magasrendű zenei szórakozást. A ma esti hangversenynek négy száma három eseménnyel is szolgált: Dohnányi vezényletével, a fővárosi Filharmóniai Társaság szereplésével és Takács Jenő, városi zeneiskolánk világot járt igazgatójának egy grandiózus szerzeményével való megismerkedésével. Ám tartsunk sorrendet. A műsor első száma Weber: Bűvös vadászának nyitánya volt. A romantikus irány markáns német képviselőjének ismert munkája nem annyira a kompozíció nagyszerűségével hatott, mint előadásbeli kivitelének példás tökéletességével. Ennek érdeme a kiváló dirigensen kívül azé a zenei együttesé, amelynek minden egyede hangszerének kiváló tudású művésze. Mert a Filharmonikusok mindegyike művész. Vérbeli, lelkes, fegyelmezett, képességeit önzetlenül az együttesnek alárendelő és a célt közösen szolgáló művész. Csak így lehetett a Bűvös vadász nyitányát úgy előadni, hogy minden szépségét, magával ragadó hangulatát ma ismertük meg teljes egészében igazán. Hogy ebben mennyi szerepe volt Dohnányinak, aki az egész műsor háromnegyed részét a partitúra nélkül vezényelte le, azt külön kihangsúlyoznunk felesleges. A második szám Wagner: Siegfried idillje volt. A nagynevű szerzőnek ez a kevésbé ismert száma szinte ellentmondás az instrumentális wagneri muzsika jellegének. Halk, behízalgó, lírai szerzemény, amely finom hangulataival hat és szelíd, ellágyuló érzelmeket tolmácsol. Ezeknek tolmácsolásában is mesterit produkált a negyventagú zenekar, mely finoman hozta ki a műből az apai érzés szívet melengető tónusait. Takács Jenő Tarantellája volt a hangverseny harmadik és talán a legnagyobb érdeklődéssel várt száma. A zongorára és zenekarra írt műnek csak elnevezése emlékeztet arra az olasz néptánc-zenére, amely a maga gyors és szenvedélyes ritmusaival leginkább Nápoly vidékén szokásos, mert egészében teljesen eredeti, ötletes, szellemes alkotás, amelyben a négermuzsika egyhangú tam-tamjától a zenei mesterfogásos, rafinált egzotikumokig minden benne foglaltatik, annyira pazar kifejezésbeli formanyelven, aminek változatossága és színessége szinte elkápráztat. A tarantella tulajdonképpen egy pók-faj, amely bizonyos időben a mámor részegségében a leghetetlenebb táncoló lépéseket végzi, végtagjának boszorkányos ügyességű mozgatásával. Takács Jenő ezt akarta zeneileg kifejezni és ez a művészi szándéka a legtökéletesebben sikerült. Munkáját, amely a technika legbravúrosabb mesterfogásaitól szinte terhesen gazdag, megértettük ma először élénk került, páratlanul érdekes művének világsikerét. A szerző munkájának zongoraszólamát maga játszotta azzal az együttesel, mely Dohnányi vezényletével a Tarantellát Takács elgondolásának maradéktalan érvényre juttatásával értelmezte. A hangverseny eseménysorozatát Brahms: c-moll szimfóniája rekesztette be. A mű mélytartalmú szépségei az előadó-együttes hangszereinek bőségszarujából fejedelmi gazdagsággal árasztották el a hallgatóságot, mely a szerzemény befejeztével hosszan és melegen ünnepelte büszkeségünket, Dohnányi Ernőt és az est összes szereplőit, ezek között Takács Jenőt, aki úgy, mint szerzeményével, mint játékával jelentős részese volt a hangverseny élményének.”¹³

Ezzel a nagyszerű és néhány részletében máig megőrzött hangversennyel véget ért Dohnányi Ernő pécsi hangversenyeinek sora. Azóta már csak műveinek

¹³ Pécsi Napló, 1943. május 4. „g”

sajnos kisszámú előadásaival van jelen Pécs zenei életében, melyben sokáig még a nevét is tilalmas volt megemlíteni 1944 után. Ennek okaként legtöbbször azt a közvetlen megelőző, korabeli filmhíradóban is dokumentált momentumot szokták említeni, amikor egy hivatalos esemény meghívottjaként pozíciójából adódóan kezlet kellett fognia a nyilaskeresztes nemzetvezetővel, Szálasi Ferencsel. Azt, hogy ez mennyire igaztalan megítélés az 1936-ban a francia Becsületrenddel is kitüntetett Dohnányival szemben, persze nemcsak a néhány kollégája által taktikusan „megúszott” kézfogás kényszerűsége igazolja, de Dohnányi életének néhány feltétlen megemlíthető momentuma is. 1938-ban mint főigazgató megakadályozta a fasiszta típusú Zeneakadémia létrejöttét. Mint kiszemelt elnök megakadályozta az ilyen szellemiségű Zenei Kamara megalakulását, majd 1941-ben lemondott zeneakadémiai főigazgatói tisztéről a zsidó származású Faragó György zongoraművész elbocsátása miatt, de átmenetileg vállalta a hivatali teendők további ellátását. Lemondott a Filharmóniai Társaság elnökségéről is a választmány jobbra tolódása miatt, de a közgyűlés a választmány átalakítása révén maradásra bírta. Tény, hogy utolsó pécsi koncertje idején, 1943 májusában a Zeneakadémiát is végleg elhagyta, majd egy év múlva, 1944. május 11-én a zsidó származású tagok elkerülhetetlen elbocsátása következtében a Filharmóniai Társaság beszüntette működését. Mindezek ellenére az ideiglenes kormány 1945. február 9-én felvette Dohnányit a háborús bűnösök listájára, melyről csak Kodály többszöri, hathatós közbenjárása után sikerült lekerülnie. Az már a sors különös fintora, hogy épp szovjet, moszkvai muzsikuskok tették szóvá 1954-ben Tátrai Vilmosnak, hogy miért nem játszanak Dohnányit! S ekkor kilencévnnyi hallgatás után szólalt meg újra itthon Dohnányi-mű, először a Brahms által is dicsért c-moll kvintett. Csoda-e, ha ilyen körülmények között vidéken is csak nagyon ritkán merték előadni műveit, vagy hogy Horváth Mihály *Muzsikáló Pécs* című, rendkívül alapos, sokrétű, népszerűsítő zenei munkájában csak a függelékben említődnek Dohnányi Ernő pécsi hangversenyei? Dohnányi 1945 után Pécssett előadott műveivel kapcsolatban az alábbiakban következő számadás is sajnos csak hiányos lehet, és elsősorban dr. Nádor Tamás könyveinek (*Zenés esték a Mecsekalján*, *Pécs zenei krónikája*) adataira és a pécsi rádió archívumában megőrzött kisszámú, főleg rendszerváltás utáni felvételre épül. S ha már megemlítettük dr. Nádor Tamást, az ő bátor választásának köszönhetően Dohnányi Rurallia hungaricájának 2. tételéből vett részlet volt három évtizeden át a pécsi rádió Dél-dunántúli krónikájának szignálja.

Bár elképzelhető, hogy növendékhangversenyen megszólalt egy-egy Dohnányi-zongoradarab, biztosan csak annyi állítható, hogy a több pécsi szerzői koncerten is felhangzott f-moll Capriccio Gerő Pál zongoraművész-tanár előadásában 1978. február 2-án került rádiós rögzítésre, 2007-ben pedig a Liszt Ferenc emlékére Pécssett megrendezett 2. Nemzetközi Zongoraverseny egyik választható műsor-száma volt, s a középdöntőig eljutott versenyzők közül Mikó Szilvia adta elő. Ezt követően, 2009. november 9-én került sor arra a Dohnányi emlékhangversenyre, mely a komponista halálának fél évszázados évfordulója előtt épp három hónappal minden addigi, még a szerzői előadású hangversenyeknél is gazdagabb keresztmetszetét adta Dohnányi művészetének. Baranyai László, aki szinte egész művé-

szi pályáját a mester zeneszerzői életművének bemutatása szolgálatába állította Dohnányi mindkét zongoraversenyét, és egy szólóválogatást is megjelentett CD-n. A rendkívül magas színvonalú, mind a virtuóz, mind a lírai és humorgazdag Dohnányit bemutató koncerten különösen e két utóbbi faktor keltett igazi nagy meglepetést és felfedezést. Baranyai sokszínű és autentikus előadása ráirányította a figyelmet arra, hogy Dohnányi méltán tartozott a 20. század zongorista zeneszerzőinek élvonalába, sőt talán az egyik legsokoldalúbb egyénisége volt ennek a „nem hivatalos” csoportnak. Ezt a koncert három nagy ciklikus művének előadása igazolta (Winterreigen, 6 zongoradarab, Rurialia hungarica.)

Az Op. 37-es C-dúr szextett (zongorahatos) 1977. január 23-án a Mecsek Fűvösötös Szkladányi Péter által szerkesztett *Magyarok a világban* című Csontváry múzeumbeli matinéhangversenyén került először előadásra, Szkladányiné Simonfai Mária (zongora), Gyermán István (hegedű), Horváth Csaba (brácsa), Gácsik Veronika (gordonka), Paláncz Tamás (klarinét) és Tolnay Gábor (kürt) közreműködésével. Lényegében ebben a felállásban (Gyermán István helyén felesége, Gyermáné Vass Ágnes hegedült, Gyermán István brácsázott) ismételték meg ennek a műnek előadását 1986. november 26-án a Liszt-teremben.

A rendszerváltás után az igazi ritkaságnak számító Dohnányi-műveket is megszólaltattak Pécsen. A Sík Sándor szövegére komponált Himnusz Szent Imre királyfihoz címűt a Magyar Rádió által is rögzített 1991-es Éneklő Ifjúság után többször került előadásra a Nagy Lajos Gimnázium Ivasivka Mátyás vezényelte vegyes karával. Szintén Ivasivkához kapcsolódik a Hitvallás – Nemzeti Ima című, négy évtizeden át tiltott és eltagadott mű, melyet Dohnányi Papp-Váry Elemérné Magyar hitvallás című versének megzenésítésére 1920-ban komponált, s melyet a Ciszterci Diákszövetség Janus Pannonius Nőikarának 30 éves jubileumi hangversenyén, 1993-ban a Bokor utcai Baptista Templomban mutattak be, Komáromi Alice szópránszólójával, Polgár Anett versmondó és dr. Kopjár Gábor orgonaművész közreműködésével. A mű egyik valószínűsíthető első pécsi előadására 1931. május 10-én kerülhetett sor, amikor is a Pécsi Postatisztviselők Dalárdája ünnepelte fennállásának 10. évfordulóját, melyen Laurisin Lajos operaénekes, Szentlőrinczy Géza és Horváth Mihály, valamint a Szeráfi Kórus is közreműködött, Agócsy László vezényletével. A két kórus Agócsy-, Bárdos-, Sass Dezső- és Dohnányi-műveket is énekelt, így feltehető, hogy vagy a nagyszabású Hitvallás, vagy a Magyar jövő, a Köszöntő, esetleg a Himnusz Szent Imre királyfihoz szólalt meg Dohnányi korszakú kórusműve közül e jeles alkalommal.

Szimfonikus művei közül a Változatok egy gyermekdalra, zongorára és zenekarra című, 1914-ben írott műve 1988. december 12-én Jandó Jenő szólójával, Erdélyi Miklós vezényletével szólalt meg a Pécsi Szimfonikus Zenekarral. A Szimfonikus percek című 1933-ban komponált 5 tételes mű 1994. szeptember 21-én, a Pécsi Napok keretében hangzott el a Pécsi Nemzeti Színházban. A Pécsi Szimfonikus Zenekart az akkor 89 éves Rajter Lajos, Szlovákiában élő magyar karmester vezényelte, aki partitúra nélkül, kívülről dirigálta a példaképei előtt tisztelgő műsort, melyben Franz Schmidt Notre Dame című operájának Karnevál című zenekari közjátéka és Dvořák 8. szimfóniája hangzott el a Dohnányi mű mellett. A Szimfonikus

percek első két tételét egy hónappal Rajter Lajos színházi hangversenye után, 1994. október 22-én a Magyar Rádió Liszt-termi Zeneház című műsorában is előadták a Pécsi Szimfonikusok, Hirsch Bence vezényletével.

Dohnányi 1903–1904-ben komponált, hivatalosan Konzertstück című Op. 12-es D-dúr gordonkaversenye 2000. május 11-én hangzott fel először Pécssett Onczay Csaba ragyogó szólójával, a Pécsi Szimfonikusok Howard Williams akkori második ciklusát lezáró évadzáró búcsúhangversenyén, melyen Wagner ritkán hallható Faust-nyitánya és Brahms 3. szimfóniája is szerepelt. A Rurialia hungarica 1924-es öttételes zenekari változata 2005. május 23-án szólalt meg a Hamar Zsolt vezényelte Pannon Filharmonikusok 20. századi magyar estje keretében, Kodály Páva-variációi és Bartók II. szvitje után. A mű 2. tételét szeptember 1-jén, Pécs Város Napján a Nemzeti Színházban is előadták. A következő Dohnányi-bemutató is a Hamar Zsolt vezényelte Pannon Filharmonikusokhoz kapcsolódik. 2006. május 22-én Bartók Cantata profanája és Kodály Psalmus hungaricus előtt a Filharmónia mesterbérleti koncertjének nyitányaként adták elő az 1923-ban Pest, Buda és Óbuda egyesítésének 50. évfordulójára komponált Ünnepi nyitányt, melyben Dohnányi a Himnusz és a Szózat mellett saját Hitvallásának motívumát is felhasználta. A kibővített nagyzenekarral megszólaltatott mű grandiózus előadása ragyogó nyitó hangütése volt a magyarság legszebb zenei tradícióit megidéző hangversenynek. Az Ünnepi nyitányt egyébként egyszer már előadta a pécsi zenekar, igaz, Budapesten, a Filharmónia 50 éves jubileumát ünneplő operaházi hangversenyen, melyen Jurij Szimov vezényelte az öt nagy vidéki zenekar (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) alkotta Egyesített Filharmóniai Zenekart. A 23 éves Dohnányi 1900-ban komponált I. d-moll szimfóniáját a 2007–2008-as évad záró hangversenyén tűzték műsorukra a Pannon Filharmonikusok, akik Hamar Zsolt vezényletével az örömteli felfedezés élményével ajándékozták meg a pécsi közönséget, akik a május 29-i PTE aulabeli bemutató után 31-én a Nevelési Központ Színháztermében is hallhatták a művet. A kamaraművek közül az 1895-ben, 18 évesen komponált és Brahms „Magam sem írhattam volna meg jobban” elismerését is kiváltó c-moll zongoraötöst 2003. szeptember 15-én a Pécsi Napok keretében a ZeneParkban, Jandó Jenő és a Somogyi Vonósnégyes adta elő. De tudunk egy „korabeli” előadásáról is. 1939. március 12-én a Katolikus Kör nagybőjti estjén Koppány Tibor, Sikorszky Zsolnay Miklós, Lomoschitz Pál, Bede-Fazekas Ödön és Sass Dezső szólaltatta meg Dohnányi fiatalkori remekét. A világszerte rendkívül népszerű hattételes C-dúr szerenádöt Erdélyi Zoltán (hegedű), Murin Jaroszlav (brácsa) és Erdélyiné Janzsó Ildikó (gordonka) előadásában hallhattuk 2001. július 2-án, a Hotel Palatinus Bartók-termében, Bartók-, Sosztakovics- és Tillai Aurél-művek társaságában.

Összegezve elmondhatjuk, hogy Dohnányi Ernő szinte folyamatosan jelen volt Pécs zenei életében, és arra jelentős hatást gyakorolt, Rurialia hungarica című művének pedig ősbemutatója is itt volt.

Az Alexandra Kiadónál megjelent Pécsi Concerto könyvben megjelent tanulmányból Kovács Attila által készített rövidített változat.

IVASIVKA MÁTYÁS–KOVÁCS ATTILA: PÉCSI CONCERTO

Az elmúlt másfél évtizedben nem készült Pécs városát és a megyét előtérbe helyező zenetörténeti mű. Horváth Mihály Muzsikáló Pécs című műve 1959-ben, Nádor Tamás zenei krónikája pedig 1995-ben jelent meg. Ivasivka Mátyás zenetanár-karnagy és Kovács Attila zenei szerkesztő hiánypótló munkája terjedelmesebb, mint előzményei, és a pécsi–baranyai kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt, egészen pontosan világhírű külföldi és hazai zeneszerzők Pécshez és a megyéhez fűződő kapcsolatát mutatja be. A címválasztás nemcsak a pécsi zenei élet nemzetközi rangját szimbolizálja, hanem a könyv hangsúlyait is meghatározza. A Pécsi Concerto az első jelentős zenemű, mely Pécs nevét a címében viseli. Balassa Sándor Kossuth-díjas zeneszerző a Pécsi Szimfonikus Zenekar felkérésére 1997-ben komponálta e darabot, melyet a pécsi zenekar vezető karmesterének, Howard Williamsnek ajánlott. A jeles zenekutató szerzőpáros e mű címét kölcsönözték zenetörténeti könyvükhöz.

A művet nyitó dolgozatban Kovács Attila a kezdetektől napjainkig mutatja be Pécs zenei életét. A tanulmány önmagában is nagyon jól használható összefoglalása a témakörnek.

A következő fejezetekben 87 külföldi, magyar és helyi zeneszerzőről olvashatunk, emellett mintegy 3000 személy és zenei együttes kerül említésre. Az íráson keresztül megismerhetjük pécsi zenei életének kezdeteit jelentő egyházi zenét, és az első jelentős zeneszerzőket, a város szimfonikus és fúvószenekari hagyományait, operaéletét, a pécsi kórusmuzsika és a zeneoktatás történetét.

A Pécsi Concerto megnyitja olvasóinak a pécsi zenei műhelyek, emlék- és koncerthelyek ajtaját, összegyűjti a pécsi kötődésű előadóművészeket, kamaragyütteseket és zeneszerzőket, városunk egyedülállóan sokrétű zenei kapcsolatait. Helyet kapnak a könyvben a klasszikus és romantikus zeneszerzők, a legfontosabb 20. századi komponisták, de a szerzők kiemelt feladatuknak tartották a kortárs zenei élet bemutatását is.

A különleges zenetörténeti információk mellé két CD-t is kap az olvasó, ugyanis a nagylélegzetű kötetet mintegy 26 órányi zenei anyag egészíti ki. A különleges archív felvételeken az elmúlt fél évszázad pécsi zenei életének legfontosabb zenei dokumentumai szólnak meg. (Többek között Kodály Zoltán, Ernster Dezső, Horváth Mihály, Takács Jenő, Lamberto Gardelli felvételei.) A kötet végén részletes jegyzéket találhatunk a CD-mellékletek tartalmáról. Az ezt követő névmutató szintén segít szinkronba hozni az írásokat és a hangzóanyagot; nem csak az adott tételhez kapcsolódó oldalszámokat, hanem az ide tartozó zeneszámok jelzetét is közli. A Pécsi Concerto, a könyv és a hangzóanyag különleges élményt nyújt a Pécs zenei élete iránt érdeklődő olvasónak.

Gyánti István

*Ivasivka Mátyás–Kovács Attila: Pécsi Concerto. Fejezetek Pécs zenetörténetéből.
Alexandra Kiadó, Pécs, 2011. 792 oldal.*

A KIÉLESEDETT OSZTÁLYHARC JEGYÉBEN AZ ÚJ RENDBEN FÉLSZEGEN, ÜGYEFOGYOTTAN MOZGUNK ARATÓ JENŐ VISSZAEMLEKEZÉSEI 1945–1959. II. RÉSZ

Újabb próbálkozások, alkalmi munkalehetőségek

Március végén a Pécsi Járási Tanács Terv és Statisztikai Csoportja jogászokat keresett, hogy a pécsi járáshoz tartozó községekben felkutassák azokat a földhiányokat, amelyek a kataszteri területhez viszonyítva a gazdálajstromokban jelentkeznek. Egyik volt bírótársam révén sikerült itt munkát kapnom, s ettől kezdve jártam a községeket. A tanácsházán átvizsgáltam a gazdálajstromokat, s kerestem a hiányzó holdakat. Egymásután Szökén, Szilváson, Regenyén, Mecsekalján, Egerágon, Málomban, Keszüben, Cserkúton és Birjánban dolgozom. Eleinte lassan megy a munka, de aztán beletanulok és egész nagy földmennyiséget kutatok fel. Korán busszal megyek, s onnan gyalog tovább, sokat gyalogolok, ázom, fádom, bokáig gázolok a falusi sarakban. Délben eszem valami magammal hozott hiedeg, s késő este érek haza. Pár száz forintot keresek ezzel a munkával, de sajnos április 20-ával véget ér a munka és én újra itt állok kereset és munka nélkül. Megint kezdem a munka után való szaladgálást, de éppen olyan eredménytelenül, mint korábban, semmiféle munkát nem tudok kapni.

A Budapesti Erdőkémia Vállalatnak Baranyában több telepe is van, így Hetvehelyen mészkőbányája és mészégetője. Aztán különböző helyeken gombagyűjtő, gyógynövénygyűjtő, erdei gyümölcsgyűjtő állomásai. Itt Pécssett meg egy nagy tölgyfakéreg-raktára, amelyben az erdőigazgatóságok által szállított tölgyfakérget (a bőrgyárak által használt cserzőanyag nyersanyagát) tárolják. A baranyai telepeket az Erdőkémia Vállalat Pécsi Üzemzetősége vezeti. A tölgyfakéreg-raktár vezetője barátom, Dunaszentgyörgyi Gusztáv ny. erdőmérnök, aki szölt nekem, hogy a raktárban kaphatok munkát, amelyért 2,44 Ft órabért fizetnek. Miután intelligenciámra, tudásomra senkinek sincs szüksége, hogy valami keresetem legyen, vállalom a fizikai munkát. Bemegyek munkakönyvemmel az üzemzetőséghöz, miután fizikai munkáról van szó, nem kértek sem önéletrajzot, sem más papírt, hanem minden további nélkül felvettek.

A munkát 1952. május 2-án kezdtem el a vállalat raktárában, amely kint van a pályaudvar végén, a fűtőház közelében. Dunaszentgyörgyi mellett négyen vagyunk munkások a raktárban. Közülük az egyik dr. Krassóy Béla, volt táblabíró kollégám, akitől ugyancsak elvették a nyugdíját. A tölgyfakérget legtöbbször kocsikon hozzák, a kocsij bejár a raktárba, a kísérő munkások ledobják a kérget, s azzal a kocsival elvonulnak. Mi pedig a hozott kérget felkaszalozzuk a raktárban. De gyakran megtörténik, hogy a tölgyfakéreg vagonban érkezik. Egy-egy vagon 60–70 mázsza tölgyfakérget hoz. A vagon a raktár mellé tolják, mi pedig hozzálátunk a vagon kirakásához. Hajszás munka ez, mert a vagonnak öt órán belül üresnek kell lenni, különben fekbért fizet a vállalat. Majd a kirakott kérget a raktár-

ban fel kell kazaloznunk. Szürke porban dolgozunk, amely állandóan köhögésre ingerel, piszkosak, mocskosak leszünk, megfájdul a kezem, lábam, derekam. Soha életemben nem végeztem fizikai munkát, most 61 éves koromban kell megismerkednem a nehéz fizikai munkával... Dolgozunk naponta 8–10, sőt 12 órát is. Este sajtó tagokkal, kiszipolyozottan, összetörten indulok haza, otthon valamit eszem, s rögtön lefekszem. Annyira ki vagyok merülve, hogy csak egy vágyam van, aludni, aludni...

Munkaalkalmak Hetvehelyen

Hála Istennek nem tart sokáig a dolog. Megtudtam, hogy a hetvehelyi telepre adminisztrátort keresnek, beszaladtam az üzemvezetőhöz, Kautzky mérnökhöz, szívesen kimennék Hetvehelyre. Rendben van, menjen, jelentkezék Hetvehelyen az ottani telepvezetőnél. Kint kell laknom, csak szombaton járogtatok haza, de több lesz a keresetem (700 Ft fizetést kapok), s mégis más irodai munkát végezni, mint a raktárban naphosszat hajladoxni, fakérget villázni. Bár adminisztrátornak lépek elő, vállalati dolgozó lévén sem önéletrajzot, sem más papírt most sem kértek tőlem. Hetvehely egy kis falu a Pécs-dombóvári vasútvonal mentén, az Okor patak mellett (Pécs-től a hatodik állomás). A falu környéke csupa hegy és erdő, és kevés a jó termőföld. A falu népe főleg a kőbányában dolgozik, erdei munkát végez, fuvarozással foglalkozik, ezzel keresi kenyerét. Valamikor Szabó Árpád alezredesnek voltak itt mészégető kemencéi, nyugdíjba vonulása után mészégetéssel foglalkozott. A kemencéket 1948-ban államosították, s üzemeltetésre átadták az Erdőkémia Vállalatnak. Egy mész-kőbányából, s több egymástól kisebb-nagyobb távolságra elszórtan fekvő mészégető kemencéből megalakult a vállalat hetvehelyi telepe, amelyet Lőcsey László telepvezető vezetett. Az Erdőkémia Vállalat mész-kőbányáján kívül még egy bánya volt Hetvehelyen, a nagy Ásványbánya, amely sokkal nagyobb és modernebb berendezésű üzem, mint a mi mész-kőbányánk. Termelésünk talán egynegyede a nagy Ásványbányának.

1952. május 12-én kimentem Hetvehelyre és jelentkeztem Lőcsey László telepvezetőnél. A falutól kb. 20 perc járásra, az erdő szélén volt egy ház, amely valamikor szintén Szabó Árpádé volt. A ház hátsó szobájában volt a telepiroda, amíg az elülső szoba-konyhában Panka Vince gondnok, egyben a munkaszerszámok karbantartója lakott feleségével és Józsi fiával, aki mint csillés ugyancsak a mész-kőbányában dolgozott. Az irodában megtaláltam Lőcseyt, aki körülvitt a telepen, megmutatta az egyes munkahelyeket, aztán elmondta, mi a dolgom az irodában és kint a munkahelyeken. Gondoskodott elhelyezésemről is. Az irodában volt két összetákoltszalmazsákos ágy, rajta lepedő, vánkos, pokróc. Az egyik ágyat megkaptam, a másikban Horváth Zoltán, egy intelligens fiatal bányamunkás aludt, akivel kettesben laktunk az irodában. A telep munkásai az Ásványbánya üzemi konyhájáról kaptak étkezést, én két adagot hozatok. Az egyik adag lesz az ebédem, a másikat este felmelegítem Pankák konyhájában és vacsorára eszem meg. Hétfőn reggel hozok magammal egy két kilós kenyeret, az elég lesz egy hétre, a reggelire fogyasztott hideg felvágottat stb. szintén Pécsről hozom ki. Egyébként szép helyen

vagyunk, az erdő valósággal ráborul házunkra és eláraszt bennünket nyers, erős illatával, fülemülék csattognak, vadgalambok búgnak, valahol az erdő mélyén kakukk szól a nagy csendben, amelyet néha-néha megszakít egy-egy elrobogó vonat, vagy a bányából idehangzó robbantás döreje.

Napi programom? Reggel ötkor kelünk, megreggelizünk, hat órára megjön Lőcsey a faluból, ahol lakik, ebben-abbant intézkedik, utasításokat ad. Aztán Horvátthall együtt indul ki a telepre, ahol hét órakor kezdődik a munka. Röviddel utána én is indulok, kimegyek a vasúti rakodóhoz, ahol átveszem az általunk megrendelt és a MÁV által kiállított vagonokat. Naponta két-három vagonot kapunk, az ásványbánya napi 15–20 vagonot kap. Feljegyzem a vagonok számát, tonnatartalmát, önsúlyát, ennek alapján csinálom meg a rakodás befejeztével a kocsik átadását az ún. kocsijelentést. A rakodóról tovább megyek a mészégető kemencékhez, az egyik a vasúti rakodó mögött, a másik tovább az erdő sarkánál dolgozik. Van egy harmadik is a falu felé, de ezen csak akkor dolgozunk, ha igen nagy a mészrendelés. Egy negyedik kemencét is építettek az erdőben, ez azonban nem lett használva, mert mire elkészülne a telep, kénytelen a mészégető kemencéket az Erdészeti Egyesülésnek átadni. A kemencéktől kiballagok a bányába, ahol nagyban folyt a munka. Fúrják a robbantó lyukat, robbantanak, a robbantás után vasrudakkal választják le a meglazult rétegeket, majd pörölyvel aprózzák fel a nagy kőtömböket. A bányában négy brigád dolgozott, egyenként 3–4 emberrel. Egyenként kerestem fel a brigádokat, aztán megnéztem a csilléseket, három csillésbrigádunk van. A csillések a mészkővel megrakott csilléket, amelyek kisvasúti síneken közlekednek, a vasúti rakodóhoz tolják és ott a mészkövekkel a kiállított vagonokba rakják.

A végigjárt helyeken munkáslétszám megállapítást végzek, s akinek az emberek közül ügyes-bajos dolga lenne, azt elintézem. Végül körülnézek a fuvarosok között, akiknek a teljesítményét is én ellenőrzöm. Kilenc fuvarosunk van, akik az erdőből tüzelő rönköket, a bányából mészköveket szállítanak a mészégető kemencékhez. A kiegészített meszet a kemencéktől a bükkösi vasútállomásra szállítják, ahol feladják őket a megrendelők részére. Tizenegy óra lesz, amire visszaérek az irodába, irodai munkát végzek, megebédelek, majd úgy két óra tájban újra indulok ki a munkahelyekre, a rakodón leadom a kocsijelentést, kint a bányában felveszem a brigádok teljesítményét, aztán a fuvarosok által végzett fuvarokat, s lesz délután öt óra, mire újra hazakerülök az irodába. (...) Irodai munkám nem sok van, munkám főleg a jövés-menésből áll. Lőcsey azt mondta, s ebben igaza van, a szétszórta és távoli munkahelyeken dolgozó emberektől nem lehet megkövetelni, hogy dolgaik elintézése végett bejőjenek. Nekünk kell utánajárni, hogy az emberek minden dolga elintézését nyerjen. Ez az oka, hogy nap-nap után kétszer is végig kell járnom a munkahelyeket. A sok jövés-menést nem bánom, turista voltam egész életemben, jól bírom a gyaloglást és nagyon szép a nyári erdőben mászkálni. Alaposan megismertem a vidéket. Megtanultam a rövidítő utakat, de még így is igen tekintélyesek a távolságok, amelyeket meg kell tennem. Naponta 10–15 kilométert gyaloglok, estére aztán olyan fáradt vagyok,

hogy mozdulni sem kívánok. Megvacsorázom este nyolc óra tájban, aztán nyugovóra térek, s alszom, mint a bunda... Szombat délután a fél kettes vonattal megyek haza Pécsre, gondolható, hogy a másfél nap alatt, amit otthon töltök, ki sem mozdulok a házból, az egész heti sok gyaloglás után jól esik otthon ülni, pihenni. Hétfőn aztán megint kezdődik minden előlről.

1952. július elsejével változás következik be a telep életében. Az összes mészégető kemencét át kell adni az Erdészeti Egyesülésnek, csupán a mészkőbánya maradt meg. Mit tehetünk, átadjuk a mészégető kemencéket. S hogy a telep megfogyatkozik, bizonytalanná válik, hogy mi lesz velem. De aztán meghagynak, s továbbra is a telepen dolgozom Lőcsey mellett. 1952. augusztus 1-jén újabb meglepetés ért, a budapesti központ kinevezi üzemünkhöz pénztáros-adminisztrátornak László József volt hetvehelyi vb. titkárt, akinek valamilyen okból állásától meg kellett válni. Lőcsey, jó barátságban lévén Lászlóval, kineveztetni hozzánk. Ezzel teljesen feleslegessé válok. Úgy látszik, hogy távoznom kell Hetvehelyről, de végül is megoldódik a kérdés javamra. Lőcsey az üzemben június elsejével saját üzemi konyhát állított fel, aminek vezetésével lakótársamat, Horváth Zoltánt bízta meg. Horváth augusztus elsejével távozott, amire Lőcsey rám bízta az üzemi konyha vezetését, így továbbra is megmaradhatok az üzemnél. Eddig rendben lenne, csak az a baj, hogy az új beosztásomban megfogyatkozott a fizetésem. Az eddigi 700 forint helyett csupán 600-at kapok. Sokat gondolkodom vállaltam-e a dolgot, de aztán, nehogy munka nélkül maradjak és kezdődjék újból a munka utáni szaladgálás, még a leszállított fizetés mellett is vállalom.

S ezzel lényegesen megváltozott a munkám. Nem kell többet a munkahelyekre és az emberek után szaladgálnom. Tevékenységem kizárólag a konyhára szorítkozik. Panaszolják is az emberek a dolgot. László sokkal kényelmesebb és nem olyan mozgékony ember, mint én, aki naponta kétszer is végigjártam a munkahelyeket. Új munkakörömben nekem kell a konyha szükségleteiről gondoskodnom. Az összes szükséges élelmi cikkeket beszereznem, s ez nem kis dolog, mert naponta 50–60 ebédet kell kiszolgáltatnom. A hajnali vonattal bemegyek Pécsre, rohanok ki a piacra és bevásárolok. A nagyobb terjedelmű, súlyosabb dolgokat (pl. zsák krumpli) kiszállítatom az állomásra, és ott teherárúként adom fel. A kisebb dolgokat hátizsákban, kosarakban magam viszem haza. A reggeli nyolc órás vonattal megyek vissza Hetvehelyre, ahol már várnak a konyhában. A vasútállomás távol esik irodánktól, s hogy megtakarítsam a vásárolt dolgok cipelését, s mielőtt eljuttassam őket a konyhába, a házunk előtt elhaladó vonatból kidobálom a csomagokat, amelyeket már vár és összeszed a szakácsnő, s viszi őket a konyhára. Panka Vincéék konyhájára, ahol az üzemi koszt készül. (A szakácsné egyébként Panka Vince felesége.) Gyakran járok a szomszédos Sásdra is bevásárolni. A szombat délutánjaim meg azzal mennek el, hogy járom a pécsi boltokat s vásárolom a szükséges dolgokat, amelyek hétfőn reggel hátizsákban, kosarakban viszek magammal Hetvehelyre. (...)

Így élek, ilyen körülmények között dolgozom, s el vagyok szánva arra, hogy amint csak egy lehetőség kínálkozik, elhagyom Hetvehelyt. Mindenfelé érdeklő-

döm munka után, de semerre sem találok, s így maradok a hetvehelyi bolondok házában. Lassan elmúlik a nyár, erősen rövidülnek a napok, hosszabbodnak az éjszakák, s amilyen szép volt a nyár idekinn Hetvehelyen, olyan kietlen most a hideg, esős, sáros ősz. November közepén a budapesti központ elrendelte, hogy az iroda tovább lakásnak nem használható. Lőcsey erre bent a faluban vesz ki számomra egy szobát. A napot az irodában töltöm, és este hét óra tájban László Józsival indulunk be a faluba. December elején megjön a hó is, majd beköszönnek a kemény hidegek és egyszerre síkos, csúszós lesz minden, kínszenvedés a havas, síkos utakon a közlekedés. De már nem tart sokáig. November 27-én megjött Budapestről Szántó József, az Erdőkémia Vállalat kóosztályának vezetője és közölte, hogy a vállalat december 15-ével a hetvehelyi mészkőbányát beszünteti, illetve átadja a Hetvehelyi Termelő Szövetkezetnek. A nagy havazásokban már nem lehet dolgozni, a felmondási időre csak pár embert tartanak itt, akik a raktári és irodai dolgokat csomagolják és küldik fel Budapestre. Közben többször is bent jártam Pécssett munka után érdeklődni. Laci öcsémnek volt egy jó barátja, akit én is jól ismertem, Rónaszéky Elemér, a Baranya Megyei Sütőipari Vállalat főkönyvelője. Tőle megtudtam, hogy a Sütőipari Vállalatnál januárban felvesznek egy adminisztrátort, s megkértem, hogy szóljon érdeemben a vállalatnál, amit meg is ígért.

December 23-án végleg befejezik a munkaeszközöknek és irodai berendezéseknek a pesti központba felküldését, felszedték a kisvasúti síneket is, s azokat is felküldték Pestre. Az irodában más sem marad, mint egy konyhaasztal és egy szék. Délután együtt vagyunk az irodában Lőcsey, László Józsi és én, felejtve minden rosszat elégikus hangulatban elbúcsúzunk egymástól és az esti vonattal hazajövök Pécsre. December 30-án még egyszer kimegyek Hetvehelyre, ekkor adták ki az embereknek a munkakönyvüket, és fizették ki a járandóságukat. Én is megkaptam a munkakönyvemet, s a pénzemet, aztán jövök haza, most már véglegesen Pécsre.

A Sütőipari Vállalatnál

Rónaszéky Elemér beváltotta az ígérését, szót emelt érdeemben a Sütőipari Vállalatnál, és 1953. január 4-én értem üzent, hogy a következő napon keressem fel a vállalat Jókai téri helyiségében. 1953. január 5-én reggel bementem, Rónaszéky Elemér személyesen vitt el a vállalati munkaügyeshez, Rézműves Tibornéhoz, akinél leadtam az önéletrajzomat és keresztülestem a szokásos káderezésen. Amikor kiderült, hogy nincs kifogása ellenem, nyomban felvette a személyi adataimat. Innen Rónaszéky továbbvitt Ress József vállalati igazgatóhoz és Románcz Ferenchez, a pécsi üzemek vezetőjéhez, és bemutatott nekik. Majd körülvitt a vállalati központ dolgozói között, s mint új munkatársukat bemutatott a központi dolgozóknak. A bemutatkozás után nyomban megkezdtem a munkát. Egyelőre Mindszenty János raktáros mellé osztottak be anyagkezelőnek. Fizetésem havi 864 Ft, tehát jóval több, mint amennyit Hetvehelyen kaptam, amelyből lejött az utazás költsége, az üzemi ebéd és vacsora költsége, amelyek után alig maradt valami pénz a zsebemben. Most 864 forinttal szinte gazdag embernek éreztem magam.

Amikor beléptem a Baranya Megyei Sütőipari Vállalathoz, valahogy azzal a gondolattal léptem be, találtam munkát, amely rövidebb-hosszabb epizód lesz életemben, s magamban azon imádkoztam, hogy ne pár hónapig, hanem hosszabb ideig maradhassak a vállalatnál. Ha valaki akkor azt mondja nekem, hogy itt új életpályára találok és egyfolytában 12 évet töltök el, sőt már a 13. évemben járok, alig hiszem el, s mesének tartanám az egészet. Pedig nem mese, valóság lett.

Békevilágban Pécsen kb. 70 pékség volt, ebből 3 nagy pékség, 10 középpékség, s a többi kispékség, amelyek ellátták a várost kenyérrel, péksüteménnyel. 1949-ben államosították az ekkor még dolgozó két nagy pékséget. A Fehér-féle Anna malmi pékséget, s a Kisrókus utcai Burits pékséget, a harmadik nagy pékség, az OMTK pékség már korábban beszüntette működését. Az Elhagyott Javak Kormánybiztossága átadta a tanácsnak. A városból nyugatra távozott dr. Ratkóczy László Jókai téri, s Kneller Antal szabolcsfalusi pék, s a tanács ebből a négy pékségből 1949. november 28-án megalakította a Pécsi Kenyérgyár Vállalatot. 1951. november 1-jén államosították az összes középpékségeket, amelyeket szintén a Kenyérgyár vett át, majd 1952. december 15-én államosították a városban és a megyében magánkézben lévő összes pékséget, továbbá Pécsen a Könyök utcában dolgozó Varga-féle tézstaüzemet. S a pécsi és a megyei pékségekből, valamint a Varga-féle tézstaüzemből megalakult a Baranya Megyei Sütőipari Vállalat. Egyelőre a vállalaton kívül maradtak a földműves-szövetkezeti pékségek, azonban 1953-ban a Földműves Szövetkezeti Központ ezeket is átadta a vállalatnak. A rendezés után a vállalat Pécsen 21 üzemet tart fenn, amelyhez utóbb még kettő járul, így a pécsi üzemek száma 23 lesz, amíg vidéken 26 üzemet tartott fenn. A leállított pékségek a vállalat tartaléküzemei lettek.

Belépésemkor ezt a helyzetet találtam, s ebbe kellett nekem is beilleszkednem. Amint már említettem ideiglenesen a központi raktár vezetője, Mindszenty János mellé osztottak be, ahol a raktári ki és bevételezési jegyeket állíttatom ki. Egy hét múlva aztán megkapom végleges beosztásomat, termelési adatszolgáltató lettem. Az üzemek naponta jelentéseket adtak a liszt és egyéb anyagok felhasználásáról, a napi termelésekről és a termelt árumennyiség értékesítéséről. Kapronczainé a pécsi üzemek napi jelentéseit vizsgálja felül, én pedig a vidéki üzemek jelentéseit. A felülvizsgált napi jelentésekből kigyűjtjük a lisztfelhasználási, termelési és értékesítési adatokat, s azokat feladjuk a könyvelésnek. Ezért adatszolgáltató a hivatalos nevünk. Általában pedig a hang kifogástalan, udvarias, s nyoma sincs a vállalatnál a Lócsey-féle dühkitöréseknek, gorombáskodásoknak. A központi dolgozók kollegiális egyetértésben dolgoznak együtt. Kezdem magam újra embernek érezni, elmúlik az örökös nyugtalanság, izgalom és bizonytalanság, amely Hetvehelyen gyötört. Pedig a munkám nem könnyű. A nehézség nem a munka természetében, hanem a munka körülményeiben van. Én a vidéki üzemekkel vesződöm, amelyeket kis intelligenciával rendelkező, félig paraszt falusi pékek vezetnek. Akik semmit sem értenek az írásbeli munkához, s nem is akarnak érteni. Azt mondják, hogy ők pékek, nem írnokok. Napi jelentéseik nap-nap után tele vannak hibákkal, sokszor egész primitív összeadási hibákkal.

Így ellenőrzésük elég sok munkával jár. Amellett nagy baj, hogy összekötetésem alig van velük, Talán négy-öt pékségnek van telefonja, a többivel alig tudok érintkezni. Legfeljebb a telefonon felhívott községi tanácsok útján tudok nekik üzengetni, s az üzenet vagy megkapják, vagy nem. Sok kellemetlenséget jelent ez számomra, mert tőlem követelik a jelentések határidőre elkészítését, engem nyúznak a jelentésekért. Úgy hogy már előre félek a hétfői naptól, meg attól a bizonyos tizedik naptól, a dekádjelentés napjától.

Amikor a Sütőipari Vállalathoz kerülök, csak úgy repkedtek körülöttem a különböző liszt elnevezések, aztán terminus technikusok, fajlag¹, faktor és sok más egyéb, amelyekről azt sem tudom mi fán terem. Nincs más hátra, meg kell tanulnom a péknyelvet, ha valami új dolgot hallok, rögtön megmagyaráztatom magamnak, s jegyzeteket készítek a lisztfajtákról, jellemzőikről, a fajlagokról, a faktorszámokról, s a sütőiparban használatos számítási módokról. De nem elégszem meg ezzel. Soha életemben nem jártam pékműhelyben, s meg akarom ismerni az üzemekben zajló munkát is. Nem messze tőlünk, a Szőlő utcában van a vállalatunk XVI. számú üzeme, amelyet Pilkó Ferenc, egy intelligens pék vezetett. Valamikor az ő péksége volt ez az üzem. Beszéltem Pilkóval, hogy szívesen kimennék az üzembe megismerni, mit és hogyan dolgoznak a pékek. Tessék! Ettől kezdve az éjszakai munka alatt feljárom az üzembe, és Pilkó magyarázatai alapján megismerkedtem a pékmunkával. A kemence felépítése, szerkezete, különböző fajtái, a fűtés, a dagasztógép kezelése, a dagasztási műveletek. A táblamunka, a kovászás, a vetés, a sütés, a termékekben jelentkező hibák, azok okai, a pékmesterség számtalan apró fogása. Mind-mind a gyakorlatban ismertem meg ezeket. Pilkó kitűnő tanító, és vezetésével megtanultam a pékmesterséget úgy, ahogy egy olyan ember tanulhatja meg, aki még sohasem állt péklapáttal a kezében a kemence előtt. Később, amikor vállalati jogász lettem, igen nagy hasznát vettem annak, amit az egyetemen az üzemgazdasági tanfolyamon tanultam. De még nagyobb hasznát annak, amit a XVI. üzemben sajátítottam el. A vállalat vezető pékjei is észrevették, hogy nem csupán a jogászokodáshoz értek, de a pék dolgokhoz is hozzá tudok szólni, és respektus támadt bennük irányomban.

Jogtanácsosként a vállalatnál

Többször voltak a vállalatnál elbocsátások, egyszer-kétszer szóba került az én nevem is, de mindig visszatartottak azzal, hogy nem lehet nélkülözni, mert olyan jogászt, aki a pékszakmában is otthon van, nem kapnak. Elsősorban ennek a péktudományomnak köszönhettem, hogy a mai napig megmaradhattam a vállalatnál.² Természetesen később is sokat foglalkoztam szakmai kérdésekkel, sokat tanultam szakkönyvekből, s a pékektől. Amikor a 70. születésnapomat ünnepeltem, a vállalatnál még „tisztelőbeli péknek” is megválasztottak. No de ettől még messze vagyunk...

¹ Műszaki szakkifejezés, egységnyi anyagra, tömegre, a szövegkörnyezetben bizonyos fajtára jellemző és vonatkozó ismeretek.

² Arató Jenő ezt 1962-ben írta.

A vállalatnak van jogtanácsosa, dr. Wolff Ferenc személyében, aki azonban kizárólag a vállalat pereit látta el. A vállalatnak azonban vannak belső dolgai is, mint amilyenek a kötbér ügyek, amelyekhez senki nem ért és amelyekkel senki sem foglalkozott. A vállalat kötbér címén elég komoly összegeket fizetett ki, viszont a vállalatot illető kötbérekről senki sem gondoskodott. Valakinek eszébe jutott, hogy hiszen itt van egy jogász, meg kellene engem kérdezni ezekre az ügyekre vonatkozóan. Rónaszéky főkönyvelő átadta nekem ezeket a kötbéres ügyeket elintézésre. Így a számlázás mellett ezekkel az ügyekkel is foglalkozni kezdtem. Alaposan nekiláttam a kötbéres ügyeknek, sikerült is a vállalat által kifizetett kötbéreket jelentős mértékben csökkenteni. Miután ilyen ügyek elég nagy számban vannak, s meglehetősen igénybe vették időmet, Rónaszéky 1953 júliusában úgy rendelkezett, hogy elsősorban ezeket az ügyeket intézzem, s csupán ezek intézése után fennmaradó időben foglalkozzam számlázással. A kötbérügyek intézése mellett lassanként hozzám kerültek a vállalat egyéb belső ügyei is. Amellett dr. Wolff jogtanácsos részére előkészítettem a vállalati pereket is. 1953. október elsejével felmentettek minden számlázási munka alól, s már csak kizárólag a vállalat jogi ügyeivel foglalkoztam. Tulajdonképpen kötbérfelelős lettem, de miután ilyen állás a vállalatnál rendszeresítve nincs, ki-neveztek „önálló számlázónak”.

Munkámmal meg vannak elégedve a vállalatnál, és szükségtelennek tartják a külön jogtanácsosi állás fenntartását, s 1955 nyarán felmondtak dr. Wolf Ferencnek. Most már mint jogi előadót engem bíztak meg a vállalat összes jogi ügyeinek (tehát pereinek is) intézésével. Fizetésem 1050 Ft lesz, amelyet 1957 januárjában 1250 Ft-ra, 1957 októberében 1300 Ft-ra emelnek. A tröszt fennállása alatt gyakran igénybe veszik jogi téren a munkámat. A tröszthez tartozó vállalatok is sűrűn keresnek fel jogi tanácsért. A tröszt megszűnése után a Pécsi Járási Vállalatnál kb. két éven át másodállásban töltöttem be a különben nem sok munkával járó jogi előadói tisztelet, amelyért havi 200 Ft-ot fizettek. Milyen munkát végzek mint jogi előadó? A fegyelmi ügyeket, s a vállalati dolgozókkal szembeni kártérítési ügyeket az igazgató intézte. Jogi tanácsokkal szolgáltam neki, s ez ügyekben vezettem a tárgyalási jegyzőkönyveket, s elkészítettem a fegyelmi és kártérítési határozatokat. A kötbérigény bejelentéseket felülvizsgálom, az alapos igényeket elismerem, az alaptalanokat elutasítom. A vállalat kötbérigényeit más vállalatokkal szemben érvényesítem. Más vállalatok által vállalatunk felé bejelentett kárigényeket hasonlóan felülvizsgálom. Viszem a vállalat pereit, tárgyalok a bíróságok előtt, jogvitákban eljáró a Döntőbizottság előtt a vállalat és a dolgozói között támadt vitában, eljáró az Egyeztető Bizottság és a területi Egyeztető Bizottság előtt. Többször eljáró Budapesten a Központi Döntőbizottság előtt is. Megkötöm a vállalat szerződéseit. Egyáltalán, bárminemű jogi kérdés merül fel a vállalatnál, az ügyben jogi tanácsot, szakvéleményt adok. Ha szükség van rá, eljáró a különböző hatóságoknál. Üzleti ügyekben gyakran tárgyalok a velünk üzleti összeköttetésben álló vállalatokkal.

A szigorúan vett jogi munkákon kívül más egyéb teendőim is vannak. A vállalatnál munkaverseny folyik: liszt-, tüzelő-megtakarítás, minőségi termelés, se-

lejtcsökkentés, kötbérektől és balesetektől való mentesség, az üzem rendje, tisztasága. Ezek képezik az üzemek közötti verseny tárgyát. Éveken át foglalkoztam a munkaverseny szervezésével. Összegyűjtöttem a felajánlásokat, kiértékeltem az eredményeket és havonta elkészítettem a munkaverseny-jelentéseket. Amely tulajdonképpen nem egyéb, mint a vállalat havi munkájának kiértékelése. Javaslataim alapján adományozta oda az igazgató a kiváló dolgozóknak az élmunkás címet, kitüntetés stb. A Tésztaüzem vezetője elsőrangú szakember, de az adminisztrációhoz nem sokat ért. Ebből kifolyólag mindenféle zavar támad, s a Tésztaüzem dolgaiban senki sem ismerte ki magát. Gelencsér Erzsí főkönyvelő megbízott, hogy a Tésztaüzemben derítsem fel a helyzetet, egyben fektessek le egy világos és áttekinthető nyilvántartást, amelynek alapján ellenőrizhető a Tésztaüzem munkája. Teljesítettem a feladatot, de ettől kezdve én lettem a „tészta ember” a vállalatnál. Ellenőrzöm az üzem munkáját, Tóthné velem beszél meg a problémáit, a vállalatnál velem tárgyalják le a Tésztaüzem dolgait. Tésztaügyekben én levelezek idegen vállalatokkal, a megrendelések hozzám futnak be stb. Nem túlságosan terhes munka ez, de mégis elég sok időmet veszi el. 1955. április elsejével egy újabb, igen komoly, s meglehetősen veszélyes munkát sóznak a nyakamba, kineveztek biztonsági megbízottnak. Feladatom az üzemek ellenőrzése munkavédelmi szempontból. Ügyelnem kell arra, hogy az üzemek berendezése a munkavédelmi előírásoknak megfelelő legyen, a gépek a szükséges védőberendezéssel el legyenek látva és használják is azokat. Gondoskodom balesetelhárító oktatás bevezetéséről és megtartásáról. S ha pedig baleset történik, kivizsgálom a baleset okát, körülményeit, s javaslatot teszek a felelős személy felelőssége vonása iránt.

Fentiekén kívül a vállalatnál rendezett különböző tanfolyamokon előadásokat tartok, a kihordókat oktatom stb., leltározásokon a leltározók között szerepelek. A vállalatnál végzett munkámat szeretem, főleg, mert nem vagyok irodához kötve. Munkám jelentős része a központon kívül zajlik, szabadon jöhetek, mehetek. Nemcsak a bíróságoknál, hatóságoknál járok el, hanem sokat vagyok kint az üzemekben is. Ellenőrzöm az üzemeket, intézkedem a hiányosságok megjavítása iránt, ellenőrzöm az elrendelt munkák elvégzését. Havonta egyszer az igazgató és az Üzemi Bizottság elnöke kíséretében hivatalos ellenőrzést tartanak az üzemekben. Előkészítem ezeket a szemléket, amelyekről jegyzőkönyvet is készítek. A múltó évek során teljesen belejövök a vállalati kollektívába, otthon leszek a vállalatnál. A központban elég sűrűn vannak személyi változások, az emberek elmennek, jönnek helyettük mások, újak, akik szépen beilleszkednek a központi dolgozók sorába, s utóbb úgy tűnnek fel, mintha mindig köztünk lettek volna. Az emberek sokfélék, vannak köztük szimpatikusok, zárkózott természetűek, könnyen felengedő egyéniségűek, alapos tudású emberek. Mondom, sokféle ember fordul meg, s dolgozik a vállalatnál, de nincs köztünk egyetlenegy intrikus, kellemetlenkedő, gáncsoskodó, talpnyaló, mások hátán felfelé kapaszkodó. Az emberek változhatnak, de a szellem mindig ugyanaz marad, a kölcsönös segíteni akarás, a kollegiális együttérzés szelleme hatja át a vállalati kollektívát. Ezért érzem jól magamat a Sütőipari Vállalatnál,

baráti viszonyban vagyok mindenkiel. Komoly munka folyik a vállalatnál, de vannak derűs pillanatok is, tréfák, vidám heccelődések esnek meg. Tréfásan kurizálunk az asszonyoknak, lányoknak, akik nevetve fogadják a széptevésünket. Számon tartjuk és erősen megünnepeljük a névnapokat. Az ünnepeltet ajándékkal lepjük meg, aki meg likőrrel, sörrel viszonzza a gratulálók jókívánságait. A vállalat minden évben megrendezi a családi estjét, amelyre nemcsak a központ, de az üzemek dolgozói is összesereglenek. De ugyanígy megünnepeljük a Nemzetközi Nőnapot is, amikor is virággal, ajándékkal köszöntjük a vállalat női dolgozóit.

Nem csupán a központ dolgozóival vagyok jóban, hanem üzemi mászkálásaim során összeismerkedem, sőt, lehet mondani, összebarátkozom az üzemekben dolgozó pékekkel is. Erősen kispolgári társaság ez. Túlnyomó részben önálló pékek voltak, vagyonos, vagy legalább is jól kereső emberek. Aztán jött az államosítás, s az állam a műhellyel együtt átvette őket is. S most gyakran egykori műhelyükben dolgoznak, kitűnő munkások. Kifelé nem mutatnak semmit, de valamennyien érzik az elveszített műhely, önállóság, vagyonszerzési lehetőség keserűségét. Egész pékdi-nasztikiák vannak közöttük, mint a Bobanovicsok, Kaminekek és a bolgár származású Naumovok, Velkovicsek. A férfiak bent dolgoznak a műhelyben, asszonyaik pedig (ügyes, számoláshoz értő pékasszonyok) kiadónők az üzemekben, vagy elárusító-nők a szaküzletekben. Hamar feltalálom magam ez emberek között, ugyanolyan kispárosok, mint voltak az én elődeim. Ismerem eszejárásukat, s a maguk módján beszélek velük. Ők meg érzik, hogy közülük való vagyok, s hamar felmelegednek irányomban. Egész sereg emberrel vagyok közelebbi barátságban, de különösen Pílkó Ferencet szeretem, akihez sűrűn járogatok. Elemi iskolát végzett, utána pékinas lett, majd felszabadult péksegéd. De valami igen nagy tudásvágy fűti, minden pénzét könyvekre költi, állandóan olvas, tanul, képezi magát. Közben pedig ellesi a társadalmi szokásokat, öltözködési szabályokat, az úri viselkedés módját. Önállósítja magát, jól kereső pékmester lesz belőle, addig is, amíg 1949-ben az ő műhelyét is államosítják. Akkor, mint vállalati dolgozó dolgozik tovább. Nyugodt úri modorával, az irodalomban, művészetben, zenében való tájékozottságával akár egyetemet végzett embernek is nézhetnénk, pedig csak négy elemi van mögötte. És saját magától lett egyéniség, akivel mindenről lehet beszélni, s akinek társaságában mindig jól érzem magam.

Mint vállalati jogásznak hatalom van a kezemben, s ezt a hatalmat fel lehet használni jól, vagy fel lehet használni rosszul. Nos, én iparkodom jól felhasználni. Az emberekkel nyugodtan, normálisan tárgyalok, senkit sem sértek, senkit sem bántok. Ha valaki bajba kerül, nem nyomom még lejjebb, hanem iparkodom kihúzni a bajból, vagy legalább is enyhíteni a bajt. Méltányos és megértő vagyok mindenki-vel szemben, s ha valakinek segíteni kell, szívesen segítek. Bárki, bármi dologban jön hozzám, meghallgatom, még akkor is, ha valami privát ügyben keres fel. Szíve-sen adok tanácsot, ha valami írivaló van, megcsinálom azt is. Pénzt senkitől el nem fogadok, ha megkérdezik, mivel tartoznak, a válaszem mindig az: egy kézszorítással. Ez a viselkedés, ez a magatartás az, amely a vállalati dolgozókból tiszteletet, megbecsülést vált ki. Amelyet lépten-nyomon érzek. Örülök, hogy a vállalatnál

lehetek, örülök, hogy dolgozhatom. Életemet csak egy gondolat keseríti meg, hogy nincs nyugdíjam. Egyenlőre nincsen baj, erős vagyok, egészséges vagyok, meg tudom keresni kenyeremet, de 60 éven felül vagyok. Mi történik akkor, ha hirtelen megbetegszem, és munkaképtelenné válok? Itt állok minden nélkül, kereset nélkül, nyugdíj nélkül, mi lesz velünk? (...)

Az 56'-os forradalom és szabadságharc idején

Az 1956 októberi események a vállalatnál is sok izgalmat váltanak ki. Az üzemekben mozgolódnak az emberek. Gyűléseket tartanak, amelyeken hevesen támadják ezért meg azért a vállalati vezetőséget. A mi vállalatunknál is megalakult a Nemzeti Tanács, amelybe bevásztottak engem is. A Nemzeti Tanács minden erejével azon dolgozik, hogy a termelést fenntartsa és biztosítsa, mert a város kenyér nélkül nem maradhat... A vállalatnál is akadnak nyugtalan emberek, de olyan egy sem akad, aki sztrájkolni akarna. A városon nagy sztrájkhullám söpör végig, leállnak az üzemek, leállnak a hivatalok, senki sem dolgozik. Egyedül mi, pékek dolgozunk, a legnehezebb időkben is, amikor úgyszólván életveszéllyel jár a városban való közlekedés, de mindegyik pék pontosan megjelenik a munkahelyén és végzi a munkáját. Pedig nagyon sok a munka. A városon valami hisztérikus nyugtalanság vesz erőt, mindenki attól retteg, hogy egyszer csak a pékek is leállnak a munkával, s nem lesz kenyér. A kenyérboltok előtt tömegek tanyáznak, s négyesével viszik haza a kenyeret. Éjjel-nappal dolgozunk, hogy a túlzottan megnövekedett kenyérigényeket ki tudjuk elégíteni. Pedig nyugtalanságra nincs ok. Többször megtörténik, hogy a vállalatot felszólítják, hagyjuk abba a munkát és csatlakozzunk a sztrájkolókhöz. A Nemzeti Tanács mindig egyhangúan elutasítja ezeket a felhívásokat és kimondja, hogy dolgozunk, s a város kenyérrel való ellátását minden körülmények között biztosítjuk. Nem akad egyetlenegy pék sem, aki ellenszegülne a Nemzeti Tanács rendelkezésének és abbahagyná a munkát.

Az események lezajlása után, amikor bekövetkezett a megtorlás, a Nemzeti Tanácsok tagjai ellen büntetőeljárást tettek. Különösen a Nemzeti Tanácsokba bevásztott intelligens embereket, műszaki embereket, tisztviselő embereket vették elő, s őket tették mindenért felelőssé. Ez a felelősségre vonás egyedül a mi vállalatunknál marad el. Az állami szervek mind ismerik, hogy a viharzó események közepette milyen szerepet játszott a mi vállalatunk Nemzeti Tanácsa. Tudják, hogy a munka folytatása mellett foglaltunk állást, és a sütőipari dolgozók a heteken át tartó sztrájkok alatt végig dolgoztak. S ezért még csak nem is érdeklődtek az iránt, kik voltak a vállalati Nemzeti Tanács tagjai. Nem kerül sor arra, hogy igazoljuk magunkat, békén hagynak bennünket. 1957. október 23-án Románcz Ferenc igazgató megvált a vállalattól, és helyette Triebel Lajos Ü.B. elnököt nevezték ki a vállalat igazgatójává. Triebel Lajossal olyan igazgatót kap a vállalat, aki pék a javából. Péksegéd volt és harcos pártember az államosítás előtt. Az államosítás után a vállalat alkalmazásába lépett, és itt megválasztották Ü.B. elnöknek, amely tisztségében igen eredményesen tevékenykedett. Mint Ü.B. elnököt nevezik ki a vállalat igazgatójává. Kitűnő szakember, dinamikus egyéniség, aki otthon van minden feladatnál.

De a pékek valahogy nem szeretik. Én mindig azt szoktam mondani, ha egy idegen embert helyeztek volna a vállalat élére, szó nélkül fejet hajtottak volna előtte. De hogy Triebel közülük került ki, aki velük együtt dolgozott a kemence előtt, s most kiemelve a péktársaságból, s egyszerre hatalmat nyert felettük, ezt nem bírták elviselni. A másik, amiért nem szeretik, túlságosan is dinamikus, de mondjuk ki úgy, ahogy van: erőszakos ember, aki békés és kompromisszumos megoldások helyett hatalmi szóval, parancsszóval dirigál. Ezért sorozatban követett el ballépéseket, hibákat. A sérelmet szenvedett dolgozók a vállalati Egyeztető Bizottsághoz fordultak, akiket Triebel szintén befolyásolni igyekezett, nagyon sok esetben sikerrel. Majd pedig a Területi Egyeztető Bizottsághoz mentek, akiket aztán Triebel már nem tud befolyásolni, s ez a bizottság sorra megváltoztatta Triebel intézkedéseit és a dolgozóknak adott igazat. Én jó viszonyban vagyok Triebellel, iparkodom visszatartani az alap nélküli, elhamarkodott döntésektől, de nagyon makacs ember, s ha valamit a fejébe vett, nem lehet meggyőzni róla, hogy helytelenül járt el. (...) Aztán még valami: Mindenáron védeni akarja a társadalmi tulajdont, ez helyes, hiszen kötelessége ez az igazgatónak, de itt is túlzásokba esik. Éjszakánként az üzemek kerítésén mászott át és úgy leskelődött a munkásokra. Mellette állandóan azt hangoztatta, hogy a vállalatnál senkiben sem lehet megbízni. Mindenesetre kijelentéseivel súlyosan sértette azokat a becsületes embereket, akik nem loptak, s ezek vannak nagy többségben. Mindezeknek köszönhető, hogy a péktársaságban lassan olyan averzió, sőt gyűlölet fejlődött Triebel ellen, amilyen Románcz ellen sosem volt.

Újabb változások, fejlődések munkahelyén

Triebel igazgatósága alatt több változás történt a vállalatnál. Már Románcz alatt át kellett adni a szaküzleteinket a kereskedelemnek, mert az Ipari Osztály álláspontja szerint az ipari vállalat kereskedelemmel nem foglalkozhat, az a kereskedelmi vállalatok dolga. Ez helytelen intézkedés volt, mert a pék nemcsak süttött, hanem maga árusította is kenyerét. Ezek az üzletek komoly pénzt hoztak a vállalatnak, de egyébként is akármerre jártam az országban, azt láttam, hogy a sütőipari vállalatoknál mindenütt megvoltak a szaküzletek, csak egyedül tőlünk vették el. Románcz túlságosan puha volt ebben a kérdésben. Meg vagyok róla győződve, ha akkor Triebel az igazgató, kiharcolta volna, hogy a szaküzleteinket ne kelljen átadnunk. (...) A vállalatnak már korábban is volt laboratóriuma, most Triebel alatt egy fiatal és igen tehetséges vegyész-mérnök, Raksányi Kund került a laboratórium élére. Aki fejlesztette, modern műszaki berendezésekkel látta el, s azt közvetlenül a termelés szolgálatába állította. Az üzemek a laboratórium által megadott útmutatások szerint végezték termelő munkájukat. Raksányi több nyelvet beszélő, széles érdeklődési körű, igen intelligens fiatalember, akivel igen jó barátságba kerültem. Sokat beszélgettünk, vitatkoztunk, szellemi felfrissülést jelentett számomra a vele való érintkezés.

Egyébként a központ élete úgy folyik, mint ezelőtt mindig. A hivatalos idő reggel fél nyolckor kezdődik és délután négyig tart. Szombaton fél egyig, délben fél óra ebédszünet van. Amikor az iroda még a Jókai téren volt, legtöbbször hazamen-

tek ebédelni, amikor pedig a Rákóczi útra kerültünk, a közeli Otthon Kifőzdében ebédelünk. Utóbb a vállalat valamelyik üzemi konyhán megrendelte az ebédet, étterem vagy nagyobb helyiség, ebédlő hiányában az íróasztalunkon fogyasztjuk el az ebédet. A központ épületét állandóan sok ember járta. Jönnek a telepvezetők, hozzák a napi-jelentést, aztán mennek az igazgatóhoz, vagy a műszaki vezetőhöz tárgyalni az üzem dolgait, aztán jönnek az üzemekből a dolgozók ügyes-bajos dolgaikkal. Jönnek az idegen vállalatok emberei, ezt-azt tárgyalni, jönnek az üzemekből a raktárba különböző dolgokat felvételezni, délután meg tömegesen jönnek a kihordók az elszámolást leadni. Állandó a mozgás, a jövés-menés a központban. 1959 nyarán a vállalat központját a Rákóczi úti helyiségeiből átköltöztetik a Zsolnay Vilmos utca 61 szám alatti egykori Jankovich Szappangyár nagy emeletes épületébe. A Rákóczi úton nagy bontási munkálatokat kezdenek el, a bontási körzetbe a mi épületünk is beleesik, s úgy van, hogy rövidesen elkezdik azt is bontani. S ezért kell a Zsolnay Vilmos utcába átköltözködnünk. A volt Jankovich Szappangyár a Komlói Építőipari Vállalat legényszállása, s az épületnek csak egy részét tudják átadni. Igen nagy zsúfoltságban vagyunk, így tömegesen szorongunk a szobákban. A sok ember és a sok jövő-menő között dolgozni alig lehet. Triebel Lajost a városi tanács 1959. október 15-ével leváltja, s helyébe igazgatónak Ivanoczák Jánost nevezik ki. Korábban a Dohánygyár igazgatója, majd a Villanymalomnál lett igazgató, s most hozzánk került át igazgatónak.

Ivanoczák nem pék, de nagyon sokat tanul, olvas, képezi magát, iparkodik minél alaposabban megismerkedni a sütőiparral. Elég okos ahhoz, hogy szakmai járatlanságával a pékek előtt ne kompromittálja magát. Pékek előtt szakmai dolgokról nem beszél. Meghallgat mindenkit, de ő maga hallgat. Aztán kikéri a szakemberek véleményét, megbeszéli velük a dolgokat, s azok véleménye, tanácsa alapján dönt a vállalati kérdésekben. Mindenekelőtt jó szakemberekkel veszi magát körül. Amikor Kereszti főkönyvelő távozott a vállalattól, dr. Németh Lászlót, egy közgazdasági egyetemet végzett igen tehetséges és szimpatikus fiatalembert hozta be főkönyvelőnek, aki erős kézzel vezette a vállalat adminisztrációját és pénzügyeit. Műszaki vezetőnek pedig dr. Naumov Istvánt nevezte ki, akiben ugyancsak elsőrangú szakembert kapott a vállalat. Dr. Naumov István a bolgár származású öreg Naumov Pál vagyonos pékmesternek a fia. Amikor 1945 után elrepült a vagyona, a nagy emeletes ház, s a kitűnően jövedelmező pékműhely, akkor Pali bácsit kinevezték „ipari kuláknak”. Naumov Titi (mindenki így hívta a vállalatnál) mint kuláki, sehol elhelyezkedni nem tudván, beállt péksegédnek a vállalatához, s éveken át kint dolgozott a műhelyekben. Többször behozták műszaki pozícióba a központba, de egy-két hét múlva újra kilökték, mint kulákiú nem dolgozhatott a központban. Csak annyit tudott elérni, hogy az egyik üzemben telepvezetőnek tették meg. Az 1956-os események lezajlása után fegyelmi eljárást indítottak ellene ellenforradalmi cselekmények miatt. A vádak teljesen alaptalanok, semmit sem tudtak terhére bizonyítani, fel kellett menteni. Románcz igazgató kénytelen volt elmarasztaló határozatot hozni és Naumovot állásából azonnali hatállyal elbocsátotta. Naumov igen ügyesen és okosan játszotta meg az elbo-

csátási határozatot, s az egyetemen saját maga kért fegyelmi eljárást ugyanazon vádpontok alapján, amelyekkel a vállalatnál vádolták. A fegyelmi bíróságon azonban jogászok, objektív emberek ültek, s egyhangú határozattal felmentették, megállapítva, hogy egyetlen vádpont sem nyert ellene bizonyítást. Erre Naumov, kezében az egyetem felmentő határozatával a vállalatnál a fegyelmi eljárás újrafelvételét kérte. Mit csináljanak? Az újrafelvételi eljárásban szintén felmentik és állásába visszahelyezték. Dr. Naumov István az új műszaki vezető elsőrangú pékszakember. Jogi doktor, intelligens ember, jó tárgyaló készséggel, kitűnő modorral. Akit a pékek örömmel fogadtak, az ellene folytatott hajszája alatt ugyanis mindenki neki drukkol.

A város erős növekedésével kapcsolatban egyre nehezebbé vált a megnövekedett kenyérigények kielégítése. Nyilvánvaló lett, hogy az elavult, régi kis üzemekkel a város kenyérrel való ellátását kielégítően biztosítani nem lehet. Ahhoz, hogy a vállalat feladatának meg tudjon felelni, feltétlenül szükséges a vállalat modernizálása. A volt Jankovich-féle szappangyár földszintjén megépítették az automatikus gépsorral ellátott, modern nagy központi üzemet. Az emeleten pedig megfelelő átépítéssel berendezték a vállalati irodákat, sőt még egy nagy és igen modern berendezésű kultúrtermet is kaptunk. Amely egyébként ebédlő is. Egymásután modernizálták a II. és III. üzemet, megépítették az egykori garázs helyén az új, nagy modern VI. sz. süteményes üzemet is. A nagy teljesítményű modern üzemek létesítésével megnövekedett a vállalat kapacitása, s nincs többé szükség a régi üzemekre. Öt kivételével valamennyit lebontották, s néhányat visszatartottak raktár célra. A többi, az összes tartaléküzemekkel együtt visszaadták a háztulajdonosoknak, s megengedték, hogy lebonthassák a kemencéket. A régi pékműhelyekből mind lakások lettek. A vállalatnak valamikori 23 péküzemből mindössze 9 maradt üzemben.

Szöveget gondozta: Márfi Attila

SZIRTES BÉLA

SZABOLCSI KÉRDŐJELEK

A szabolcsi bányász kolónia köztudottan az Első Dunagőzhajózási Társaság¹ Pécs-környéki második fő munkástelepeként létesült. Szabolcs az idősebb nagy testvérétől, Pécsbányától, sok mindenben különbözött, most azonban csak azzal foglalkozunk, hogy kialakulásáról lényegesen kevesebbet tudunk, és amit tudni vélünk, az sem mindig biztos.

Ennek legfőbb oka, hogy a Pécsi Járáshoz tartozó (Mecsek)Szabolcs községre vonatkozó fősztolgabírósági iratanyag lényegesen szegényebb. Feltételezem, hogy a Magyar Országos Levéltárban (MOL) őrzött DGT iratokból egyes kérdések tisztázhatók lennének, de ezt a jelentős budapesti kutatómunkát már nem vállalom. Jelen elaborátumban választ kívánok adni néhány helyben megválaszolható kérdésre, és rá szeretném irányítani a figyelmet a nyitott és bizonytalan problémákra. Megszólalásomra végül is az a szándék is késztet, hogy a hibás vagy pontatlan fogalmak köztudatban való rögződését elkerüljük. A leírtakat részben vitaalapnak is tekintem, tévedéseimet készséggel korrigálom. Lássuk a kérdőjeleket!

A György-telep – alias Rigli – honnan kapta a nevét?

Nézzé el a kedves Olvasó, hogy személyes okokból a szóban forgó bányatelepet írásomban gyakran azzal a névvel szerepeltetem, amellyel megismertem, és ahogy évtizedeken át egymás között hívtuk. Elemi iskolai nagydiák voltam, amikor (1940–41-ben) meglepődve hallottam édesapámtól, hogy Rigli hivatalos neve György-telep. Ez az új ismeret azonban nem változtatott azon, hogy a telepet továbbra is köznyelvi néven nevezzük, sőt később bányászati éveimben is bizony egyszerűen és röviden Rigli volt a György-telep.

Rigli ma Pécs egyik, talán legismertebb szegregált nyomortelepe, ahol rendkívül rossz állagú lakások találhatóak. A víz- és csatornabekötés nélküli, 3–4 lakásos sorházakból álló telep lakossága túlnyomórészt sokgyermekes, viszonylag fiatal családokból tevődik össze. Az itt élők jelentős része roma. Rigli ma nem egyszerűen csak egy zsákutca, hanem a város határában, a völgybe lefutó telep, melyet erdős, bozótos rész vesz körül. Ide tényleg csak az jön, akinek valami dolga van errefelé. Nem volt ez azonban mindig így! A telepet akkor tudjuk helyesen értékelni, ha létrejöttének történetébe betekintünk.

Bányászlakás-építés a 19. században

Az intenzív bányászlakás építés Pécssett – közismerten – az Első Dunagőzhajózási Társaság András-aknai bányanyitásával 1855-ben kezdődött, majd a 20. sz. 3. évtizedéig folytatta a vállalat a kolóniák építését Szabolcson és Somogyon át Vasasig (és létrehozva Pécsújhegyet, Meszest, Erzsébettelepet). Ezen impozáns bányászlakótelep-építés irodalmi feldolgozása nagyrészt megtörtént. Ezen munkák – a források hiánya miatt – csak érintőlegesen foglalkozhattak a korábban épült bányászlakásokkal.

¹ Korábban használatos volt az I.DGT rövidítés – a köznyelv azonban a DGT rövidebb változatot használja.

A 19. század közepén részben a DGT-t megelőzően, részben egy ideig vele párhuzamosan is működtek vállalkozók és bányák a pécsi szénmezőn.² Ezen aknák, tárók fontosabbjai mellett létesült néhány bányászlakás. Ezek a kis telepek pár munkáslakás mellett általában egy vezető (Schichtmeister) lakásból és egy kocsmából (esetleg istállóból) álltak. A 19. század első felében a „bányák” kis számú munkása, „bányászlegénye”, napszámosa, robotmunkása maga gondoskodott lakóhelyéről.

A munkáslakásokkal kapcsolatos igény még a DGT első lakásainál is a következő: „minden ház bejárással s (egy) konyhával 2–2 szobára legyen felosztva, ahol négy családnak, ha pedig a családok számos tagból állnának, kettőnek legyen helye...”

Riegel Antal bányatelepe

Ilyen előzmények és körülmények között kezdett el a DGT András aknai kolóniaépítésével gyakorlatilag egyidejűleg kolóniát építeni Szabolcson, a tulajdonában lévő György-akna mellett Riegel Antal bányavállalkozó bányamérnök³, a mecseki szénmedence 19. századi talán legnagyobb egyénisége.

A DGT az első aknaüzemét, András-aknát, 1853-ban helyezte üzembe, a pécsi területről kiszoruló Riegel pedig a szabolcsi kisbirtokosi szénterületen 1853-ban mélyítette le Sándor-aknát (Alexander Schacht), majd 1856-ban a Székesegyházi Uradalomtól megvásárolta György (1.) aknát (Georg Schacht). Amikor András-akna mellett 1855–1856-ban felépül a DGT első munkáslakótelepe, Riegel is elkezdte a bányája melletti völgyben munkáslakótelepének előkészítését. Az építkezés kezdetének pontos időpontját ugyan nem ismerjük,⁴ de tudjuk, hogy Riegel a bányaterület bérleti jogát 1869-ben eladta és ezek a bányák 1874-ben a DGT tulajdonába kerültek, és azt is, hogy az 50-es, 60-as években a Riegel által elkezdett szabolcsi kolónia építést 1868 után a DGT folytatta⁵ (1871-ben (!) 9 házban 61 lakást tartottak nyilván⁶).

A DGT, szemben a tőkeszegény bányavállalkozókkal, szilárd és tűzbiztos anyagokból cserépfedésű téglaházakat épített. Így a Riegel által itt emelt épületeket is elsősorban a vályog használata különböztette meg a DGT igényesebb lakóházaitól.

Rigli az 1890-ből származó (mellékelt) bányavállalati térkép szerint 25 épületből állt, amelyből az egyik – nagyobb alapterületű – épület biztosan iskola volt, a mellette álló hasonló lehetett bármi, csak nem munkáslakás, esetleg tanítói lakás vagy kocsmá. Kocsmá minden bányásztelepen állt, előbb létesült, mint bármi más közhasznú intézmény, iskola, templom stb.

Riglinek a Felsőtelep kiépülésig teljes értékű szerepe volt a szabolcsi bányatelep életében. Lakói – Szent István-akna üzemindulásáig – elsősorban a szomszédos György-aknán és Ferenc József-aknán dolgoztak. A Felsőtelep építkezése

² Római katolikus egyház, Riegel Antal, Koch Ferenc, Miesbach Alajos, Thiess Henrik stb.

³ Biró József: Riegel Antal bányamérnök és bányavállalkozó (1819–1900) = Pécsi Szemle, 2004 tavasz; Biró József: Riegel Antal bányamérnök = Pécsi Szemle, 2009 tél.

⁴ (Mecsek)Szabolcs önálló községként a Pécsi Járáshoz tartozott. Az I. világháborút megelőző időszak főszolgabírórsági dokumentumai megsemmisültek.

⁵ Pilkhoffer Mónika: Bányászat és építészet Pécsen a 19–20. században. Pécs, 2008.

⁶ Pécs Lexikon: Kolónia, bányatelep szócikk (Biró József)

Térkép a 20. sz. első évtizedéből, Szabolcs-bányatelepről

az 1870-es években vett nagyobb lendületet (az 1880–81-ben készült 3. katonai felmérés térképe szerint 24 épület állt), és az 1920-as években fejeződött be. A felsőtelepi iskola elkészültével (1922) minden közhasznú intézmény már a Felsőtelepen működött, Rigliben csak az alacsonyabb színvonalú lakások maradtak.

Korábbi írásainkban már kifejtettük, hogy a bányatelepeken a lakás „rangot” jelentett.⁷ A jobban dolgozó jobb lakást kaphatott, a politikailag renitens rosszabbat stb. A munkáslakás-osztás első és alsó lépcsője Szabolcson: „lakást kap Rigliben, utána meglátjuk, hogyan tovább.” Rigliből a „bevált” dolgozó később Felsőtelepre, Meszre költözhetett, és a helyére újonnan jött dolgozó került. Rigli kárára történő lakás-differenciálás különösen a 2. világháború után teljesedett ki, amikor az üzemvezetésnek lehetősége volt már összkomfortos meszesi és városi lakásokat is osztani dolgozóinak.

Rigli teljes lezüllesztéséhez a lakótelepek önkormányzati tulajdonba kerülése és a bányák bezárása vezetett. Amíg a telepeket (és ez kisebb mértékben már a Felsőtelepre /újabban Hősök tere környéke/ is vonatkozik) bányászok lakták, valamint a lakások a bánya tulajdonában (kezelésében) voltak, viszonylag rendezett körülmények uralkodtak a telepeken.

⁷ Szirtes Béla: Emlékek a pécsi bányatelepek hétköznapjaiból = Pécsi Szemle, 1999 tavasz

A telep nevééről

György-telep nevének eredetével kapcsolatban tévedések láttak napvilágot. Ezek szerint a telep „nevét Dick Györgyről kapta”, illetve a telepet „korábban Dick György telep”-nek hívták.⁸ Méltánytalannak tartanám a telep építését elkezdő, a névadó aknát tulajdonló Riegel Antallal szemben, ha e tévedések rögződnek. Ugyanakkor Dick Györgyhoz méltatlan lenne, hogy „más tollával ékeskedjék”.

György-telep az 1890-ben kelt bányavállalati térképen Georg Colonie néven szerepel. Nevét nyilvánvalóan a mellette működő Georg Schacht-tól (György-aknától) kapta. A telep nevének magyarosítása is nyilván az akna 20. század 1-2. évtizedében történt névmagyarosításához kötődik. A köznyelvben használt Rigli elnevezés pedig a bánya tulajdonosára és a telep építésének elkezdőjére (Riegel Antalra) utal.

A György-telep elnevezés, amint erre az előszóban is utaltam, már 1945 előtt is használatos volt. Dick Györgyről (1893–1933) – aki a bányatelepeken népszerű szociáldemokrata politikus volt – a Horthy-rendszerben semmiképp sem neveztek volna el lakótelepet. A nyilvánvaló tévedés korrigálásának további indoklására a következő fejezetben is sor kerül.

Létezett-e Szabolcson Dick György-telep?

1945 után létezett Szabolcson Dick György-telep. Erdősi Ferenc: Pécsi Bányatelepek című írásában található (az 1873-as (!) állapotot feltüntetető), méretarány nélküli, kis pontosságú tájékoztató térkép, amely szerint Ferenc József-akna mellett, attól ÉNy-ra található a Dick-telep.⁹ Az évszám nyilvánvaló elírás, és a térkép véleményem szerint Judenburgot jelöli e névvel. „1855-ben a szabolcsi uradalmi szénbányánál 9 öl (17 m) hosszú kocsis és béres lakást építtetett (a Székesegyházi Uradalom). Ehhez 8 ló elhelyezésére alkalmas istálló is csatlakozott. Ugyanott „fetske-rakási” modorban épült egy kocsmáépület 4 szobával, 2 konyhával, pincével... és ... (a kocsmát) bérebe is adták. 1860-ban a kocsmá feletti területen 21 öl (40 m) hosszúságú bányászlakkkal (6 szoba, 3 konyha) és a Schichtenmeister (bányatiszt) számára 3 szoba, konyha, éléskamrából álló négyszögalapú épülettel¹⁰, végül egy 8 öles, cseréppel fedett szénnapajttal kialakította az aknaüzem körüli készenléti lakótelepet.”¹¹ Krisztián Béla szerint (Pécs Lexikon: Judenburgi külfejtés szócikk) „a Judenburg vagy Zsidóvár nevet az egykor ott álló fogadóról kapta, amit egy zsidó ember üzemeltetett.” A telep az 1950-es katonai térképen is Dick György-telep néven szerepel. Mindezt tényként elfogadom azzal, hogy a völgy elején, amelyben Judenburg is feküdt, a szabolcsi bányavasúti állomás mellett kocsislakások, üzemi lóistállók, fészerek, és a kocsimester irodájának telephelye (3 épület és több fészert) helyezkedett el, amelynek szintén Dick György-telep volt a neve. A völgyben a két „teleprész” közötti kb. ötszáz méteres távolságot a vasútállomás sínpályái, az ún. Alsó-fatér és a szénsilók keresztelték. Kocsimester nagyapám irodájában sokszor megfordultam, így láttam az iroda oldalán a közterületi elnevezés tábláját: Dick György-telep.

⁸ Baranya megye földrajzi nevei I. 141. (Pesti János szerk.) Pécs, 1982.; Magyarország földrajzinév-tára. Baranya megye. Bp. 1978.; Pécs Lexikon: György-telep szócikk (Gyenisz Péter)

⁹ Erdősi Ferenc: Pécsi bányatelepek = Pécsi Műszaki Szemle, 1967/4. 12. p.

¹⁰ A későbbi két lakásos „Urak-háza” magja?

¹¹ Pályi Attila: A Székesegyház önálló uradalmi bányászata = Pécsi Szemle, 2002 tavasz

A György-telep a 20. sz. elején

A Dick György telepnek nevezett Judenburgra is igaz az, ami György-telepre. A köznyelvben senki nem hívta Dick-telepnek, a neve megszűnéséig mindenkinek csak Judenburg maradt. Felszámolására a külfejtési munkák során került sor, a lakások kötelező pótlása a városban történt meg. Az „alsó” Dick-telep a Ferenc József aknai védőpillér lefejtésével kapcsolatosan szűnt meg.

A György-telep és Dick György neve tehát nem függ össze egymással. Gondolataimat egy, a családi legendáriumból felötlött emlékekkel szeretném befejezni: boldogult György-aknai vájár nagyapám a Mecsekszabolcs községben az 1930-as években megtartott nyílt országgyűlési választáson határozottan adta le szóban a választási bizottság előtt szavazatát: Dick. Következményeként rövid időn belül egy kisebb lakásba kellett költöznie népes családjával. Dick Györgyre tehát szavazni sem volt okos dolog 1945 előtt, nemhogy lakótelepnek adták volna a nevét.

Hol és hogyan működött elemi iskola Szabolcs-bányatelepen?

Ezzel kapcsolatban az alábbiakat olvashatjuk. „A DGT 1877-ben alapított iskolát az ún. Kisgyőr teleprészen... egy rövid ideig (!) a társaság György-aknán (!) is nyitott egy részleget... 1922-ben költöznek az új, Török István u. 13–15. sz. alatti kilenc-tantermes épületbe...”¹²

A vállalat 1894-es kiadványa említést tesz az iskoláról: „Szabolcson két iskola van. Az egyik a 1870-ben a pécsi székesegyházi uradalom és a Társaság között

¹² Pécs Lexikon: Pécsszabolcs-Bányatelepi Általános Iskola szócikk (Kult László)

kötött bányabérszerződés értelmében alapított; katolikus jellege van... egy tanteremből áll... Györgybányának már 1874-ben történt átvételekor volt iskolája egy tanítóval... Az iskolában 3 tanterem... van”¹³

1937-ben, amikor elemi iskolai tanulmányaimat elkezdtem, két, egymástól teljesen független iskola működött Mecsekszabolcson: az ún. (bánya)társulati iskola a bányatelepen (Felsőtelepen) és a falusi községi (egyházi) iskola. Ez utóbbiról most nem beszélünk. Mielőtt a részletek megválaszolására kísérletet teszünk, rövid kitérőt kell tennünk. A szabolcsi elemi iskolák szervezeti felépítése, működtetése a szénbányászás jogának különbözősége miatt eltért a pécsbányai kolónián lévő iskolákétól. Az 1868. évi XXXVIII.t.c. alapján „A DGT a társulati iskolaalapító, ill. fenntartó kategóriába tartozott.”¹⁴ A szabolcsi iskolák történetét, szervezeti felépítését azonban nem lehet az 1948-ig érvényben lévő főkegyúri jog, a jus patronatus nélkül megérteni.¹⁵ A bányavállalat a szabolcsi földbirtokok szénkitermelési jogának a Székesegyházi Uradalomtól történt bérlőjeként, szerződésben vállalt módon, köteles volt a földbirtokhoz kötött kegyúri jogokat (ezen belül iskolaműködtetési kötelezettséget) gyakorolni. A földbirtokos Székesegyház tehát egyrészt kegyúri teherként áthárította az iskolaműködtetési kötelezettséget a DGT-re, másrészt a maga jogán részben r.k. uradalmi iskolának is tekintette a bányatelepi iskolát. Így a szabolcsi bányatársulati elemi iskola katolikus jellegű volt, ugyanakkor független a területileg illetékes szabolcsi községi katolikus iskolától. A gyakorlatban az iskolában az egyik tanító ún. uradalmi r.k. iskolai tanító volt, akinek kinevezése előtt a püspöknél bemutatkozó megjelenése szükségeltett, de díjazását a DGT magára vállalta. Tanulmányaim idején a társulati iskola egymás mellett fekvő két – különböző térszinten, de közös udvaron álló – épületben működött, amelyből a felső (amint láttuk) 1922-ben készült el. Iskolába járásom kezdetekor, noha az épületek még álltak, már nem működött a György-telepi és a kisgyőri iskola. Megszűntek, amikor a fenti új négy osztálytermes épület elkészült, amelyben 2–4. osztályos elemi iskolai tanulmányaimat folytattam. Az első osztályt a fent említett alsó, két osztálytermes épület egyik termében végeztem, és az Értesítőm pecsétje szerint ekkor „A szabolcsi bányatelepi r. k. uradalmi elemi népiskolá”-ba jártam (nem a társulati iskolába!), az Értesítőt igazgatóként a szabolcsi plébános írta alá (nem az iskola igazgatótanítója!). Az első osztályos tanítónőmet nem a bányatársulat, hanem az egyház állította. Ugyanazon Értesítőben a második osztálytól a bélyegző tanúsága szerint az „Első Dunagőzhajózási Társaság Elemi Népiskolá”-jába jártam. Tehát megegyezés alapján az iskolát a bányatársaság és a r. k. egyház közösen működtette. Mindezt azonban az iskolán nem lehetett látni, az összes osztályt, tanítót, az egész iskolát a DGT által fizetett igazgatótanító irányította. Tapasztalataimat, a családi szájhagyományt, valamint a vonatkozó irodalmat és néhány dokumentumot összegezve a szabolcsbányatelepi elemi iskolák létéről az alábbi véleményem alakult ki.

¹³ Pilkhoffer... i.m. 2008.

¹⁴ Huszár Zoltán: A Dunagőzhajózási Társaság elemi iskolái a pécsi bányavidéken (1868–1938/1944) = Tudás menedzsment, XI. évf. 1. sz. ÉV ???

¹⁵ Rajczy Péter: A népoktatás története Szabolcs-bányatelepen = A Pécsszabolcs-bányatelepi Általános Iskola Jubileumi Évkönyve 1877–1977 (István József szerk.)

A György-telepi iskola épülete a kertek felől

A György-telepi iskola

A bányatelepen az első elemi iskola valószínűleg György telepen (a Rigliben) 1874 előtt létesült, mert „Györgybányának már 1874-ben történt átvételekor volt iskolája”. Ez az iskolaépület a bánya üzemterületén nem lehetett, hanem a bánya lakótelepén. György-akna lakótelepe pedig a fentiekben már tárgyaltak szerint György-telep (Rigli). Lakóépületeknél nagyobb alapterületű két épület (amely közül az egyik az iskola lehetett), jól látszik a Georg Colonie-t is ábrázoló mellékelt, 1890-ben készült, Gruben Übersicht Karten. A Riglit ábrázoló mai fotón is jól kivehető a hajdani iskola feltételezett épülete. (Ma lakóház.) A György-telepi iskola tehát biztosan működött 1874 és 1922 között, de indulása lehet 1874 előtti. Létesíthette a telep építését elkezdő Riegel Antal (esetleg a György aknát 1869–1874 között birtokoló társaságok?), vagy az építést folytató és befejező DGT. Huszár az elsőt vallja, mert azt írja, hogy: „György akna átvételekor, 1874-ben már működött és ezt vitte tovább a DGT.”¹⁶ Én az utóbbit tartom valószínűnek, mert az iskolaépület a telep déli szélén helyezkedett el, és a telep építkezése logikusan északról dél felé haladhatott. (A telep építését irodalmi ismereteink szerint 1868-tól az I. DGT folytatta és fejezte be.) A DGT rendszerben gondolkodó és cselekvő tulajdonságát ismerve feltételezem azt is, hogy az iskolában a tanítást összehangoltan a következő fejezetben tárgyalásra kerülő Kisgyőri iskolával (egyszerre, 1872-ben?) kezdték el. A György-telepi iskolában tehát minimum fél évszázadon át három osztályteremmel működő iskolát tisztelhetünk, amelyben a szabolcsi bányásztársadalom több nemzedéke nevelkedett (szüleink, nagyszüleink, az édesapám 1908-tól 1914-ig).¹⁷

¹⁶ Huszár... i.m.

¹⁷ A Péccssabolcs-bányatelepi ... i.m. 1977

A Kisgyőri iskola

A Kisgyőri iskola a megszűnt Mihály-akna helyén, üzemépületeinek felhasználásával létesült. Az akna bezárásának pontos időpontját sajnos nem ismerjük, de az iskolaalapításnak feltüntetett időpontok a bányauzem működése szemszögéből elfogadhatók. (Az 1860-as úrbéri térképen még szerepel a működő akna, de az 1880–81-es katonai térképen már csak egy épület látható az üzem helyén.) A Kisgyőri iskola volt a pécsi székesegyházi uradalom és a Bányatársaság között kötött hivatkozott bányabérszerződés értelmében alapított r.k. uradalmi iskola. Huszár szerint „itt 1872-ben kezdődött meg a tanítás” (szemben az előzőekben idézett 1877-tel! Ez utóbbi Rajczi szerint az egymás mellett működő két iskola egységes igazgatás alá kerülésének időpontja.). Az iskolában a Felsőtelepi új iskola elkészültéig, 1922-ig egy tanteremben tanítottak.

1937 és 1949 között – a felsőtelepi iskolába, majd a gimnáziumba menet – naponta elgyalogoltam a még álló iskolaépület mellett. Az egy-tantermes iskolaépületben tanítás már nem folyt, de a tanterem melletti tanítólakásban lakott még Székely Károly tanító úr és családja. (Egyik fiúgyermekük a neves néhai pécsi születés-nőgyógyász professzor: Székely József). Székely tanító néni akkor az első, a r.k. uradalmi osztályt már az új Felsőtelepi iskolában tanította (az én első osztályos tanító-nénimként is.).

A Felsőtelepi iskola

Az új Felsőtelepi (ma Török István utcai) iskolában 1922-ben kezdődött meg a tanítás. Az iskola két térszinten két épületből állt. A felső szinten készült el az új, négy tantermes (plusz tantestületi, igazgatótanítói szoba) iskolarész, az alsó szinten egy régebbi építésű, két osztálytermes épület egyik termében működött a r.k. uradalmi iskolai első osztály. Ezen épület padlasterében egy kézimunka gyakorló terem is található volt. Ez az utóbbi épület látható egy a 20. sz. első évtizedét ábrázoló (mellékelt) bányavállalati térképen (de látható ezen a Kisgyőri és a György-telepi iskola, sőt már az igazgatótanító lakása is). Az iskolaudvar alsó szintjén álló – a térképen látszó – épület eredetileg legényszálló volt.¹⁸ A legényszálló-épület az 1880–81-es katonai térképen még nem látható, sőt az 1890-ben készült Gruben Übersichts Karten sem. Az épület legényszállóként a fentiek szerint maximum 30 éven át működhetett. A szabolcsi bányák nőtlen vagy távol lakó dolgozóinak elszállásolását szolgálta mindaddig, amíg az 1913-1927 közötti rekonstrukciós program keretében a Szent István-aknai új legényotthon 1922-ben átadásra nem került. A DGT összehangolt beruházásaként 1922-re készült el az új legényotthon, a Felsőtelepi új iskolaszárny és a régi legényotthon iskolai osztályokká alakítása. Ezzel az igényeknek már csak nagy nehézségek árán és hiányosan eleget tenni tudó György-telepi és a Kisgyőri iskolákban a tanítás megszűnt. A György-telepi iskola épületét ma is funkcionáló lakásokká alakították, a Kisgyőri iskola épületei néhány év múltán lebontásra kerültek. (A Pécsi Bányász-történeti Alapítvány tervezte Kisgyőrben a Mihály aknát és a r.k. uradalmi iskolai osztály épületét megőrkítő közös emlékjel elhelyezését.)

A Felsőtelepi iskola – kisebb bővítéssel, átalakítással – 51 éven át, 1973-ig a fent leírt épületekben, 1975-től pedig új korszerűbb épületben működött. Az iskola

¹⁸ Papp Imre: Előszó = A Pécsszabolcs-bányatelepi ... i.m. 1977.

A György-telep 2011-ben, jobbra a Felső-telep

korszerűsítése az alsó térszinten álló, volt legényotthoni épület lebontásával kezdődött. A Felsőtelepi iskola 1997-ig, előd iskoláinak jog- és szellemi örököseként is, háromnegyed évszázadon át magas színvonalon, eredményesen szolgálta önálló iskolaként bányász generációk ifjúsági nevelését. (Hajdani tanulójaként is tisztelettel és hálával adózom emlékének!)

Egyéb Szabolcs-bányatelepi kérdőjelek

A Szabolcs-bányatelepre vonatkozóan megjelenő adatok sokszor pontatlanok, hozzávetőlegesek. Ez a bevezetőben említett fontos okon kívül abból is adódik, hogy nem jól definiált az, amiről beszélünk, és részben keverjük is a fogalmakat. Sokszor elhangzik, hogy a szabolcsi kolónia a DGT időben második, de legnagyobb lakótelepe. A mondat első fele nem vitatható, a legnagyobb azonban nem igaz. Tisztázni szükséges mindenképp, ha szabolcsbányatelepi lakás, lakóház stb. adatokról van szó, hogy miről beszélünk: A Hősök tere környéke (Szabolcser Colonie, Luftcolonie, Felsőtelep), (és) György-telep (Rigli, Georg Colonie), (és) Békaváros (Frosch-Colonie), (és) Gänz-Colonie, (és) Dick-telep (Judenburg, Kocsis lakások), (és) Szent István-akna összességéről vagy miről. Amennyiben Szabolcsról mint bányakerületről van szó, annak adataiban Somogy is benne van. Különválasztott, pontosan definiált adatokban ne is reménykedjünk, összesítve is csak bányakerületi adatok esetén. A közismert szabolcsi adat, amely Pécsbánya

(egyébként hasonlóan heterogén összetételű) adataival vetélkedik (lakásállomány 1913-ban Pécsbányán 733, Szabolcson 729; 1931-ben Pécsbányán 860, Szabolcson 822), Szabolcs bányakerületi adat, amely a somogyi lakásokat is tartalmazza.

Semmivel sem tisztább a kép, ha a telep bármely része építésének történetét szeretnénk megismerni.

György-telep építésének kezdesénél is széles időintervallumról, az 1850–60-as évekről, s 1868 utáni DGT folytatásról beszéltünk, befejezésének időpontjáról pedig semmit. Az 1856–60-ban készült 2. katonai felmérés térképe nem tartalmazza György-telepet, egy 1852-ből származó szabolcsi úrbéri térképre még csak keresztül „Riegele” ráírva körvonalazódik Rigli helye, az 1860-as tagosítási térképen az Uradalom területétől már 17-a és 17-b jellel elkülönítve szerepel a terület, de építmények feltüntetése nélkül. Az 1880–81. évi 3. katonai felmérés térképén már a teljesen kiépített György-telep látható. Úgy tűnik, hogy 1860-ra Riegel megszerezte a lakótelep területét, de az építkezés még nem kezdődött el. 1875-ös bírósági térképen 2482/4 és 2482/5 telekkönyvi számmal megosztva szerepel Rigli területe, de érdekes módon a vele együtt szereplő, a falu északi szélén fekvő 2482/1 és 2482/2 hrsz. telkeken feltételezésem szerint Frosch-Colonie (Béka város) és Gänz-Colonie (Liba-telep) területének feltüntetése szerepel. (Építmény egyik helyrajzi számon sincs feltüntetve.) A rendelkezésünkre álló összes felsorolt adatból azt feltételezzük, hogy Georg Colonie (György-telep) 1860 és 1872 között épülhetett.

Béka város (Frosch-Colonie)

A Béka városi kolóniát feltételezésem szerint 1875 és 1893 között a DGT építette. Az 1875-ös bírósági térképen ugyan beépítetlen terület, 1893-ban azonban biztosan létezett, mert a szabolcsi központú nagy bányászsztrájk alkalmával a Pécsi Napló korabeli tudósítása szerint „...a csendőrök a falu felső végén megkezdték a házak kiürítését... Az ajtókat, ablakokat bezúzták. Pinczét, padlást, félszert, istállót kimotoztak s az ott talált idegen munkásokat kihurcolták, az ellenállókat hatalmasan ütlegelve agyba-fejbe. Az utcán a gyalogság szuronyok közé fogta őket... az asszonyok szörnyű átkokat mondva a főszolgabíróra és az urakra... erre a csendőrök szuronyt szegezve neki mentek a tömegnek... a sztrájkolók fölmenekültek a dombra... A huszárok kifent kardjaikkal... a tömegre rontottak... a csendőrök fölülről puskatussal, a lovasság alulról kardlapozva és gázolva a halálra ijedt tömeget... kiszorította a faluból... menekült ki merre látott, ki merre tudott. A gyalogság... a falu széléig kísérte az idegen munkásokat... Délután 6 órakor már csendes volt a falu... Mindössze 8 munkás szenvedett nagyobb sérülést s körülbelül 30 kisebb ütődést... emberhalál nem történt... Ezen kívül erről a részben ma is álló telepről adataink között semmit sem találunk. A bányászkolóniákat feltüntető térképeken,¹⁹ de a mai várostérképeken sem szerepel a neve, az idézett katonai térképek sem nyújtanak információt. Nem tudjuk, mikor építették, hány épületből és lakásból állt, területének határait nem ismerjük stb.

Szabolcs-faluban járva azonban Béka város maradványait megtalálhatjuk, és a helyi köznyelv mint településrészt ismeri (a Gänz-Colonie-t is). Szabadság-

¹⁹ Erdősi... i.m. 1967.

harc utca 37–39–41. lakóházak és tőlük északra 50 m-re egy hasonló (kb. 20 m hosszú) épületben 14 lakást találunk Béka város maradék, jellegzetes bányász-kolónia épületeiben. A Jószerencsét! utca elején, a fenti épületektől kb. 200 m-re délre két, feltehetően valamiképp a fenti telephez kapcsolódó két bányász kolóniaház található.

Gänz-Colonie (Liba-telep) mindössze két munkás, egy tisztviselő és egy felvigyázó házból állt. Gyerekkoromban a tisztviselő házban nagyapám lakott, ezért a telepet meglehetősen ismertem.²⁰ Épületei a 3. katonai felmérés térképén (1880–81) még nem, a Gruben Übersichts Karten (1890) és a későbbi katonai térképeken már megtalálhatók. A telep felszámolására a bányabezárásokat követő meddőhányó-tájrendezések kapcsán, 2001-ben került sor.

Összefoglaló megállapítások és hipotézisek

A fentiekben elmondottakból levont következtetésem ambivalensek. Egy részük határozott vélemény. Más részük csak feltételezéseket, sőt újabb kérdéseket tartalmaz. Irodalmi és helyben hozzáférhető adatok alapján több kérdésre vagy sikerült választ találni, vagy a válaszokat csokorba gyűjtve néhány új összefüggésre felfigyelni.

A szabolcs-bányatelepi elemi iskola induló évére vonatkozó adatok ellentmondásosak maradtak (1872, 1874 előtt, 1877), de nem tartottam feladatnak a közöttük való döntést, egyrészt, mert az eltérés nem érdemi, másrészt mert lehet, hogy minden évszám igaz. (Első osztály 1872-ben, a teljes 6 osztály 1877-ben, és/vagy ez évtől a György-telepi és a Kisgyőri iskolák egységes igazgatás alatti működtetése).

Néhány György-telepre vonatkozó adathoz sajnos nem fértem hozzá, pedig választ adhattak volna több kérdésre (melyik épületet ki építette stb.), és realisabb képet mutathattam volna be a mai György-telepről.

Nem jutottunk előrébb a Szabolcsfalú szélén épült, és maradékaival a mai „faluba” szervesen beépült Béka város történetében (nem beszélve a régi templom mellett épült bányafelügyeleti lakásról: régebben Schapka-, ma Lelovics-ház illetve -kert). Csak feltételezzük a Judenburgi Schichtmeister-ház és a későbbi „Urak háza” kapcsolatát. Az utóbbiban évtizedeken keresztül – a Szent István-aknai készenléti lakótelep elkészültéig – a szabolcsi bányakerület vezetője és helyettese lakott kocsislakással, istállóval, fészerekkel, kertésszel (Sikora- később Wáger-ház illetve -kert).

Tanulságul ismételten le kell szögezni, hogy a MOL-ban a kutatást folytatni kellene. Hasznos diplomadolgozat-címeket lehetne földrajz, szociológia vagy történelem szakos diplomázók részére fogalmazni, és szép dolgozatokat írni például az alábbi iratcsomók feldolgozásával: Első Dunagőzhajózási Társaság Pécsi Bányagazgatósága – *Építési Osztály* – Z. 271. – 3. csomó – 5. tétel – Épületkimutatások – 1873–1879 – 4. csomó – 5. tétel – Épületkimutatások – 1880–1900 – *Szabolcsbányatelep Üzemvezetőség* – Z. 277 – 11. csomó – 33. tétel – Szolgálati lakások és munkáslakások nyilvántartása, kiutalása – 1892–1946 – 20. csomó – 69. tétel – Lakó és gazdasági épületek – 1896–1946. Kézírástól gót betűk ismerői előnyben!

²⁰ Szirtes... i.m. 1999.

Az indokolások megisméltése nélkül összefoglalva:

Dick Györgynek semmi köze sincs György-telep nevéhez. A telep György-aknáról kapta a nevét. György-akna korábbi neve Georg Schacht, a telep eredeti neve Goerg Colonie. Az elnevezés 19. századi. A György-telep népi neve Rigli, nevét Riegel Antalról kapta, aki György (1.) akna tulajdonosa és a lakótelep építésének elkezdője volt.

Dick- (György-) telep 1945 után a népi nevén Judenburg és a kocsislakások, lóistállók településrészek területe.

Szabolcs-bányatelepen három helyen működött (hosszú ideig) iskola: György-telepen, Kisgyőrben és a Felsőtelepen.

György-telep déli szélén három-tantermes iskola működött.

Kisgyőrben r.k. székesegyházi uradalmi jellegű egy-tantermes iskola működött a bezárt Mihály-akna helyén.

A Felsőtelepi iskola két épületből, és eredetileg összesen hat tanteremből állt, a felső térszinten álló 4 tantermes iskolarész 1922-ben került átadásra. Az alsó, kezdetben két tantermes épület korábban legényotthon volt, és 1922-re, a Szent István aknai legényotthon elkészültével alakították iskolává. A Szabolcs-bányatelepi új iskola és a Szent István-aknai legényotthon kialakítása a Jičinský-program összehangolt beruházása volt.

Az 1913-ban kezdődő Jičinský-féle rekonstrukció teremtett új helyzetet a szabolcsi iskolák vonatkozásában is, kiépült a teljes szabolcsi kolónia a Felsőtelep félszáz lakóházával és szolgáltató épületeivel (élelmitár, pékség, húsfüstölő, orvosi lakás-rendelő, társulati vendéglő stb.), elkészült a Szent István-aknai készenléti lakótelep, az új legényotthon Szent István aknán, és a rekonstrukciós programmal összekapcsoltan a Felsőtelepi iskola.

Hipotézisek

– A György-telep első részét Riegel Antal 1860–1868 között építette.

– A György-telep előbb került a DGT tulajdonába (1868–69?), mint György-akna (1874).

– A DGT György-telep építését 1869-ben folytatta és befejezte 1872-ig.

– Mivel a György-telepi iskola a telep déli szélére került, elkészítésére feltehetően a telep építésének utolsó szakaszában került sor, György-telep építése ezzel befejeződött, Felsőtelep építése ekkor már nagy lendülettel folyt. 1880-ban a Felsőtelepen már 24 ház állt.

– A György-telepi iskola a felsőtelepi első ütemű (a Jičinský-program megszületése előtti) és a György-telepi lakások középtengelyében helyezkedik el, mindkét telepről rövid úton megközelíthető. Feltételezhető a tudatos helykijelölés, és az iskolának a Jičinský-rekonstrukciót megelőző korszakban az egész szabolcsi kolónia (Felsőtelep és György-telep) használatára való tudatos rendelése.

Úgy érzem, a kérdések megválaszolásának kíséretével tartoztam magamnak és a helynek, Szabolcs-bányatelepnek, ahol nyolc évtizeddel ezelőtt első lépéseimet megtettem. Köszönöm mindazoknak, akik e törekvésemben segítségemre voltak.

Követ dobtam a szabolcsi állóvízbe, várom a hullámokat!

VÁLOGATÁS MARTYN FERENC KIÁLLÍTÁS-MEGNYITÓ BESZÉDEIBŐL III. KÖZREADJA HÁRS ÉVA MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ, MARTYN FERENC MONOGRÁFUSA

Emlékbeszéd Rippl-Rónai József 100. születési esztendejére. Kaposvár, 1961.

Megtisztelő számomra, hogy szülővárosomban, Kaposváriak előtt, Somogy legnagyobb művészfőnök a mai napon megemlékezhetem. De vajon mondhatok-e róla, életéről, életművéről, annak művészettörténeti fontosságáról olyat, amit itthon nem ismernek. Ezt alig hihetem – mert hogy Kaposvár történetéhez, annak hosszú korszakához hozzátartozik, azzal egyet jelent Rippl-Rónai munkássága, ez magától értetődik: nevét viseli a Somogy Megyei Múzeum – egy iskola Kaposváron, ahol atyja igazgató volt és ahol ő maga elemibe járt –, nevét viseli a város egyik uccája – a Róma hegyen ott áll otthona, ott állnak fái, kertje minden úgy, akként, ahogy az életében megvolt, és ha egy üvegszekrényben nem látnánk a halott festő arcának és kezeinek gipsz mását, azt hihetnénk, valahol künt dolgozik éppen a „motívum” előtt; él a Megyei Könyvtár, a Levéltár, a Somogy megyei Múzeum, a Somogyi Sajtó éber gondja, oeuvre-jének gondozásában, itt áll három szobra, melyek egyikét Medgyessy Ferenc természet után faragta, annyi út, annyi visszatérés után ide, kaposvári földbe fektették fekete ruhában, ide tért meg vele a Burgundiából származó francia asszony, Lazarine Baudrion, és mindezt egygő fogva, Rippl-Rónai él a kaposvári, a somogyi ember szívében. Közülük ő maga, ki egész életével a közösségért dolgozott. És ma, a nép képviselője, a kaposvári és a Somogy megyei Tanács művészetének gazdája, megőrzője. A közösség, a nagy folyam példázata ez, folyamé, mellyel egyesül a folyó.

A Rippl-ek a 19. század elején Szentbalázs községben éltek; földművesek és bognárok voltak. Bognár volt a nagypapa, aki Toponárra költözött. Itt született Rippl-Rónai apja, ennek János nevű öccse, az ivánfai Rippl, ugyancsak bognár – mindketten több festmény, köztük a legnevezetesebb, a „Kossuth imádó Rippl bácsi” című kép modelljei. Az anyja – családi hagyomány szerint – horvát származású, valamelyik öregapja bán volt.

Rippl József igazgatótanító és Knezevics Anna Paulina négy fiúgyermekének legidősebbje, akit apja neve után Józsefnek kereszteltek, 1861. május 24-én született Kaposváron, a Zárda uccában. Nem tudjuk, melyik házban.

Még láttam a szülőket. – Rippl József magas termetű, szürke szakállas, komor, zsémbes ember volt. Sötét ruhákban, fekete körgallérral járt délutánonként fiához, utána meg a Csendes-féle korcsmába egy pohár borra. Az anyja kicsiny volt, sápadt, árkos szemű – mindegyik fia örökölte ezt a sajátosságot –, félénk, galambszürke jelenség. Mindketten helytálltak az életben.

A Rippl-fiúk gyenge tanulók, de hírhedt csínytevők voltak azokon a városvégi mezőkön, ahol ma a színház, az állomás áll – tréfáik egyik-másikat maga a festő mesélte néhanapján. És mindegyik fiúban volt valami szokatlan – bogaruk volt,

mondhatták róluk: Ödönből festmény- és néprajzgyűjtő, Sándorból operaénekes lett, Lajos hegedült. De hogyan gondolkodhattak a szülők Józsefről, vajon tudták-e, értették-e festészetét? Erről nem szól a krónika, és azt hiszem, inkább tanúi, bizonytalan szemlélői lehettek, mintsem megértői.

Rippl-Rónai gyógyszerésznek indult, és a budapesti tanulmányok befejeztével Schröder Sándor Fő uccai patikájában – sőt Pécsset is – volt segéd. De a porok és szörpök keverése nem tartott sokáig – a szokatlan, a váratlan, a meglepő Rippl-Rónai egész életét jellemzik. A patikusból házitanító lett Bécs szomszédságában, aztán a müncheni akadémia növendéke, aztán Parisban Munkácsy munkatársa, majd szédületes gyorsasággal a francia festők egyik nagy újító társa, majd ismét, nagy alkotásainak derekán, az európai szerepet fölcseréli a kaposvárival, a hazai feladatok vállalásával.

Életének kétharmada a 19. századra esik, valójában ennek a századnak, ennek utolsó negyedének nagy festője és újítója. A múlt század ama szárnyaló, romantikus művész alkata, aki mindjárt indulásában korának, társadalmának hites kifejezője, a művészettörténetet író egyedüli „van”.

Másfél évtizedet töltött Parisban; az első éveket a „nagy pártfogó”, Munkácsy mellett. Munkácsy sokra becsülte és elismeréssel írt róla. Másolta a mester festményeit, annak szemlélete, stílusa értelmében festett „életképeket”. De egy napon számadást kellett tartania, mert belátta, tudta, hogy Munkácsy művészetéből a külsőségnek átvétele, annak élmény nélküli ismételése nem lehet tartalom és életcél.

„Belém szállt a jó lélek” – írja egyszerűen, de a szavak mögött mély megfontolás húzódik meg, amely aztán megérlelte az elhatározást, életének legjelentékenyebb elhatározását. Mennyi és mily nyugtalanító kérdés gyűlik itt egybe életrajzának megírói számára!

Búcsút mond annak a nagyvilági életnek, melyet megismert Munkácsy udvarában, ellenségesen helyezkedik szembe a párisi műkereskedelemmel, életkérdés, értelemmé fokozódik az egyre sürgetőbb feladat: hozzáfogni saját munkásságának megalapozásához, majdan megépítéséhez. Gondolom, a bizonytalan sors, sőt bizonyos szegénység nem félemlítette; a még ismeretlen, a csupa kérdés, de megoldást, választ váró új művészeti feladatok izgalmában – egyedül azok elvállalása volt számára a legfontosabb. Aki csak kevéssé ismerte Ripp-Rónait, magától valónak tartja, hogy a formát váró jövő elől nem térhetett ki. Sőt oly biztonsággal, akkora erővel, oly gyorsasággal harcolta ki a maga helyét, mely képzőművészetünkben egyedülálló. De hiszen egész életére jellemző a szélesen ömlő, gazdagon hangszerelt, elragadó alkotókedv, melynek tüze – a pazarló bőség fogytán – hirtelen elhamvadt.

Ekkortájt Paris egyik nyugati külvárosában, a Szajna-parti régi Neuilly-ben, annak szegényebb, népesebb felében lakott. Két barátja közül az egyik gazdag ember, skóciai gyáros fia – a festő Knowles; a másik csak árnyalattal van jobb helyzetben nálánál, mert francia, akiből korunk egyik legnagyobb szobrása lett – a déli tengerpartról származó Aristide Maillol. Rippl-Rónai megírja e barátság szép történetét, leírja a neuilly-i házat, azt, hogyan éltek. Nagy, szorongó gondok évei annak, aki vitte, aki ma nézi, annak hősi élet.

RR megírja e barátság szép történetét,
leírja a neuilly-i házat, azt, hogyan
élték. Nagy, szorongó gondok évei annak,
aki vitte, aki ma nézi, annak hősi ílet.
Hogy kezdődött?

"És Knowles az első szöve beleegyezett,
és kihúcolkodunk a "motivum" körébe
talált laxisba. Neki ugyan bőven volt mit
költözödni, de azért nekünk is segílt:
így-bizony - ez a húcolkodás is könnyen ment.
Csak az imént licitálták el holmimat;
a háttamon vittem a szalmazsákokot, s
Laxamine kezébe is jutott egy kiszáradt
virágcsokor; míg Knowles barátom
segítségére a virágok a szállításban
merült ki. Ei tudja isten, nem is
szégyenkezünk túlságosan ebben a
fura menetelésben; hiszen ez hozzá-
tartozik a művészi "életkörülményekhez".

Törésvig élt ebben a házban; itt festette
"Fekete képeimet" legfőbbjeit, a magyar
festészet remekműveit.

"Nem mivha feketeinek láttam volna a
világot, hanem mert a feketeiből kiindulva
átartam azokat megfesteni."

Hogy kezdődött? „És Knowles az első szóra beleegyeznek, és kihurcolkodunk a 'motívum' közelében talált lakásba. Neki ugyan bőven volt mit költözködni, de azért nekünk is segített: így – bizony – ez a hurcolkodás is könnyen ment. Csak az imént licitálták el a holmimat; a hátamon vittem a szalmazsákot, s Lazarine kezébe is jutott egy kiszáradt virágcsokor, míg Knowles barátom segítségével a virágváza szállításában merült ki. És tudja Isten, nem is szégyenkeztünk túlságosan ebben a furcsa menetelésben, hiszen ez hozzátartozik a művészi életkörülményekhez.”

Tíz évig élt ebben a házban, itt festette „fekete képeinek” legtöbbjét, a magyar festészet remekműveit. „Nem mintha feketének láttam volna a világot, hanem mert a feketéből kiindulva akartam azokat megfesteni. E „fekete képek” Rippl-Rónaija – legalább számomra – a legfontosabb és legnagyobb. Még csak 33 éves, amikor 1894-ben, a rue de Babilonban kiállítja ezeket a képeket.

Otthon, Neuilly-ben a gondok: „magam is sokszor elcsudálkozom, hogy hogyan lehetett keresztül élni Münchenben, Párizsban, jóformán minden kereset és egyéb pénzforrás nélkül, és így élve nemcsak megélni, hanem még igazi művészetre is törekedni, és soha meg nem alkudni.”

A Rue de Babylonban pedig kiállításának rendkívüli sikere, erkölcsi sikere: Rippl-Rónai egyik napról a másikra egyenrangú társa az élenjáró franciáknak. A Kaposváron, egyik látogatásakor festett „Öreganyám” című képről azt írja a Le Soir 1894 április 29-i száma, hogy Baudelaire nem megragadóbb, mélyebb lélekábrázolásban. „C'est le poème des tristesses infinies de la vieillesse que chante ce tableau puissant. Dans les 'petites vieilles' Baudelaire n'est pas plus poignant et plus triste.”

De mégis! Mi az, ami számunkra mindebben a legfontosabb? Már itt, sőt éppen itt az első felvonásban Somogy a fundamentum, századvégi divat szerint, sötétbarna és fekete ruházatban, főkéntösen kaposvári asszonyok, komoly kaposvári férfiak néznek ránk a képekről, aztán meg ismert, somogyi falvakban, földeken járunk. Rippl-Rónai két kezével hidat épít Kaposvár és Paris között.

Múlnak az évek. Rippl-Rónai megfordul Bretagne-ban, Belgiumban, egyre utazik, barátainak köre egyre tágul – csupa nagy név: Bonnard, Denis, Vuillard, Roussel, a posztimpreszionisták ama csoportja, melyet „les Nabis” néven ismer a történelem. Persze Neuilly és Maillol hazája, Banyuls sur Mer, ahol 1899-ben egy egész nyarat tölt, marad a legfontosabb állomás.

Egy alkalommal, egy vasárnap délután elindultam Neuilly-be, hogy Rippl-Rónai nyomában megkeressem a házat, melyben lakott, a teret, ahol látta a kuglizókat, a Szajna-partot, ahonnét festette a szürke folyót, ami szürke színnel, mely telve rózsaszínnel és halovány kékekkel. – Neuilly nem változott, azonosak az uccák, a falak, talán a fák is régiek. Hirtelen bukkantam a házra, melynek ötven esztendő múltán is helytáll leírása: azonosak a szobák, régi a kandalló, talán még a falak tapétái sem változtak. Igen, ennél a kandallónál ülve készítette Lazarine azokat a színes, gobelinszerű szőtteket, melyeknek kartonjait Rippl-Rónai rajzolta, ebben a szobában fogyasztották el barátai azt a gulyáslevest, melyhez a hozzávalót hitelbe vásárolta és maga főzte... de fiatalok voltak, a holnap hősei!

Maillol, a Pireneusok alatt, tengerparton született katalán, magas, keszeg volt, fekete és szakállas; Knowles Skóciából szállt le Párisba – ő vékonydongájú,

sápadt, szőke. Riproné – mert így ejtették ki nevét – hármójuk, e három muskétás közt a legmutatósbab, amellek közvetlen, akit szívesen látnak a társaságban, és akinek sikerei vannak a nőknél is.

Évek múltával, később viszontláttam a festményekről már régen megismert déli tájat, Maillol hazáját, a banyuls-i kicsiny kikötőt, a szűk ucca-folyosókat, a lapos háztetőt, ahol készült az a Maillol arckép, mely máig egyedül képviseli a magyar festészetet a párizsi Múzeumban. Az utazás – 1899-ben – Neuillytől a spanyol határig hosszú lehetett, de a rendkívüli festői élmény megérte. Milyen életerő lakhatott Rippl-Rónaiban, amikor a merőben új, idegen környezetben, minden bevezetés nélkül, szinte az érkezés órájában a leglényegesebbet ismerte föl a mediterrán világban, a neuilly-i, fekete képe után a déli tenger szikrázó színeire váltva palettáját. „Itt csakhamar mindent színesnek láttam, de még nem naposnak. Itt festettem azokat a képeimet, melyeknek religiozusan egyszerű, de egyúttal színes motívumai átmenetül kínáltak a fekete sorozattól a napos, vagy ha úgy tetszik, a harsogóan színes sorozathoz.”

Nagy alkotásai készen álltak ekkor; nem kellett volna mást tennie – még ha többet nem is alkot – mint bevárni az idő újító szerepének igazolását.

Rippl-Rónai azonban, 1902-ben Lazarine Baudrion-nal hazajött Kaposvárra. Vajon mire gondolt, mit tervezett, aki átélte a francia munkásmozgalom bérharcait, a Dreyfus-pert, az impresszionisták csatáit, látta, ismerte Cézanne-t, Gauguin-t – amikor hazaindult. Milyen élet és erő, mekkora bizalom hozhatta vissza Somogyba! Egy bizonyos – és a történet igazolta –, hogy az akkori hivatalos világra nem számíthatott. Igaz, itt voltak a szülei, a családja, akikhez ragaszkodott, itt volt Piatsek bácsi, a barát, a modell, Lazarine magyar tanítója – ígéretei festői élményeknek. De itt volt – bármily kicsinyen – itt volt a vár, a Kapos, a szélesen hömpölygő Somogy, csupa testvér, mégis ismeretlen: az érkezés percében mindenki kaposi volt, mint ő. Volt pedig Kaposvárnak ebben az időben 17 352 lakosa és 1443 háza – így szólnak az 1900-as adatok. Negyven esztendő volt ekkor.

Féktelen erővel vetette magát a munkába, szinte csorgott kezéből a festmény, rajz, tervek, írások – mind Kaposvárról, Somogyról. Ha együtt volt a bő aratás, ezt a nyugati iskolázottságban ötvözött somogyi termést kiállította Budapesten. Volt támadás, kevés elismerés, még az élclapok is tollhegyre vették. – Életének ez a második, jelentékeny korszaka, a századeleji Somogy krónikája 12 esztendeig tartott: élettől duzzadó vonalvezetés, bőven omló, sugárzó színek, számban is hatalmas mű, valószínűleg a legnagyobb képzőművészetünkben. Balzac neve jut a szemlélő eszébe, akihez különben is sok tekintetben hasonló emberfajta.

1914 nyarán – egy korajúliusi estén – szokás szerint magával vitt, hogy járjunk egyet a róma-hegyi gesztenyesorban. Elmondta, hogy másnap elindul Franciaországba. A séta végén leültünk műterme előtt egy padra. Holdvilágos volt az este, szemközt velünk ott meredezett egy hatalmas, kiszáradt diófa csontváza. Arról beszélt, mily nehéz dolog lerajzolni a fákat. Mert – úgymond – jelkép a fa; olyan, gyakran akkora gyökérzete, mint ágai. Belekapaszkodik a földbe, belemarkol az égbe. És szerkezet. De nemcsak ezt az állványzatot kell ám követni az írónnal, hanem azt is, hogyan működik mindez, milyen anyagcseréje, hogy a külső mögött mi, miként történik virágzástól dér ette lombokig. Hát ezt rajzoljad le. És rád bízom a házat...

Tudjuk, mi történt. Felesége falujában, a burgundiai Issy l'Eveque-ben az uccán rajzolt, amikor odaért a hír: háború! Német kémnek nézték, alig lehetett megmenteni. Aztán internálótábor a chartreuse-i kolostorban, ahol mégis mindvégig dolgozhatott. 1916-ban, francia barátai közbenjárására, Svájcra keresztül hazajöhetett. Néhány hónap múlva – aki pedig sohasem volt katona, az olasz harctéren, az első vonalakban járt és dolgozott, mint hadifestő.

És újból – utoljára – Somogy. Hirtelen, korán megöregedett. A Franciaországból hazatért Rippl-Rónai nem volt a régi, mintha ennek a csodálatos életnek és életörömmek megtört volna a fénye. Ekkor 1919-et írtunk, új világ indult és következett.

Addig tart, addig érdemes az élet, ameddig egyetlen értelme a munka. Most már és ezentúl csak pasztellel dolgozott, néhány nagyméretű vásznan érintetlen maradt a régen fölített szénrajz. Csak elvétve esett szó Piatsek bácsiról, „Ödön öcsémről”, Ivánfáról és a bognár Ripplről. Egy alkalommal megkérdeztem, vajon többé nem fest olajképet? Nem válaszolt. Még terpentín illatú volt a műhelye, de asztalán az olajfestékek lassan-lassan beszáradtak és nekem nem volt többé feladatom az ecsetmosás.

Futja-e többre egyetlen életből, elbír-e többet az emberi értelem és erő? Az a megöszült, hajlott hátú ember, aki 1920 körül bevette magát róma-hegyi fái közé, bizonyosan tudta, hogy az ő gondolatot és formát teremtő szerepe végére ért, hogy elvégezte mindazt, amire hivatott, és amire tellett. Úgy gondolom, nem megegyezett, inkább türelmetlen volt a halál gondolatával szemben.

Az élő művész, a régóta halott ember emlékét idézzük a mai napon. Azt kérdezzük – végezetül – milyen ember volt Rippl-Rónai? Oly távoli, elmosódó, egyre fakulóbb emberi alakja, mint régi fényképeké; talán utoljára szólíthatjuk meg azokat, akik látták és ismerték. Rippl-Rónai inkább hallgató, mint szűkszavú ember volt. Önmagáról, érzelmeiről alig beszélt, ilyen értelmű kérdésekkel nem is lehetett hozzáfordulni. És bár festői módszeréről, az „egyszerre festésről” gyakran írt, arról, hogyan fest, az alkotási folyamat mibenlétéről szinte sohasem szólt. Nem volt előadó, nyilvánosság előtt egy-kétszer, akkor is félszegen beszélt. De ez a szemlélődő, mindig képekben gondolkodó, képmásokban megnyilvánuló alkat – ha művészetéről kellett nyilatkoznia – határozottá, sőt kíméletlenné vált. 1911-ben megjelent önéletírásában, az „Emlékezéseim”-ben a francia causerie, a beszélgetés színes levegőjében hirtelen hangot vált kritikát mondva a korabeli művészetpolitikáról, élessé válik hangja egy Rákosi Jenő, egy Ráth György vagy Tisza István megítélésében. Meggyőződésével hosszú ideig egyedül állt, fegyverbarátokra jóval később, a Nyugat megindulásakor talált Adyban, Móricz Zsigmondban és még későbbben a fiatalokban, a Nyolcoknak nevezett művészcsoportban.

Egész életében a maradiság, az akademizmus ellen harcolt. Úgy képzelte, hogy a századeleji polgári föllendülés egyúttal szellemi, mi több, kollektív művészeti mozgalommá terebélyesedik, melyben vezető szerephez, nagyméretű feladatokhoz jut. Mindebből semmi sem lett. Sőt! – a Horthy korszak megalkuvó, kozmopolita művészetpolitikájának idején kiszorult a magányosságba. Elmondhatom, nem volt büszke késői kitüntetéseire, el kell mondani az ő szavaival, hogy a „nagy-

ságokat elviselte”, de egyetlen barátja nem volt köztük. „Kis emberek” közt érezte jól magát, róluk festett társadalmi, kortörténeti képet.

Néhanapján elindultunk a Róma-hegyről a város felé. Aznapra elhessegetett magától minden tennivalót, úgy látszott igazi semmittevés, pihenés következik. Gondosan öltözködött, nagy kényelmesen útra keltünk. De már földje szélén elakadtunk, olyat talált és figyelt meg – egy fa kérgén a reflexek színét – melyet más talán észre sem vesz. „Ezer képet festek naponta” – mondta egyszer. Megálltunk házak, kerítések előtt, egy-egy megjegyzéséből kitudódott, hogy bámulatós a vizuális memóriája. Mindent akart látni, mert ismereteit, tudományát inkább a megfigyelés, a tapasztalat, azután alkotta az olvasás. Benéztünk udvarokba, sőt ablakon keresztül otthonokba, megállt, valamit kérdezett, valami jelentéktelen dolgot, hogy megfigyelhessen arcokat: szinte bebújt az emberek tekintetébe.

Sohasem bántam meg, ha magammal volt a rajzszer szám – szólt, és kihúzott zsebéből egy füzetet. Úgy rajzolt, úgy készítette ilyenkor zseniális jegyzeteit, hogy nem is tekintett a papirosra.

Továbbmentünk, aztán megint megálltunk. Végighallgatta a panaszokat, a gazdaság bajait. Vajjon sejtette-e Hegedüs György, Tóka-Tompa János, hogy miközben beszélt – legalább tervben – arcképet festettek róluk. Talán. Mert Rippl-Rónai megjegyzései nem mindig illettek az elmondottakhoz.

Gyűjtő, fölfedező úton voltunk, de úgy, hogy az ismert környezetet, a százszor látottat előszörinek látta.

Úgy lehet, hogy az öregkori arcma a leginkább megmaradó – lehetséges, hogy Rippl-Rónai nevének említésekor mi, kaposváriak azt az ősz hajú embert látjuk, aki szürke ruhában, karján fekete „malaclopóval”, bottal, lassan végighalad a város főuccáján. Nincs külsején feltűnő, különös, mégis mindenki észreveszi, köszöntik, utána fordulnak.

Kedves ünneplő közönség, az atomkorban, a világűrrepülés korában élünk és mi, ezen a napon egy olyan festő emlékét idézzük, aki száz esztendeje született. Érzékeny anyagokkal, a kezével jeleket rótt emberekről, életekről. Sokan tették hasonlóképpen, de tán nevükre sem emlékezünk. Mi az oka, hogy Rippl-Rónai életműve oly maradandó és élő, annyira élő, mintha ma szólna hozzánk? A válasz egyszerű: a valót látta és igazságot mondott. És amikor az igazság a mai évfordulón bennünk tovább halad, nekem csupán annyi jutott, hogy kaposváriak között jelen lehettem.

(Felolvastam Kaposváron, a városi tanács dísztermében, Rippl-Rónai József születésének századik évfordulóján, 1961-ben)

*

Martyn Ferenc ötven éve leírt és felolvasott szavait tekintsük olyan megemlékezésnek, amelyet mi, kortársak, akkor meghallgathattunk, s szívünkbe zártunk. Ötven év gyorsan elmúlt, s napjainkban újabb ötvenet tehetünk hozzá az emlékezés idejéhez. Úgy véljük, Rippl-Rónai százötvenedik születésnapján Martyn Ferenc megható emlékező írását ma is időszerű újraolvasni, megismertetni, és egyidejűen gondolni arra is, hogy emlékezzünk a már 25. éve elhunyt Martyn Ferencre, a két kiváló művész: Mester és Tanítvány tisztelő barátságára.

2011. SZEPTEMBER 1. PÉCS VÁROS NAPJA

Ünnepi ülést tartott a város önkormányzatának képviselőtestülete a Pécsi Nemzeti Színházban, melynek keretében kitüntetések átadására került sor. Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének zárt ülésén hozott 256/2011. (06.23.) sz. határozata alapján a Közgyűlés

KESERÜ ILONA részére

a város kulturális és művészeti értékeinek megőrzéséért végzett kiemelkedő munkájáért, a képzőművészet területén elért elévülhetetlen érdemeiért a

PÉCS VÁROS DÍSZPOLGÁRA

kitüntető címet, és az ezzel járó 300 000 Ft jutalmat adományozza.

Szénási János részére

a kiemelkedő színvonalú, sokrétű lelkipásztori tevékenysége és a köz érdekében végzett kiemelkedő munkája elismeréseként

PRO CIVITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 300 000 Ft jutalmat adományozza.

Dörömböző Géza részére

kiemelkedő művészi színvonalú és sokrétű zenei tevékenysége elismeréseként a

Posztumusz **PRO CIVITATE EMLÉKÉREM**

kitüntetést, és az ezzel járó 300 000 Ft jutalmat adományozza.

Balikó Tamás részére

a város kulturális és művészeti értékeinek megőrzéséért végzett kiemelkedő tevékenységéért és a színházi területen végzett

kiemelkedő munkája elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 250 000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Kiss Tibor részére

magas színvonalú szellemi és tudományos munkássága elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 250 000 Ft jutalmat adományozza.

N. Szabó Sándor és Unger Pálma részére

a város kulturális és művészeti értékeinek megőrzéséért végzett kiemelkedő munkájukért és kulturális és a művészeti területen elért sikereik elismeréseként a

PRO COMMUNITATE EMLÉKÉREM

kitüntetést, és az ezzel járó 250 000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Sárosi István részére

magas színvonalú orvosi tevékenysége, valamint tudományos kutatói munkája elismeréseként a

Városháza Emlékérem

kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

Gaál Csaba részére

sport és edzői tevékenysége, példaértékű szakmai eredményei elismeréseként a
Posztumusz **VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM**
kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

Bárdos Sándor részére

a magyar nemzeti összetartozás érdekében végzett eredményes
és példaértékű munkája elismeréseként a
VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

Kömlői Sándor részére

az évtizedeken át az oktatás és nevelői munka érdekében végzett
példaértékű szakmai munkája elismeréseként
VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM
kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

Andor Mária részére

empatikus, szociális érzékenységgel végzett áldozatos munkája elismeréseként
Posztumusz **VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM**
kitüntetést, és az ezzel járó 200 000 Ft jutalmat adományozza.

Orcsik Ferenc részére

a közművelődés területén végzett kiemelkedő szakmai munkája elismeréseként
PÉCS VÁROS KÖZMŰVELŐDÉSI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Szolcsányi Jánosné részére

több évtizedes kiemelkedő pedagógiai tevékenysége
és igazgatói munkája elismeréseként a
PÉCS VÁROS OKTATÁSI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

a **Vivat Bacchus** együttes részére

kiemelkedő színvonalú, sokrétű művészeti tevékenysége elismeréseként a
PÉCS VÁROS MŰVÉSZETI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

ifj. Dárdai Pál részére

a labdarúgás területén elért eredményei, valamint kiemelkedő sportolói tevékenysége,
kiváló eredményei elismeréseként a
PÉCS VÁROS TESTNEVELÉSI ÉS SPORT DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Hirth Ferenc részére

az elektronikai fejlesztések, valamint a gazdaság területén végzett
kiemelkedő szakmai tevékenysége elismeréseként a
PÉCS VÁROS MŰSZAKI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Vucskicsné Fügedi Éva részére
a bölcsődei korú gyermekek érdekében végzett áldozatos tevékenysége,
kiemelkedő szakmai munkája elismeréseként a
PÉCS VÁROS SZOCIÁLIS DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Magay Miklós részére színvonalas, eredményes és példaértékű
közszolgálati és önzetlen társadalmi munkájának elismeréseként a
PÉCS VÁROS KÖZSZOLGÁLATI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Prof. Dr. Kilar Ferenc részére kiemelkedő színvonalon végzett
tudományos tevékenysége elismeréseként a
PÉCS VÁROS TUDOMÁNYOS DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Lőrincz Sándor részére
az áldozatos, sokrétű humanitárius tevékenysége elismeréseként a
PÉCS VÁROS HUMANITÁRIUS DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Ljiljana Jakupak-Pancirov részére
kiemelkedő kisebbségi munkájának elismeréseként a
PÉCS VÁROS KISEBBSÉGI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Dr. Kozma Ferenc részére
lelkiismeretes, pontos, magas színvonalú újságírói tevékenysége elismeréseként a
PÉCS VÁROS SAJTÓDÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Korontos Zoltán részére
kapitányságvezetőként kifejtett kiemelkedő szakmai munkája elismeréseként a
PÉCS VÁROS KÖZBIZTONSÁGI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Várszegi Csaba részére
hosszas, áldozatkész, fiatalokat nevelő, oktató munkája elismeréseként a
PÉCS VÁROS IFJÚSÁGI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

Gellér B. István részére
kiemelkedő művészeti tevékenysége elismeréseként a
PÉCS VÁROS KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZETI DÍJA
kitüntetést, és az ezzel járó 150 000 Ft jutalmat adományozza.

KESERÜ ILONA PÉCS VÁROS DÍSZPOLGÁRA

2008-ban Bertók László költő, 2009-ben Lantos Ferenc festő, 2010-ben Andrásfalvy Bertalan néprajztudós, 2011-ben Keserü Ilona festőművész lett Pécs Város Díszpolgára. A Kultúra Városának Közgyűlése tehát ismét egy képzőművészre voksolt. Lantos és Keserü életútjában egyébként is sok a párhuzam, mindkettő e város szülőtte, 1946-ban Martyn Ferenc szabadiskolájában találkoztak a művészet meghatározó nagy élményével, máig őt tartják példaképnek, és immáron mindketten birtokolják a szülőváros legnagyobb elismerését.

Keserünek a budapesti képzőművészeti gimnázium után a képzőművészeti főiskola festő szakán Bencze László és Szőnyi István volt a mestere. Az itt megszerzett magasfokú mester-ségbeli tudás birtokában sem múlt el benne nyomtalanul a Martyn-hatás, a szellem szabad szárnyalásának készsége, a sokirányú nyitottság, a kitágult világ irányába történő tájékozódás igénye. Pályakezdőként, a művészet világában történő tájékozódás során, az absztrakt festészet irányába fordult. A hatvanas évek elején az egyéves római ösztöndíj meghatározó irányt szabott művészetének. Az egyre erősödő hazai neoavantgard aktív részeseként tagja volt az IPARTERV-csoportnak és a Budapesti Műhelynek, résztvevője a pécsi Mozgás '70 című, első, múzeumi keretek között rendezett hivatalos avantgard kiállításnak. A hírhedt három T keretében azonban inkább a Tiltott, mint a Tűrt művészek közé sorolódott. Osztozott az útkereső, a mellőzött művésztársak sanyarú sorsában is, csak a színházi díszlettervezés jelentett számára némi kiutat ekkor, ami a ma is népszerű mondás szerint az éhenhaláshoz sok volt, a megélhetéshez azonban kevés. Személyes tapasztalásom, Keserü Ilona ezekben az években rendkívül nélkülözésben élt, de rokonszellemisségű kortársaihoz hasonlóan ez inkább megerősítette őt művészi hitében, a maga feltétlen igazában, és soha nem kötött megalkuvó kompromisszumokat. Festői világa e közben kitisztult, a kalligráfia és a gesztusfestészet irányába tájékozódott, színvilágára az élénk kolorit vált jellemzővé. A szívárványszínek teljes skálája mindmáig meghatározó szerepet játszik nála. Konkrét tárgyi kötődést jelentett számára a balatonudvari, sajátos szív alakú sírkömotívumra való rátalálás, mely új irányt szabott művészetének. Sokszorosított grafikáin is elsősorban a sírkövek ihlette különböző variációk kaptak szerepet. Továbbfejlesztve ezt az egyébként szabad asszociációt ébresztő, hullámmozgásra emlékeztető motívumot, díszlettervezői tapasztalatának hatására is a táblakép síkfelületén, a két dimenzió túlélve a motívumot térbe kiterjesztve megmozgatta, ezáltal a festett felület mellett a nyersvásznon-domborítás, a tér-applikáció révén a plaszticitás irányába fordult. Később szerepet kapott nála a szalagfonatok szívárványszínű kavalkádja is. A '70-es évek elején a szívmotívum plasztikus formáját valósította meg Szársomlyón, a Villányi Szoborparkban, a kőbánya zúzalékköveiből kialakított ún. Tapasztott térplasztikája. Nagyméretű pannója van Dunaújvárosban, mennyezetfestménye Paks-on, szekója Tatán.

A pécsi Modern Magyar Képtár elsőként állt ki a művész mellett, és elsőként állította ki állandó kiállításán képeit, melyeket Keserü – szegény volt akkor is az eklézsia – nagyvonalú gesztussal a képtárnak ajándékozott. A mellőzött művészek ugyanis ezzel hálálták meg az elismerő melléljük állást. Keserü időközben a pécsi mellett külföldi múzeumok, külföldi és hazai gyűjtők is megtalálták, szaporodtak a „nyugati” tanulmányutak, 1988-ban például részt vett a szöuli Művészeti Olimpián. A hazai kultúrpolitika egyre inkább lazított a szorításon. Művészete a hivatalosság számára is lassan elfogadottá vált: 1984. Munkácsy-díj; 1990. érdemes művész; 1994. Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagság; 1994, 1996. Magyar Köztársasági Érdemrend tisztii keresztje; 2000. Kossuth-díj; 2009. Prima Díj; 2011. Pécs Város Díszpolgára.

A nagy ívű festői életművel azonos szintű oktatói tevékenysége. 1983-tól a JPTE Tanárképző tanára, 1990-ben a pécsi Képzőművészeti Mesteriskola egyik alapítója, 1991 óta a PTE professzora, 1995-től a Képzőművészeti doktori iskola (DLA) vezetője, 2003-tól professor emerita. Pécsen és Budapesten él.

Romváry Ferenc

Sírkövek, 1968. Modern Magyar Képtár, a művész ajándéka

Kettős forma, 1969. Modern Magyar Képtár, a művész ajándéka

100 éve Pécsett... 1911-ben

július 2. Galambblövő versenyt rendezett a Baranya, Somogy, Tolna vármegyei Erdészeti és Vadászati Egyesület Pécsett.

július 3. A Pécsegyházmegyei Tanítóegyesület közgyűlésén az anyagi és erkölcsi érdekek előmozdítása volt a legfőbb téma.

július 5. Kertmegtartó ünnepséggel fogadta vendégeit a Pécsi Polgári Kaszinó.

július 5. Tuka Béla pécsi jogtanár A szabadságról c. könyvét indexre tette a Szent Kongregáció.

július 6. Hatvanéves évfordulóját ünnepelte a pécsi Notre Dame nőkolostor.

július 8. Szombatra virradó éjjel, hajnali két órakor földrengés rázta meg Pécset.

július 11. A belügyminiszter leirata alapján Hollender Hugó közegészségügyi felügyelő ellenőrizte Pécsett a kolera elleni védekezés érdekében tett intézkedések maradéktalan betartását.

július 13–14. A Búza téri Winkler mozi szenzációs bemutatója Az éjjeli pillangó c. darab volt.

július 16. A Pécsi Katolikus Legényegylet ifjúsága társas kirándulást szervezett a Jakab-hegyre.

július 17. A belvárosi plébánián ünnepélyes gyászmisést tartottak báró Szepesy Ignác pécsi püspökért.

július 17–18. Végso búcsút vettek az Abbáziában elhunyt Littke Ágost altábornagy, nyugalmazott testőrkapitánytól.

július 22. A városházán beiktatták a város új főispánját, Visy Lászlót.

július 23. Az új sörgyár helyiségeiben nyári ünnepélyt rendeztek a Zsolnay-gyár önkéntes tűzoltói.

július 26. Pálffy János pécsi vasúti tisztviselő feltalálta az izzadás-gátló ingmellényt.

július 29. Örök nyugalomra helyezték Szeifricz Antal királyi kereskedelmi tanácsost, Szeifricz István címzetes püspök, nagyprépost öccsét.

július 31. Országos vásár keretében – a járványok ellenére – hasított kórmű állatokat is árulhattak.

augusztus 1. Öthetes szabászati tanfolyamot rendezett Pécsett Welovszky Vendel Párizsban végzett női ruhakészítő.

augusztus 5. A Tettyén a szokásokhoz híven megrendezték a Havi Boldogasszony, búcsúval egybekötött ünnepét.

augusztus 5. A Katolikus Sajtóegyesület III. közgyűlése a központi választmány tagjává választotta Müller Károly várkaplánt, a Pécsi Újlap felelős szerkesztőjét.

augusztus 7. A városi építési bizottság Makay István elnökletével a városi székház közgyűlési társalgójában ülést tartott.

augusztus 8. A pécsi 69. gyalogezred tisztikara hangversenyt adott a Pécsi Nemzeti Kaszinó kerthelyiségében.

augusztus 9. Budapestről Pécsre érkezett Polonyi Dezső országgyűlési képviselő.

augusztus 13. Alakuló ülést szervezett a házépítő szövetséget a Vasutas Szövetség Deák utca 8. szám alatti helyiségeiben.

augusztus 15. A PAC két kombinált csapata futballmérkőzést szervezett a Ráth utcai sporttelepen.

augusztus 17. Betiltották a pécsi Szociáldemokrata Párt augusztus 20-án, Tettyére tervezett felvonulását és tüntetését.

augusztus 19. Új napilap kezdte meg működését Dömel Anzelm szerkesztésében Pécsett, Pécs és Baranya címmel.

augusztus 20. Katolikus sajtóvasárnapot rendeztek Szent István napján Pécsett.

augusztus 24–26. A Baranya megyei és a Pécsi Tűzoltószövetség tűzoltótanfolyamot szervezett a Rákóczi úti laktanyában.

augusztus 28. Fogadalomtételt tettek a pécsi Miasszonyunkról nevezett apácázárdában az alábbi személyek: Gyenis M. Ambrosia, Horváth M. Katalin, Hering M. Ágnes., Kosztká M. Ánselma, Wéber M. Bernanda.

augusztus 28. Az Országos Földtani Intézet igazgatója, a kiváló geológus, Lóczy Lajos Pécsen tartózkodott, és megfigyeléseket tett a Mecsekben.

augusztus 30. Huszár Károly országgyűlési képviselő pécsi megbeszélésének tárgya a máriagyúdi férfi zárándoklat volt.

szeptember 2. Linder György volt országgyűlési képviselő rövid látogatásra Pécsre érkezett.

szeptember 3. Nyomdásztanonc szakiskola tervezetét vázolták fel a pécsi nyomdatulajdonosok.

- szeptember 5.* A pécsi iskolák Veni Sancte ünnepével megnyitották az új tanévet.
- szeptember 7.* A Pécsi Nemzeti Színház megnyitotta az évadot új, díszes berendezésével. Az új igazgató, Füredi Béla lett.
- szeptember 7–8.* Az Országos Orvos Szövetség XIV. rendes kongresszusát koleraveszély miatt elhalasztották.
- szeptember 10.* A Carinthian-serlegért folyó bajnoki mérkőzésen fogadta Budapest csapatát a PAC a Ráth utcai sporttelepen.
- szeptember 11.* Lengyel Menyhért Taifun c. világhírű műve került színpadra a Pécsi Nemzeti Színházban.
- szeptember 11.* Walter Antal püspöki helynök mondott misét Erzsébet királyné lelki üdvéért, meggyilkolásának évfordulóján.
- szeptember 15.* A Pécsi Dalárda, Szuly János elnökletével ülést tartott.
- szeptember 17.* Tűzoltóünnepélyt tartottak a Tettyén.
- szeptember 24–26.* A Pécs-Baranyai Kertészeti Egylet gyümölcskiállítást rendezett a Pécsi Jótékony Nőegylet helyiségeiben.
- szeptember 27.* Az augusztus 31-én elhunyt jogakadémiai tanár, Kopcsányi Károly lelki üdvéért volt rekviem a Lyceum templomban.
- szeptember 29.* Szent Mihály napja alkalmából Angelusra csendültek a város harangjai.
- szeptember 30.* Pécsre érkezett Székely Ferenc igazságügyi miniszter, hogy tárgyalásokat folytasson az igazságügyi palota ügyében.

75 éve Pécssett... 1936-ban

- július 2.** Eltemették Pécs legöregebb lakóját, özv. Gianone Ágostonnét, született Weszelszky Annát (1838–1936).
- július 2.* Virág Ferenc megyéspüspök szentelte fel a pécsi nőzárda új épületszárnyát.
- július 3.* A Budai Külvárosi Katolikus Kór csapata nyerte az 1936-os tekeverseny első féléves küzdelmeit.
- július 7.* A pécsi törvényszék négy hónap fogházra ítélte a pénzhamisítással megvádolt Kohn Dezsőt és feleségét.
- július 7.* A 10 éves a pécsi gyermekklinika története Druzár József és Orosz Dezső szerkesztésében látta meg a napvilágot.
- július 8.* A városi fürdőben rendezték meg a kerületek közti válogatott úszómérkőzést a Horthy-vándorserlegért.
- július 12.* Rendkívüli közgyűlésre hívta össze tagjait a Pécsi Katolikus Legényegylet.
- július 16.* Életének 80. életévét töltötte be a város legidősebb polgára, Schwarz Sámuel földbirtokos.
- július 18–19.* Máthé Gyula, a Pécsi Nemzeti Színház volt kiváló művésze adott kabaréestet a Kazinczy utcai Virágcsokor vendéglőben.
- július 18.* A Siklósi utcai Szarvas vendéglőben új rekordot állított fel a „Szeszkazának Ivó Klubja” és a Molnárok Staufbrüder Egyesülete: a pécsi 4x3 decis gyorsívó stafétát.
- július 22.* Elhunyt Pilch Andor pécsi építésmérnök (1877–1936), akinek számos pécsi épület köszönhette létét.
- július 23.* Rendkívüli közgyűlést tart a városi törvényhatóság bizottsága.
- július 28.* Rövid betegség után elhunyt Gebhardt Ferenc, a Pécsi Takarékpénztár nyugalmazott igazgató-főpénztárosa (1848–1936).
- július 29.* Megalakult a pécsi Vitorlázó Repülők Egyesülete a Megye utca 20. szám alatti hivatali helyiségben.
- július 29.* Betiltotta az ördögűzők pécsi szektájának további működését az államrendőrség.
- augusztus 1.** Reflektorfényes éjjeli meccs és szabadtéri hangverseny várta a Phöbus-Mecsek profi futballmérkőzés látogatóit a Tüzér utcai pályán.
- augusztus 2.* A kereskedelmi alkalmazottak nagy nyári ünnepélyét tartották meg az Iparos székházban. A fő műsorszám egy fővárosi reklámrevü volt.
- augusztus 3.* Fabinyi Tihámér országgyűlési képviselő Berlinbe utazott az olimpiai játékokra. Hétfőn fogadta őt Adolf Hitler birodalmi kancellár.
- augusztus 5.* Hosszas betegség után elhunyt Radó Gyula nyugalmazott vármegyei irodafőtiszt (1868–1936).

augusztus 7. Elhunyt Taizs József nyomdatulajdonos, Pécs város törvényhatósági bizottságának tagja (1861–1936).

augusztus 11. Tárgyalásokat folytatott a fővárosi rendőrfőtanácsos, Martey Elemér a Pécssett építendő rendőrpalota ügyében.

augusztus 12. Pécssett feküdt kórházban a magyar-lengyel olimpiai mérkőzésen tokszalag-szakadást és térdficamot szenvedett, PVSK futballjátékos Bérczes-Bendekovics András.

augusztus 13. Római kori vízvezetékét tártak fel az Ágoston utca 36. szám alatt.

augusztus 14. Biciklin érkezett Pécs városába Jean Delacour P. K. és Elynar Morbobouth svéd tanár, akiket fogadtak a pécsi múzeumban is.

augusztus 15–20. A PAC szervezésében jubiláris teniszversenyt rendeztek a Ráth utcai versenypályán.

augusztus 15–16. A bolgár nemzeti bajnokság 2. helyezett csapatát fogadták Pécssett a futballpályán.

augusztus 19. Lenhossék Mihály orvosprofesszort a pécsi egyetem díszdoktorává választották. Prinz Gyulát, az egyetem rektorát pedig a magyar érdemrend középkeresztjével tüntették ki.

augusztus 20. Pécs városa megünnepelte a szerb megszállás alóli felszabadulásának, illetve a nemzeti hadsereg bevonulásának 15. évfordulóját.

augusztus 21. 80. születésnapját ünnepelte Bécsben Kirstein Ágost professzor, a pécsi dóm restaurációjának vezetője.

augusztus 23. Megtartották a gyűkési Szent Bertalan templom búcsúját.

augusztus 27. A 26 éves pécsi Béres Tibor, egyetemi tanársegéd állította elő az új P-vitamint.

augusztus 29. Megnyílt a pécsi jubiláris ipari kiállítás és vásár a fémipari szakiskolában.

augusztus 31. Új sportlap jelent meg Kollár Zoltán szerkesztésében Pécssett Délnyugati Sport címmel.

szeptember 1. Szentkirályi István címzetes kanonok, teológiatanár a papnevelésben végzett feladataitól nyugalomba vonult.

szeptember 2. Megegyezőssel ért véget a pécsi szabók 12 napja tartó sztrájkja.

szeptember 4. A Stefánia Szövetség anya- és csecsemővédő otthonának nagytermében nyolc- és tízgyermekes pécsi anyák kaptak kitüntetéseket és pénzjutalmat.

szeptember 6–8. A Pécsi Katolikus Kör helyiségeiben megnyitotta kapuit a VII. pécsbaranyai gyűmölcs-, szőlő-, bor-, virág- és mézkiállítás.

szeptember 8. Az Irgalmasok templomát renoválás után újból megnyitották. Az első misét és a szentbeszédet Virág Ferenc megyéspüspök tartotta.

szeptember 8. A Pannonia hangversenyteremben díszhangversenyen lépett fel 10 év után Basilides Mária.

szeptember 10. Engedélyezték, hogy Gömbös Gyulát a pécsi egyetem tiszteletbeli doktorává avassák.

szeptember 12. A pécsi helyőrség csapatai bevonultak őszi hadgyakorlatukra.

szeptember 15. Pécssett folytatódott a sikkasztás, és valutával való visszaélés tarkított Arnstein-ügy.

szeptember 15. 50 éves iskolai találkozózt tartottak az 1886-ban végzett Pécsi Püspöki Tanítóképző Intézet még életben levő hajdani nyolc diákja számára.

szeptember 19. Újhold szentmisét tartottak a Havi-hegyi kápolnában.

szeptember 20. A pécsi Erzsébet Tudományegyetemen megtartotta az egyetemi tanácsot beiktató tanévnyitó közgyűlést.

szeptember 21. Elhunyt Kónyai Kys Antal nyugalmazott huszárezredes (1855–1936).

szeptember 24. A pécsi kereskedők tanonciskolai felügyelő bizottsága ülést tartott a városi székház első emeleti tanácstermében.

szeptember 26. Gróf Teleki Pál látogatást tett a Pius és a ciszterci gimnáziumban, valamint a cserkészeknél.

szeptember 28. Megkezdődtek a Szent Mór volt pécsi püspök jubileumát bevezető előadások.

szeptember 29. Német autósok (Oberste Nationale Sportbehörde) érkeztek tanulmányi kirándulásra, Pécsre.

50 éve Pécssett... 1961-ben

július 1. Kitüntetést kapott Huth Tivadar egyetemi rektor, a pécsi urológiai klinika vezetője, Benkő György az 1. számú Belklinika docense, valamint Kenessey Aladár és Palotai György orvos.

július 4. Tizenhét német malommérnök érkezett küldöttségbe a Baranya, Tolna megyei Malomipari Vállalathoz.

- július 6.* A Mecseki Nyár hangversenyének vendégkarmestere a lengyel Robert Satanowski volt.
- július 6.* Leőwey Klára Gimnázium dísztermében rendezte meg a pécsi városi tanács művelődési évnyitóját.
- július 7.* Az Írószövetség pécsi csoportja szokásos összejövetelén megvitatta a Jelenkor IV. évfolyamának 3. számát.
- július 8–9.* Kétnapos úszóbajnokságot rendezett Pécs városa a Balokány-fürdőben.
- július 9.* A Mecseki Nyár keretében jubiláris operabemutatóval kedveskedett nézőinek a Pécsi Nemzeti Színház. (Giuseppe Verdi: Aida)
- július 13.* Vasutasnapon a Postás pályán csapott össze a PVSZ Öregfiúk és a Komlói Öregfiúk csapata (4:0).
- július 16.* Koszorúcska és diák-táncházat rendeztek Pécs város Művelődési Házában.
- július 17.* A Pécsi Pedagógiai Főiskola dísztermében ünnepélyes keretek között megnyitották a negyedik pécsi nyári szabadegyetemet.
- július 22.* Guatemalai közéleti személyiségek látogattak a Zsolnay Porcelángyárba.
- július 22–23.* Nemzetközi rádióirányítású hajómodellező versenyt tartottak Pécssett és Abaligeten.
- július 23.* Légtalmai nagygyakorlatot tartottak a Bajcsy-Zsilinszky utca, Vasút utca, Mártírok útja, a Semmelweis utca, József Attila utca, Szabadság út, Rákóczi út határolta területen.
- július 29.* Összevont megyei úszóbajnokságot rendeztek a Balokány-fürdőben.
- július 29.* Új részlegbe költözött a Pécsi Vegyipari Vállalat kárpitos- és kötőrészlege.

- augusztus 3.** A Népköztársaság Elnöki Tanácsa eredményes rektori működése elismeréséért a Munka Érdemrend kitüntetését adományozta Huth Tivadarnak, a POTE vezetőjének.
- augusztus 4.** Egynapos látogatásra Pécsre érkezett Jan Pokorny, a prágai Műszaki Egyetem kémiai tanszékének munkatársa.
- augusztus 5.** Elejtették a Mecseki Állatkertből megszökött farkast.
- augusztus 6.** Többen észlelték Pécs és Mohács felett átvonulni a Voszok II-t.
- augusztus 7.** Az SZMT és a megyei és városi KISZ-bizottság, valamint a Doktor Sándor Művelődési Ház képviselői létrehozták a KISZ művészegyüttest.
- augusztus 12.** A Balokány-ligeti tér jégrevünek adott otthont
- augusztus 12–13.** Kétnapos Mecsek Kupa-versennyel ünnepelték a pécsi tekézők az alkotmány ünnepét.
- augusztus 15.** Újítási kiállítás nyílt a Pécsi Közlekedési Vállalat kultúrtermében. A bemutató az 1958 és 1961 közötti fejlesztéseket volt hivatott bemutatni.
- augusztus 18.** A világon egyedülálló hibrid-növényt (Aspichophyllibis Kümmerlei Vida) fedeztek fel a pécsi Kesztyűgyár falán.
- augusztus 19.** Megnyitotta kapuit a pécsi Vidámpark, amelynek egyik látványossága a Városi Könyvtár által felállított „Parkkönyvtár” volt.
- augusztus 20.** A Janus Pannonius Múzeumban megnyílt Simon Béla festőművész kiállítása.
- augusztus 21.** Megkezdődött a Nagy Lajos Gimnázium épületében az általános iskolai igazgatók és napközi otthonok nevelőinek továbbképzése.
- augusztus 23.** Fizikusok vándorgyűlése vette kezdetét Pécssett.
- augusztus 24.** Gagarin-brigád alakult a Pécsi Kókszműveknél.
- augusztus 25.** Janyina Okunyevis, valamint Henrik Jurevis lengyel művelődési és népművelési szakemberek látogatást tettek a megyei könyvtárban.
- augusztus 28.** A Pécsi Nemzeti Színház vezetése évadnyitó társulati ülését tartott a Kamaraszínházban.
- augusztus 31.** Átadták a Szikra Nyomda új munkatervét.

- szepember 1.** Kezdetét vette a II. Mecsek Kupa nemzetközi kerékpárverseny.
- szepember 6.** Megkezdte vendégszereplését a Pécsi Nemzeti Színházban a lengyel Łodzi Powszechny Színház.
- szepember 9.** A Hazafias Népfront nagytermében műszerkiállítás adott át több tudományos szervezet pécsi csoportja.
- szepember 10.** A Pécsi Dózsa barátságos mérkőzésen fogadta az EVTK együttesét (2:1).
- szepember 12.** Vörösmarty Mihály Csongor és Tünde c. három felvonásos drámai költeményének bemutatójával kezdetét vette a Pécsi Nemzeti Színház új évada.

szeptember 13–14. Árubemutatóval egybekötött iparművészeti kiállítás vette kezdetét a KP-VDSZ József utcai Petőfi kultúrotthonában.

szeptember 14. Ünneplés tanévnyitó ünnepséget tartott a POTE az egyetem nagy aulájában.

szeptember 15–18. Pécsre érkeztek a harminctagú Prágai Cirkusz. Állatidomárijai, artistái, zsonglőrjei és Sambó és Emilio a két zenebohóc szórakoztatták a közönséget.

szeptember 18. A Néphadsereg Központi Művészegyüttesének vendéglőadást tekinthette meg Pécs közönsége a Pécsi Nemzeti Színházban.

szeptember 19. Városi balettiskolát szervezett Pécsen az Állami Balettintézet és a Művelődési Minisztérium.

szeptember 20. Első ízben rendeztek házi bajnokságot a PEAC tenisziskolásainak a Rét utcai pályán.

szeptember 21. A togói Vöröskereszt főtitkára, B. T. Dovi látogatást tett a Pécsi Kesztyűgyárban.

szeptember 23. 87 új orvost avattak a Pécsi Orvostudományi Egyetem aulájában.

szeptember 25. Ülést tartott a Baranya Megyei Intéző Bizottság a Nádor Szálló vadásztermében.

szeptember 28. A hagyományok szerint lezajlott, hét sportágban a jog- és orvostanhallgatók „golyaversenye”.

25 éve Pécsen... 1986-ban

július 1. A Pécsi Nyári Színház keretében a tettyei romoknál a Kaposvár Csiky Gergely Színház vendégjátékában Vancura Szeszélyes nyár c. színművét mutatták be.

július 2. Befejezték a Xavér utcai szociális otthon korszerűsítését.

július 3. Ernst Jenő biológus emlékére szimpóziumot rendeztek a Pécsi Akadémiai Bizottság székházában.

július 4. Megkezdődött a Junior tájfutó Európa-bajnokság Pécsen.

július 5. Szerelem címmel új kamara-balett került bemutatásra a tettyei romoknál.

július 6. A Pécsi Galériában megnyitotta kapuit a IX. Országos Kerámia Biennálé.

július 7. Szotáczy Mihály rektorhelyettes köszöntötte a Történelemtanárok 12. Nyári Akadémiájának résztvevőit.

július 11. A 36. vasutasnap alkalmából ünnepséget rendeztek a PVSK sportcsarnokban.

július 13. Megszépült külsővel újra megnyitották a Pergamen papírboltot.

július 15. Megkezdődtek a Pécsi Egyetemi Könyvtár új épületének (hajdani Belvárosi Általános Iskola) felújítási munkálatai.

július 16. Felkerült a Kamaraszínház homlokzatára Fürtös György keramikumművész virágdíszes vilamos alkotása.

július 18. Kezdetét vette a pécsi Barbakán bástya előregedett padozatának és állványzatának felújítása.

július 19. Megnyitották az első ülőőrlabda világbajnokságot Pécsen az Apáczai Csere János Nevelési Központban.

július 22. Képzőművészeti tábor és kurzus nyílt tanárok és diákok számára az Apáczai Nevelési Központban.

július 23. Rab-Kováts Éva festményeiből és grafikáiból nyílt kiállítás a Helyőrségi Művelődési Otthonban.

július 24. Elhunyt Horváth Vilmos a PAC többszörös országos bajnoka (1914–1986).

július 25. Az Olimpiában megtartották Pécs első Anna-báliját.

július 28. A Baranya Megyei Tanács képviselői, halálának évfordulóján megkoszorúzták Liszt Ferenc sétatéri szobrát.

július 31. Ünneplés megnyitóval a Műjégpályán kezdetét vette a körrepülő modellek világbajnoksága Pécsen.

augusztus 2. A Pécsi tó környéke adott otthont a II. Baranyai Triatlon versenynek.

augusztus 5. A TIT Baranya Megyei Szervezete közreműködésében megnyílt a 28. Népek Barátsága Nyári Egyetem.

augusztus 6. Elhunyt Kárpáti Ferenc a Mecseki Szénbányák nyugdíjas üzemvezetője (1910–1986).

augusztus 7. A Bányász Kupa nemzetközi labdarúgó tornán a PMSC a Kaposvári Rákóczi fogadta.

augusztus 10. A MOHOSZ Baranya Megyei Intéző Bizottsága és a Pécsi Horgász Egyesület gyermekek részére horgászversenyt hirdetett.

augusztus 15. A palotabozsoki trió és Rittlinger Márton harmóniás adott kulturális műsort a Tettye vendéglőben.

augusztus 15. A POTE aulájában VII. Országos Ellenőrzést Konferencia vette kezdetét.

augusztus 16. A pécsi sportcsarnokban a PMSC a VS Kosice kézilabdacsapatát fogadta.

augusztus 18. Hagyományosan kitüntetések nyújtottak át a nemzeti ünnep alkalmából a népfront aktivistáknak.

augusztus 19. Öt országból nyolc csapat mérte össze tudását a VI. Nemzetközi Ifjúsági Labdarúgó-tornán.

augusztus 21. Évadnyitó társulati ülést tartottak a Pécsi Nemzeti Színházban.

augusztus 21.–szeptember 5. Országos Cipő- és Bőripari Szakvásárt tartottak a Nevelési Központban.

augusztus 22. Pécs Város Tanácsán tett látogatást Aczél György, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, Baranya megyei országgyűlési képviselő.

augusztus 25–29. Fizikai dolgozók gyermekeinek egyetemi előkészítő tanfolyamot szerveztek a JPTE Tanárképző Karán.

augusztus 26. A finn orvosszövetség elnöke, Leo Strid és helyettese, Mahdi Lahdensuu volt Kóbor József megyei főorvos vendége.

augusztus 27. A pécsi sportcsarnokban bevonulási ünnepségen búcsúztatták el a családtagok sorköteles gyermekeiket.

augusztus 28. A POTE díszdoktori oklevelét Bauer Miklós rektor nyújtotta át Andrew Schally, Nobel-díjas professzornak.

szeptember 1. Pécs új kétnyelvű gimnáziuma kezdte meg működését a Nevelési Központban.

szeptember 2. Aknai Tamás művészettörténész nyitotta meg Dobány Sándor keramikusművész kiállítását a Pécsi Kisgalériában.

szeptember 4. Nyugdíjas bányászokat köszöntöttek a Mecseki Szénbányák központjában.

szeptember 5. V. Nemzetközi Díszmadár-kiállítást tekinthettek meg az érdeklődők a pécsi Helyőrségi Művelődési Otthonban.

szeptember 6. Idősek hete programja keretében a Csontváry Múzeum nagytermében rendhagyó műsorral kedveskedtek a nézőközönségnek.

szeptember 8. Megnyílt a VII. Nemzetközi Oszmanisztikai konferencia a JPTE aulájában.

szeptember 15. Zenés tanévnyitó ünnepséget tartottak a Mátyás király utcai épületben a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola pécsi tagozat hallgatóinak.

szeptember 15. A Magyar Jogász Szövetség Baranya Megyei Szervezete finn jogászdelegációt fogadott.

szeptember 16. Az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, Óvári Miklós látogatást tett Pécssett.

szeptember 17. 15 év után ismét nemzetközi kupamérkőzést rendeztek Pécssett a labdarúgóknak az UEFA-kupáért.

szeptember 19. A Dischka Győző utcai, egykori sebészeti klinika előadótermében megemlékeztek Neubauer Ernő professzorról, születésének 100. évfordulója alkalmából.

szeptember 19. Megnyílt a Kamaraszínház épületében a Corso kávéház.

szeptember 20. 158 orvos és egy biológus doktort avattak a POTE aulájában.

szeptember 21. Zöldség-, gyümölcs-, virág- és díszmadár-kiállítást rendeztek a pécsi vásárcsarnokban.

szeptember 22. A mi hadseregünk címmel nyílt kiállítás a pécsi Helyőrségi Művelődési Otthonban.

szeptember 23. Kicsérélték a Széchenyi tér és környéke közvilágítását egyedi lámpaoszlopokra és világítótestekre.

szeptember 26. Tanácsulást tartott Pécs Megyei Jogú Város Tanácsa.

szeptember 26. Négy Rembrandt-mű is kiállításra került a Pécsi Kisgalériában.

szeptember 28. Megrendezték az I. Pécsi Rögbi Kupát Pécssett.

szeptember 29. Eck Imre A szerelem c. balettelőadását ismételték meg az Ifjúsági Házban.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

dr. Ács Zoltán * dr. Ádám Antal * Ádám Imre * dr. Aknai Tamás * dr. Andrásfalvy Bertalan * dr. Antal Borbála * Arató Csaba (Budapest) * Auer Gábor * Auth Ferenc (Budapest) * Christof Baidersdorf von Erdösi (Düsseldorf) * dr. Balatonyi Zoltán * Bánfai Antal * dr. Bánhegyi György (Anglia) * dr. Bánhegyi Mihály * Komoróczy Ildikó * Banna Gabriella * Baranyai Pál * dr. Barcza Tiborné (Budapest) * Baronek Jenő * dr. Báthly Magdolna * dr. Bellyei Árpád * dr. Békefi Irén * Békés Sándor * dr. Bencze Gerda & dr. Szekeres Péter * Benyovszky Mónika * Berger Éva * Bertók László * Betlehem László * dr. Bihariné Bauer Zsuzsanna * dr. Bíró József * dr. Blasszauer Róbert (Budapest) * Boda Miklós * Bóday Miklós * Bóday Zoltán * dr. Bodor András (Kömlő) * Bogrnár László * Bognerné dr. Tóth Mária * dr. Bohusné Váradi Zita (Obánya) * Bókay Endre * Boros László * dr. Borsay Péter * Borsy Eszter * dr. Bödö László * Bozóky Anita * dr. Búzás Gergely (Visegrád) * dr. Búzás Tibor * Czerpán István * dr. Csaba Tamásné * Csánk Jenőné * Csékeiné Korda Klára * Csenkey Éva (Budapest) * Csirke Ernő * dr. Csullag József (Bonyhád) * dr. Csullag Zsolt (Bonyhád) * Csurgai Zoltán * Dallos Nándorné (Hosszúhetény) * dr. Deli József & Szegvári Csilla * Derényi László (Vác) * Dévényi Sándor * dr. Doby Péter * Dobó Rudolf * Dolgos Sándor * Dunai Ferencné * dr. Éberling László * dr. Ehmán Béla * Engel András * Eperjesi Ferencné * Erdi-Krausz Gábor * Erdős János (Zók) * Éri Gyöngyi (Budapest) * Eröss Zsolt * Fazekas Imre (Kömlő) * Fedeles Tamás * Fekete László * Feld János * Filákovits István * Fitos Gábor * dr. Flerkóné dr. Bárdos Vera * Frankovics György * dr. Füredi Péter * Fűrediné Zemplényi Zita * Gábor Olivér * Gál Éva & Mári Attila * Gállos Orsolya (Pécsvárad) * Gálos Éva * Garadnay Balázs * Gáspár Csaba * dr. Gáspár László (Budapest) * Gasz Zoltán * dr. Gazda Ferenc * Gergely Tibor * Girán János * Golob Ferenc * Göbblös István * Göbblös Szilárd * Guld József * dr. Gundrum Károly * Gyánti Istvánné * dr. Gyenize Péter * dr. Győrey Ferencné * Haász János * Hagen József * dr. Hajnal László * dr. Halda Tamás * Haraszti Ágnes & Haraszti Gyula * Hári József * dr. Hárs Éva * dr. Havasi János * Hegedűs Lajos * Hervay F. Levente (Zirc) * Hevesi Andrásné (Budaörs) * Homola Viktor (Budapest) * Hopp-Halász Károly (Paks) * dr. Hoppál Péter * Hormay Mihály * dr. Horváth Attiláné dr. Nagy Éva (Budapest) * dr. Horváth Béla (Budapest) * Horváth István & Tengely Adrienn (Járdánháza) Horváth Józsefné * Huba József * Hudák István * dr. Hudvágnér Sándor * dr. Huszár Zsuzsanna * Ijjász István * Ilcsik János (Mohács) * István László * Ivasivka Máttyás * dr. Jandó Péter * dr. Jánosi Edit * Jerney Miklós & Borsy Márta * dr. Jobst Kázmér * Jusztinger Antal * Kamarás Júlia * Kanizsai István * dr. Kaposi Zoltán * dr. Karádi Oszkár * Karancsi Ilus * Kassai Róbert (Budapest) * Kator György * dr. Kelemen László * Kelléne Nagy Zsuzsanna * dr. Kende Péter * dr. Keresztes László Lóránt * dr. Kesztelyi Béla * dr. Kilár Ferenc * Kilár Győző * Kismányoky Károly * dr. Kiss Iván (Ratingen) * Kiss Sándor * dr. Kocsis Béla * Koltai Erika * dr. Korinek László * Kosári Aurél * Kovács Attila (Felsővámház u.) * Kovács Attila (Malomvölgyi út) * Kovács Szabó János * dr. Kővecz Ferenc * Kraft János * dr. Krassó Sándor * dr. Krommer Károly * Kulcsár László * Kungl János * dr. Kutas László & dr. Feuerbach Apollónia * Kvéder László * dr. Laczazné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) * Laczhegyi Béla * Lafferton Győző * Lakatosné Novotny Sarolta * dr. Lénárd László * Lengvári István * dr. Lengvárszky Attila * Lenkovics László * dr. Létei György * Lovász Lázár * dr. Madas Éva (Székesfehérvár) * Madas Katalin * Mádl Dalma (Budapest) * Magyarlaki Józsefné dr. * Markó Imre * Marks Levente * Matus Dezső * Mattyasovszky-Zsolnay Péter (Budapest) * Máté Gábor (Kömlő) * Mayer Mihály * Márcz Róbert * dr. Meláth Ferenc * Mendly Lajos * dr. T. Mérey Klára * Mesterházy Gábor (Budapest) * dr. Mestyan Gyuláné * dr. Mestyan Ildikó * Mihályi István * Mitzki Ervin * Mischl Róbert * Molnár G. Judit * dr. Molnár Márk (Budapest) * dr. Molnár Péter (Debrecen) * Molnárné Garai Edit * Moór József * dr. Móza Szabolcs (Budapest) * Nagy Erzsébet * dr. Nagy Gábor * dr. Nagy Imre * dr. Nagy István Péter (Budapest) * Nagy Zoltánné (Kövágószőlős) * dr. Nagyváradai László (Kozármisleny) * Németh Ferenc (Budapest) * Németh József * Németh Norbert (Csányoszló) * Norgauer Mária * dr. Nyers József * Odobrina Zoltán * dr. Olasz István * Onhausz Miklós * Öhmüller Miklós * Paksi Sándor * Pálffy Attila * ifj. Pálffy Attila * dr. Pandúr József * dr. Páva István * dr. Páva Zsolt * Pavlovics Attila * Peták Péter * Pete József * Pilaszanovits Irén * dr. Pilkhoffer Mónika * Pirkhoffer Ervin * dr. Plótár Imréné (Hévíz) * dr. Polgárdy Géza (Budapest) * Pusztafalvi Gábor * Radó István * dr. Rákóczy István * dr. Rákosyné dr. Vass Klára * Ramocsay Istvánné (Budapest) * Rayman János * Rérfalvi Sándor * dr. Roisz Andrásné (Orfű) * Róma Enric (Budapest) * dr. Román Lászlóné * Rónaky Gizella * Rozvány György * Rózs András * Róth Lajos * Rusznyákné Gasz Felícia * Sallay Árpád * dr. Sándor Mária & dr. Gerő Győző (Budapest) * Sándorné Gacsályi Irma * dr. Sarlós Tamás * Schmelczor Józsefné * dr. Schmidt Pál * dr. Schneider Imre * dr. Schweitzer Gábor (Budapest) * Sebők Ferenc * Sey Gábor * Sikorski-Zsolnay Antónia * dr. Simor Ferenc (Siklós) * Siptár András * Sivák Henrik * dr. Sólyom László (Budapest) * Sonkoly Károly * Soó László * Staub Ernő * Stenczer Béla * dr. Süle Tamás * Szabados György * Szabó Dorka (Pogány) * dr. Szabó Gyula * Szabó Klára Gabriella (Budapest) * dr. Szabó László Gy. (2) * Szakácsné Kozári Pirooska * Szalay Lajos * dr. Szántó Péter (Budapest) * Szarka Zsolt * Szász János * dr. Szebényi Imre (Budapest) * dr. Szeberényi József * Szeép Zoltán (Budapest) * dr. Szelestey Judit * dr. Szépe György (Budapest) * Seifert Judit * Szekeres Imre * Szenesné Fülöp Mária * dr. Szieberth Józsefné (Balatonföldvár) * Szieberth Judit * dr. Szili Katalin * dr. Szily Imre Balázs (Budapest) * Szirtes Béla * dr. Szirtes Gábor * dr. Szirtes Lajosné * dr. Szolcsányi János * Takács Dezső * Tamási Balázs * dr. Tamásy István (Leányfalu) * dr. Tegzes Ferenc * Temesi Endre Miklós * dr. Temesi László * Tenkely István (Pomáz) * Tenkely Miklósné (Budapest) * Tihanyi János * dr. Tigyi József * Tirkala Ferenc * dr. Tóth András (Üröm) * dr. Tóth Gyula * Tóth Ivánné * dr. Tóth József * Tóth Klára * Tóth Mihályné * Tóth Zsolt * Traj Ferenc * Trebbin Ágost * dr. Ujvári Jenő * Uz György * dr. Varga Csaba (Budapest) * dr. Varga Levente * Varga Mihály * Varga Péter * Varga Szabolcs (Magyaregregy) * dr. Vargha Dezső * dr. Vargha Gábor (Budapest) * Vargyas Gábor * Várnagy Attila * dr. Varró Zoltán & dr. Darók Judit * Vass István * Vince Ernő * dr. Visy Zsolt * Voicsik József * Vókó János * Wanek Péter Franz (Budapest) * Wenczel Csilla * Werner Imre * Wolosz Róbert & Wolosz Vera * Zalay Buda * dr. Zemplényi Vera * Zemplényiné Barta Júlia * Zengővári Mária (Budapest) * dr. Zoltai Ákosné * dr. Zsigmond Endréné * dr. Zsolt Njura (Agárd).

INTÉZMÉNYEK

ANK Könyvrára * BM Levéltár (2) * Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület * Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimn. és Koll. (2) * Csorba Győző Megyei-Városi Könyvtár (2) * Déri Múzeum (Debrecen) * Egészséges Városért Alapítvány * Érc- és Ásványbányászati Múzeum (Rudabánya) * Hajnóczy József Kollégium (2) * Hétfő Kft. * Hidasi Egészségügyi Bt. * Janus Pannonius Gimnázium (3) * Központi Bányászati Múzeum (Sopron) * Lüsztér-Ékszer Bt. (Kozármisleny) * Magyarországi Németség * Mecsek Óko Zrt. * Mecsek Egyesület * Mecsekújfalui Óvoda, Ált.- és Középiszkola * Minerva Könyvtár * Nevelők Háza Egyesület * Pécs Médiaközpont * Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (40) * Pécs-Baranyai TIT * Pécs M.J. Város Önkormányzata (38) * Pécsi Galéria * Pécsi Gyermekekotthon * Pécsi Horvát Színház * Pécsi Kulturális Központ * Pécsi Református Kollégium * Pécs Pécsi Sport Nonprofit Zrt. * Pollack Mihály József Kollégium (2) * Pro Pannónia Kiadó * PTE Egységes Könyvtár * PTE Egyetemi Levéltár * PTE BTK-TTK Könyvtár * PTE PMMF Könyvtára * PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár * Ráday Könyvesház (Budapest) * Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola * Várkonyi Nándor Könyvtár * Várostarténeti Múzeum.